

Vad är sanning?

Inledning

Del I Tron – hinder eller nödvändighet?

1. Den föraktade tron
2. ”Hypotesen Gud”
3. Den nödvändiga tron
4. Inte bara materia

Del II Vad vetenskap är

5. Objektivitet
6. Konsten att förstå
7. Vetande bygger på tro
8. Den snäva sanningen
9. Finns det underverk?
10. Kyrka i gudlös tid
11. Evolution
12. Revolution

Del III Babelstornet rasar

13. Slumpen
14. Materialismen
15. Undrets återkomst
16. Forskningslavinen

Del IV Den sökande människan

17. Manipulation
18. Vad är en sekt?
19. Den mänskliga sidan
20. Barnskap
21. Börja med Bibeln
22. Vad är sanning?

Inledning

För någon mansålder sedan sades Sverige vara ett ”kristet land”. Man kan naturligtvis diskutera om ett land kan vara kristet – inte minst om man menar att den kristna tron är en människas medvetna och personliga relation till en levande Gud och inte bara ett kulturellt arv.

I vilket fall kommer ingen hos oss på tanken att se på Sverige som ett kristet land i dag. Detta beror nu inte på att vi börjat betrakta själva uttrycket som obrukbart. Vi talar fortfarande ganska ogenerat om ”muslimska länder” när vi tänker på arabvärlden. Anledningen ligger snarare i att den kristna tron trängts tillbaka. Till synes har den inte ersatts av något annat och därför har vi inte fått något nytt uttryck i stället.

Sekularisering

Vi befinner oss sedan mycket lång tid tillbaka i en process som brukar kallas sekularisering. Denna består inte bara i att människor fått annat att göra på söndag förmiddag än att gå i kyrkan. Snarare är den ett uttryck för att hela vår syn på oss själva och våra liv har kommit att förändras radikalt.

Om vi önskar få se några viktiga steg från vår egen tid på denna sekulariseringens väg, så kan vi påminna oss att många förändringar i vårt sätt att leva och tänka ofta kan illustreras med exempel från skolans värld. Skolan skall ju förbereda oss för en livsuppgift och vi låter den därför medvetet återspegla det vi anser vara självklart om ”livet”.

Religionskunskap

Ären efter andra världskriget hade vi ett skolämne som hette kristendom och som med morgonböner, skrivningar och betyg undervisades från trons ståndpunkt även till dem som inte trodde. Eftersom dessa senare var många, uppfattades denna praxis med all rätt som diskutabel och ämnet fick därför byta namn till religionskunskap.

I ämnet kristendom talade man om Gud som om han fanns. Efter bytet strävade man medvetet efter ”objektivitet” och det betydde att man i stället övergick till att tala om de kristnas uppfattning om Gud som om Guds existens var oklar. I vilken grad denna otrons ståndpunkt skulle vara mer objektiv än trons, förklarades aldrig. Förändringen på denna punkt var ett uttryck för en självklarhet.

Man slutade alltså successivt att tala om Gud som om han kunde finnas och man kom att tala om de kristna som om de inte längre var närvarande i klassrummet

– en kulturell minoritet, en sorts ”de” och inte längre en sorts ”vi”. Genom att man talade om fysiken och matematiken som om de var verkligheter medan tanken om Gud beskrevs som blott och bart en ”uppfattning”, så vidgade man en djup klyfta som redan börjat öppna sig mellan tro och vetande. Denna var inte så självklar för gångna generationer som den blivit för dagens generation.

Religionsämnet kom därför i praktiken att tunnast ut och det har nu (1990) varit på tal att det skulle utplånas från schemat i gymnasieskolan. Det uppfattas inte längre som ”matnyttigt” att veta vad kristna, muslimer eller hinduer tänker om ”gud”. Dessutom finns det så många andra ämnen som behöver få mer tid. Denna gång (våren -91) fick dock ämnet ytterligare en nådatid.

Lama invändningar

De flesta protesterna mot denna utveckling – fränsett de kristnas namnlistor – talar om att vår kultur blir så fattig om vi inte förstår alla de bevingade citat som författare och dramatiker lånat från Bibeln. Vem kommer i framtiden att kunna förstå varför Strindberg kallade memoarerna om sin uppväxt för ”Tjänstekvinnans son”? Svaret är givet – nämligen att det inte är så många som förstår det nu heller och det går bra att läsa boken ändå.

Ibland hör man också påståendet att ett folk behöver sina ”myter”. Vad som menas med det uttrycket är inte alltid så glasklart. Men på något vis vill man kanske betona att den växande ensamheten och den inre fattigdomen – bristen på mål och mening i livet – kan ha ett samband med sekulariseringen.

En ny nöd

Under många år på 50- och 60-talet var Tage Erlander statsminister och något av en landsfader. Några år innan han dog blev han intervjuad av en tidning. Han hade ju ett långt perspektiv eftersom han hade varit med redan under den tid då socialdemokraterna kämpade för att få politisk majoritet.

Frågan ställdes om det samhälle vi fick motsvarade de förväntningar han en gång hade. Den gamle statsmannen svarade att han var nöjd och tacksam över mycket. Men han erkände att han hade trott att människorna skulle komma att bli lyckligare och generösare än de blev när nöden byttes mot välstånd.

Vi kan säga att den materiella nöden försvann, men det kom en ny i stället. Så länge Sverige var ett ”kristet land” behövde inte socialassistenter gå kurser i karate för att någon gång våga säga nej till sina klienter. Och ändå var det många fler som led mycket djupare materiell nöd på den tiden än som är fallet nu.

Enkelt uttryckt kan vi säga att vi är mitt uppe i en inre kris som vi ansträngt oss till det yttersta för att vårda bort. Ändå växer den oss över huvudet i alla avseenden. Det är som om någons sorts fördämning hade sprängts och vi försöker ösa bort vattenfloden med några små skopor som heter psykologi, psykiatri, politiska reformer och socialvård. Skoporna är inte dåliga, tvärtom. Men inför den anstormande floden tycks de vara helt otillräckliga.

Två sidor

I regel anser man att sekulariseringen griper in på två områden. Det som är lättast att se är att en rad funktioner som kyrkan förut skötte får tas över av samhället. Detta är sekulariseringens sociala sida. Den andra konsekvensen är svårare att överblicka, ty den handlar om vad som sker inne i människorna. Om tron överhuvudtaget fyllde en funktion – så länge den varade – så må man undra vem eller vad som tar över den funktionen inne i människan på samma sätt som samhället nu sköter folkbokföringen.

En tanke som man ofta hör är att tron inte fyllde någon funktion alls eller att människan nu "blivit myndig". I så fall skulle människorna själva inte behöva någon ersättning. Och naturligtvis behöver inte sekulariseringen och den växande inre nöden ha ett enda dugg med varandra att göra. Ändå är det ingen orimlig tanke att om vi någonsin menat något med begreppet "Gud" så måste vi vänta oss en total omvälvning av alla våra livsförhållanden, när tanken på Gud avskaffas. Han måste ju ha setts som tillvarons grund och mening så länge man ansåg att han finns och så länge man erkände hans överhöghet. Och frågan är om man kan ta bort det som tidigare var grunden utan att detta får konsekvenser.

Sekulariseringen har krävt lång tid, och många generationer har steg för steg vant sig vid de nya förhållanden som den fört med sig. Därför har vi ingen direkt bild av vad den har medfört i människornas inre, och vi kommer heller aldrig att kunna få någon.

För säkerhets skull vill jag påpeka att jag inte för ett ögonblick tror att vi hade sluppit problemen om vi bara hade behållit kristendomen som skolämne och inte bytt ut den mot religionskunskap. Jag nämnde nyss skolan bara som ett exempel och en illustration till något mycket större och mer genomgripande. Inte hade två lektionstimmar i veckan med Luthers förklaringar till trons artiklar kunnat förebygga de problem som många nu kämpar med.

Tvåfrontskrig

Så långt jag kan se har den kristna tron länge fått kämpa ett tvåfrontskrig. Den ena fronten vetter mot vetenskapen. Denna har framställts som objektiv, absolut och tillräcklig medan den religiösa tron beskrivits som subjektiv, grundlös och onödig. Är detta sant? Måste tron vara ett självbedrägeri eller blott och bart en känsla, bara för att den inte kan studeras med vetenskaplig teknik? Kan det inte finnas sann kunskap utanför vetenskapens domäner?

Det är dessa frågor – om vad som är sant – som kommer att studeras i denna bok. Ämnet kan låta torrt och tråkigt, men jag menar att det är mycket viktigt. I all personlig omvårdnad möter man i dag många som "varken vet ut eller in". De lider av obeslutsamhet, handlingsförlamning och ångest därför att de fått så svårt att greppa verkligheten och begripa sig på den. I botten på deras otrygghet och förvirring ligger bland annat frågor om vad som är sant och hur man kan veta om något är sant. Dessa frågor är alltså inte bara en sorts tankenötter för filosofer

och vetenskapsteoretiker. Vi har kommit till en punkt där dessa frågor tycks betyda liv eller död för många ”vanliga” människor.

Den andra fronten gäller frågor som har med moral och mening att göra. Den fronten utgör en gräns mellan tron och pluralismen. Tron talar om att det finns en bestämd mening med livet, vilket helt enkelt beror på att det finns en Gud som menat något alldeles bestämt. Modern moral, som förkunnar att Gud inte finns, säger oss däremot att begreppet mening bara handlar om vad jag ”känner för”. I det ena fallet är meningen absolut och objektiv – vilket inte alltid betyder att den är lätt att finna. I det andra fallet är meningen något som flyter fullständigt fritt. Den moderna meningen är bara en känsla av tillfredsställelse.

Som du märker är nu rollerna omvända. Vetenskapen tränger ut tron genom sitt anspråk på att vara absolut och genom det ofta upprepade påståendet att tron bara skulle vara subjektiv. Pluralismen tränger å andra sidan ut tron genom att anklaga denna för att vara absolut. Pluralismen hävdar nämligen att det inte skulle finnas något absolut på meningens och moralens område. Vetenskapen angriper tron i objektivitetens namn och pluralismen ger sig på tron i subjektivitetens. Lika fint som det är med ett absolut vetande lika fult är det med en absolut moral.

Vad blir då kvar av oss själva annat än en samling människor som är helt i händerna på sina egna behov? Om dessa inte ständigt tillfredsställs så förlorar ju livet alltför lätt sin mening. Och vid vilken nivå kan man säga att människan blir tillfreds? Hur skall miljöproblemen kunna lösas om vi fortsätter att ha livets mening i tillfredsställandet av oss själva?

Frågorna om mening och moral kommer att tas upp i en senare bok. Först måste vi reda ut om tron överhuvudtaget kan vara sann. Är den inte det, så kan ju det andra kvitta.

Två saker kanske bör tillfogas innan vi kastar oss in i de många frågorna. Det ena är att jag har haft hjälp av Per Landgren när jag skrivit denna bok. Han är fil lic i klassiska språk och är dessutom doktorand i idé- och lärdoms historia. I sitt doktorandarbete har han mycken beröring med ämnet vetenskapsteori – en vetenskap om vad vetenskap är. Han har granskat mitt manus, så att boken inte bara skall bli ett fromt tyckande om förhållandet mellan tro och vetande.

Det andra jag vill säga är att jag själv har rik erfarenhet av medicinsk forskning. Under cirka femton år av mitt liv som läkare bedrev jag sådan med liv och lust och hann ge ut ett femtiotal originalarbeten. Jag tror att jag vet ”inifrån” både vad tro och vad vetenskap står för. Med dessa kommentarer är bakgrunden tecknad och vi kan ge oss i kast med själva sakfrågan.

Bibelcitrat från Nya testamentet är hämtade ur Bo Giertz' översättning.

Del I Tron – hinder eller nödvändighet?

I

Den föraktade tron

Aposteln Paulus började själva budskapet i sitt viktigaste brev på följande sätt: ”Jag skäms inte för evangelium.” Vilket lustigt sätt att börja! Visst, men en tröst för oss andra att han inte var mera upphöjd över oss än att han kunde förstå att man kan skämmas för sin tro.

Och nog hade han praktisk erfarenhet. Det berättas att när han kom till Aten så träffade han många filosofer från den lärda överklassen. De frågade ut honom om hans budskap på en plats som kallades Areopagen. När han hade talat färdigt och bland annat nämnt om de dödas uppståndelse, så började somliga att göra narr av honom. Visst gjorde de vad de kunde för att han skulle skämmas!

Vår situation

Vi lever i ett samhälle som präglats av kristen förkunnelse i mer än ett årtusende. Under tiden har det blivit ”självklart” att man skall ta hand om sjuka, hemlösa, fattiga och lidande. Det var trots all filosofi inte så självklart den gången i Aten. För att inte tala om hur det var i Sverige på Tors, Odens och ättestupornas tid.

Vi talar i dag gärna om alla människors lika värde. Var fick vi den tanken ifrån? Ja, inte fick vi den från kastväsendets Indien. Som så många andra nutida självklarheter skulle vi inte haft kännedom om dessa tankar om inte den judiskt-kristna traditionen hade funnits.

Det borde alltså vara mindre skamligt hos oss att stå för den kristna tron. Men så är det knappast. Också hos oss finns det och har funnits människor som lagt ner stor möda på att bevisa att den kristna tron skulle vara dåraktig, farlig och dessutom grundlös.

Tro och vetande

Runt 1950 hade vi i Sverige en intensiv debatt om skillnaden mellan tro och vetande. Startskottet var en bok av professorn och filosofen Ingemar Hedenius och den hette just ”Tro och vetande”. Senare, i slutet av 60-talet, gick han vidare med boken ”Helvetesläran” som var ett ursinnigt angrepp på domstanken i Nya testamentet.

I ”Tro och vetande” gjorde Hedenius en skarp skillnad mellan de två slag av insikt som titeln talar om. Det han kallade vetande höjdes till skyarna. Tron var däremot minst sagt diskutabel redan i sin egenskap av tro. Det handlade inte

bara om vad man trodde på utan främst på att man trodde.

Naturligtvis har de flesta glömt hela debatten och någon slutsats ledde den aldrig till – det gör ju debatter ganska sällan. Men den kom vid en tidpunkt då avkristningen verkligen började ta fart och jag tror att den bidrog till att stryka under två tankar som nu finns utbredda i det moderna västerlandet så att de blev ”självklara” för många. Dessa tankar är:

- 1) att det finns en knivskarp gräns mellan tro och vetande och
- 2) att tron är löjlig i sin egenskap av tro.

Givetvis hade inte Hedenius kunnat prägla sin samtid med dessa tankar om han hade varit ensam om att hävda dem. Men utomlands fanns det många som sade detsamma, och i Sverige fick han många eftersägare.

Tankehinder

Paulus hade alltså gjort samma erfarenheter som vi. Därför skrev han att talet om korset är ”..dårskap för dem som går förlorade. Men för oss som blir frälsta är det en Guds kraft” (1 Kor 1:18). Ändå var han inte defensiv i sitt tänkande. För han skrev om sin egen tjänst att den också bestod i att bryta ner ”..tankehinder och stolta murar, som reser sig mot kunskapen om Gud” (2 Kor 10:5).

Till en del tror jag att detta betyder att han kunde granska argumenten från dem som ansåg att han hade löjliga åsikter. Och jag tror att vi då och då kan göra det samma. Vår viktigaste uppgift är inte att idka kulturdebatt. Men om vi aldrig går i närkamp med otrons argument, så tillåter vi löjet att i onödan stå helt oemotsagt. Då hindras många från att våga stå för den tro som de faktiskt har eller från att bekanta sig med trons innehåll bara för att tro är tro.

Förföljelse och ringaktning

Förföljelse har prövats många gånger av dem som ville tysta trons bekännare. Den har visat sig vara ett överraskande dåligt vapen. I Maos Kina växte den kristna församlingen enormt under kulturrevolutionens hemska förföljelse. Vapnet hade här som så ofta motsatt verkan mot vad som var menat.

I Sverige finns ingen förföljelse att tala om. Tvärtom. Du kan till och med få statsbidrag om du håller dig framme. Men det är hos oss som tron går bakåt – både i antal bekännare och i kraft. Ty här möts inte tron med motstånd. Men tron utsätts för en sorts konsekvent ringaktning i en yttre förpackning av tolerans. Villkoret för toleransen är dock att den kristna förkunnelsen inte angriper något som det sekulariserade samhället håller för heligt. Skulle så ske drar massmedierna ofta igång en regelrätt förföljelse.

Ringaktningen har i alla händelser en mycket dödligare verkan på tron än förföljelsen. Det som inte kan genomföras med hemliga poliser och koncentrationsläger det går att göra med förakt.

Tycker du att det är konstigt? Nej, det är det inte. Om du har en tro och blir förföljd så har din omgivning erkänt att din tro ”är något”. Den är till och med så farlig att man är beredd att tortera dig. Vilket erkännande!

Men när man ger dig statsbidrag och samtidigt ser på dig som en människa med orimliga åsikter, så har man markerat att din tro bara är en tom illusion. Den skall i självklarhetens namn kringkärvas som skolämne, men den kan samtidigt stödjas för dem som så önskar. Tydligare kan man inte säga att trons budskap är meningslöst.

Där förföljelsen är ett erkännande är ringaktningen dödande. I vårt land är det mest föraktet för tron som gäller. Låt oss se om tron verkligen är ett så dåligt alternativ som den ibland påstås vara. Har inte vi kristna i västerlandet satsat på fel häst när vi vattnade ur vårt eget budskap för att slippa förföljelse?

2

”Hypotesen Gud”

Antag att du möter en person som säger: ”Jag har två kronor i plånboken.” Du frågar honom: ”Hur kan du veta det?”. Han svarar: ”Jag har tittat efter”.

Det är en banal sanning att allt vad vi vet har vi inhämtat genom våra sinnen. Hade vi inga sinnen skulle vi inte heller kunna registrera varken oss själva eller vår omvärld. Det sinnena fångar upp är ju just hur omvärlden påverkar oss. Så på samma gång noterar vi både omvärlden och vårt eget förhållande till densamma.

Vi har inte sinnen för all sorts påverkan – inte ens för sådan som är skadlig. Radioaktiv strålning känns inte ett dugg, inte förrän man drabbas av strålsjuka eller cancer. Och det man då känner är fortfarande sjukdomen och inte strålningen.

Alltså kan sinnena aldrig ge oss kunskap om hela verkligheten. Vår kunskap är alltid ofullständig och vi kan aldrig veta hur pass ofullständig den är.

En upptäckt

Låt oss bli bekanta med Wilhelm Konrad Röntgen. Han upptäckte år 1895 den strålning som senare kom att bära hans namn. Den fanns före honom ty solen sänder ständigt ut röntgenstrålning. Men ingen visste att den fanns, för vi har inga sinnen som kan registrera den delen av verkligheten.

Hur gick det till när Röntgen upptäckte ”sin” strålning? Han sysslade i sitt laboratorium med att leda elektrisk ström genom ett lufttomt urladdningsrör. Invid detta rör råkade han ha ett kemiskt ämne som heter bariumplatinocyanur. Detta är ju inget ämne som man brukar ha liggande framme, men Röntgen råkade ha det.

Denna substans har egenskapen att när den utsätts för röntgenstrålning så börjar den utsända synligt ljus. Det visste inte Röntgen då, men vi vet det nu. Röntgen märkte att när han sände ström genom röret så lyste pulvret som låg en bit därifrån. Stängde han av strömmen så slutade pulvret att lysa.

Vad hade hänt? Vi kan säga att Röntgen hade utvidgat området för sina sinnen. Med sina ögon kunde han nu ”se” om det fanns strålning i rummet eller ej. Hans ovanliga pulver kunde bli en förmedlande länk mellan den osynliga strålningen och hans ögon.

Men fortfarande behövdes ögonen. Hade Röntgen inte haft några sinnesorgan av något slag skulle han naturligtvis aldrig ha kunnat upptäcka strålningen.

På samma sätt var det med Galilei. Han gjorde dittills oanade astronomiska upptäckter. Varför? Han hade fått tillgång till teleskopet, en kikare som förstörade bilden av himlakropparna så att han kunde se Jupiters månar. Även här hade alltså ögonens synförmåga vidgats. Och det ledde till ny kunskap. Men utan ögon hade det inte hjälpt med något teleskop.

Sinnena är outhärliga, det är dem vi får utgå ifrån. Det är deras funktion som olika forskare försöker bygga ut med alla sorters instrument. Det är med sinnena som vi upptäcker omvärlden. Men när de inte klarar sin uppgift får instrumenten hjälpa till.

En viktig konsekvens

Vi kan nu dra en enkel men viktig slutsats. Det kan finnas – och finns säkert – stora delar av verkligheten som vi inte vet någonting om helt enkelt därför att vi inte har varken sinnesorgan eller instrument som kan fånga upp dessa delar. Röntgen visste från början inget om den strålning som kom att bära hans namn. Först när han fick ett medel som kunde reagera som ett vikarierande sinnesorgan kunde han, och vi andra, få kunskap om den.

Finns det varken sinnesorgan eller instrument som kan översätta en viss del av verkligheten så att den passar våra sinnesorgan så vet vi ingenting om just den delen av verkligheten.

Därför känner vi inte till hur stor del av verkligheten som egentligen är okänd för oss, eftersom vi inte vet det vi inte vet. Somliga delar av det okända kan indirekt påverka de delar av tillvaron som vi kan registrera så att vi åtminstone kan ana oss till att det måste finnas något mer. I så fall kanske vi bara ser verkan av detta okända genom att vi har svårt att få våra kalkyler att riktigt ”gå ihop”.

Redan innan man upptäckte den lilla planeten Pluto ytterst i vårt solsystem anade några astronomer att den måste finnas. Planeten Neptunus rörde sig på ett annat sätt än man skulle förväntat om det inte hade funnits någon mer planet och därför började man leta. Den blindes situation

Men det finns mycket som är verkligt och som ändå aldrig ger ens indirekta signaler om sin existens. Färger är mycket verkliga för den som kan se. Den som alltid varit blind har ingen möjlighet att ens ana sig till att de finns. Han kan bara tro sin seende omgivning när andra försöker beskriva skillnaden mellan grönt och blått.

Den blinde är inte helt chanslös inför frågan om vad färg är. När solen lyser på en svart yta, så blir denna varmare än vad en likadan vit yta blir. När den blinde känner på två solbelysta ytor kan han därför säga om den varmare ytan att den antagligen är mörkare än den andra ytan som är svalare.

Han vet egentligen inte vad ordet ”mörkare” betyder. Men andra har sagt honom att den varmaste ytan är mörkast. Och om han tror deras vittnesbörd så

kan han använda orden ”mörk” och ”ljus” fastän han aldrig kunnat se. Men begreppen ”grönt” och ”blått” förblir ändå lika outgrundliga för honom.

Hur är det med Gud?

Frågan som vi skall bearbeta i denna bok är om Gud finns. Naturligtvis kan man bara tänka sig två verkliga svar på frågan: ja och nej. Ty antingen finns han eller också finns han inte. Men vi kan samtidigt tänka oss tre åsikter i frågan (vilket är något annat): ja, nej och kanske. Och man behöver inte ha varit med länge förrän man vet vilken uppsjö på motiveringar som finns för alla tre ståndpunkterna – både för egna åsikter och för andras.

Freud – psykoanalysens fader – menade att gudstron bara är en uppförstorad bild av barnets förhållande till sin jordiska pappa. Han ansåg att de troende var neurotiska människor som måste hitta på en saga om evigt liv för att våga dö. Själv led han hela livet av svår dödsångest – och det var kanske därför han kom på idén att beskriva tron på det sättet.

Att självutgivande människor som Franciskus, moder Theresa eller Martin Luther King – som blev martyrer – skulle varit troende bara av rädsla för döden är en något egendomlig tanke. Då återstår att förklara varför de blev som de blev.

Men i vilket fall står vi alla inför frågan om Gud finns. Och alla har vi våra tankar. Problemet är om vi kan komma längre än till spekulationer.

Agnostiker

Det är ganska sällan man möter renodlade ateister. De allra flesta som tvivlar är agnostiker. Detta ord är härlett från grekiskan och betyder ungefär ”man kan ingenting veta”. Agnostikerns vanligaste trosbekännelse låter så här: ”Gud kan varken bevisas eller motbevisas”.

Vad anser han sig ha för stöd för den ståndpunkten? Jo, han menar att människan inte har något sinnesorgan för Gud och hon har heller inga instrument med vars hjälp hennes sinnen skulle kunna utökas så att hon kan upptäcka Gud. Det finns inget bariumplatinocyanur som lyser upp när den osynlige Guden närmar sig. Alltså kan vi inget veta. Det går inte. Det är omöjligt.

Agnostikern anser därför ofta att han har den enda vetenskapligt förnuftiga åsikten om Gud. Han tycker lätt att ateisten är lika blind som den troende. Ateismen är för honom – om han har tänkt igenom saken – bara en tro med omvänt förtecken. Själv håller han sig till det man kan veta och han ägnar sig inte åt spekulationer vars värde man aldrig kan få besked om, menar han.

Efter hans sätt att se skall man överhuvudtaget inte tro. Man skall veta. Det man inte vet skall man inte yttra sig om.

Myten om myterna

Ändå är ju religionen som sådan ett fenomen som kan söka sin förklaring. Varför har det funnits religioner i alla tider och kulturer, möjligen med undantag

av vår? Den medvetne agnostikern vill gärna bygga sitt liv på en gedigen grund av säkra fakta. Han vill förstå livet och söka förklaringar till allt – så långt det är möjligt. Därför har han ofta en rad tankar om hur religionerna har uppkommit.

Eftersom människan nu inte tycks ha varken sinnesorgan eller mätinstrument för Gud är det för agnostikern uteslutet från början att någon religion skulle ha kunnat uppstå genom en äkta upptäckt. Alltså måste de ha kommit till på annat vis.

Det är i detta läge som myten om myterna uppkommer. De flesta agnostiker menar att människorna funderat över naturens uppkomst och mening. Deras tankar har så småningom blivit till hela system av sagor och traditioner som man kommit att berätta vid brasans sken. Längre fram har man börjat tillbe gudar och de dödas andar. Till sist har utvecklingen nått fram till ett ”slutstadium”, då man tror på en enda eller möjligen två gudar.

I själva verket ser vi här en tydlig parallell till den biologiska utvecklingsläran. Dessa tankar uppstod också i slutet av 1800-talet då utvecklingsläran var ny och diskuterades som ivrigast. Hade människan utvecklats, så måste religionerna också ha gjort det, menade många.

Dessa sagor som alltså sägs ha blivit alltmer detaljerade kallar man för myter. En myt uppstår inte genom upptäckt av något som finns. Den är snarare en tänkt förklaring till det oförklarliga.

Men nu är det ju så att ingen var med när religionerna uppstod. Det enda vi kan säga med säkerhet är därför att hela teorin om hur sagor övergår i myter och blir till religioner – den teorin är med säkerhet en myt från början till slut. Den är en fantasiförklaring och ingenting annat.

Geo Widengren som år 1940 blev professor i religionshistoria kämpade på sin tid emot denna tanke med all kraft. Det finns heller inga fakta som säger att religionerna verkligen skulle uppkommit genom att sagor utvecklats till religioner och att polyteism skulle ha utvecklats till monoteism. Däremot har man iakttagit folk där monoteismen enligt folkets egna traditioner var den ursprungliga formen för gudskydd (se till exempel Don Richardson: *”Evigheten i deras hjärtan”*, DKB, Dagenhuset, 1985).

När man gissar att religionerna kommit till genom en serie gissningar så har man alltså börjat att bygga precis den sortens myt som man från början ville förklara att religionerna måste vara. Sådant kallas ibland för cirkelbevis – att man ”bevisar” det man i själva verket utgick ifrån. Och samtidigt som man gör sig en myt om hur religionerna kom till, så kan man ändå inte veta om den verkligen är sann eller ej.

”Naturlig förklaring”

Men låt oss vänta lite med att se på de svaga punkterna i agnostikerns sätt att resonera. Vi låter honom i stället tala till punkt. För att uppmuntra honom till detta frågar vi varför han först säger att man inget kan veta och sedan i alla fall

intar en ståndpunkt som står mycket närmare otron än tron.

Då kommer han kanske att börja tala om ”hypotesen Gud”. Med det menar han att eftersom religionerna ”ju” uppkommit genom att man inte begrep så mycket i tillvaron, så blir begreppet ”Gud” som en teori eller en arbetshypotes. Den använder man för att förklara det oförklarliga. Men den är inget mer än en teori, eftersom anatomiböckerna inte känner till något sinnesorgan för Gud. Och det finns heller inget instrument som kan registrera honom.

Nåväl, resonerar han sedan, nu är det så att vetenskapen steg för steg har gett oss goda förklaringar på mycket som forna tiders människor tillskrev Gud – eller gudarna. Åska beror inte på någon gud utan på statisk elektricitet i molnen vid speciell väderlek.

Agnostikern har fler exempel att ge oss. Det är inte Gud som låter solen gå upp över onda och goda. I stället finns det en förklaring som han kallar en ”naturlig förklaring”. Att solen går upp beror på att jorden roterar kring sin egen axel. Och vi är alla tvungna att följa med vilken moralisk halt vi än har. Gud har inget med detta att göra. Att solen lyser även på skojare och bedragare är inget tecken på Guds godhet. Det är bara en följd av ”naturlagarna”, säger han.

Varför anser han då att den förklaringen är naturlig? Det kan väl vara en smaksak vad man tycker är naturligt? Enligt agnostikern är detta inte en smakfråga. Förklaringen kallas så därför att man har funnit en förklaring i själva naturen. Den religiösa människan försöker förstå samma fenomen genom att gå utanför naturen och tala om gudar som inte är naturliga utan övernaturliga – om de alls finns.

När man säger att åska är Guds vrede eller Tors hammare eller hur man nu förklarar den, så tillgriper man ”hypotesen Gud” för att förklara och förstå naturen, menar agnostikern. Men ju fler naturliga förklaringar vi hittar desto mer avtar behovet av att tala om en Gud som förklaring till det oförklarliga. Och han kanske tillägger att vetenskapen nu har kommit så långt att det finns goda skäl att anta att det finns naturliga förklaringar till allt som vi i dag inte till fullo förstår.

När vår agnostiker kommit så här långt är han färdig med sin genomgång. Inte sällan avslutar han den genom att tala om religionskrig. Hans slutsats är att det finns ingen grund för någon religiös tro, eftersom det inte finns varken sinnesorgan eller instrument som kan registrera ”Gud”.

De som ändå tror har sedan också bevisat sin galenskap genom alla de stridigheter man råkat i, när man skulle bestämma vem som hade rätt på trons område. Som om det kunde bestämmas, när man inte har någon möjlighet att få besked om det man strider om! ”Barnsligheter”, säger han vänligt men bestämt.

Inför denna analys duckar ofta trons människa och säger: ”Jag tror i alla fall.” Och han får stå ut med att bli betraktad som en som inte riktigt förstått vad hjärnan skall användas till.

Men många, som har en tro och som kanske ber till Gud regelbundet, vågar

aldrig kännas vid sin tro annat än om han skulle bli berusad på en fest fram på småtimmarna. I nyktert tillstånd vågar man inte bekänna det som ändå är en del av ens liv. Tron blir som en hemlig sjukdom.

Frågan är därför om agnostikern verkligen har rätt. Det vi hittills har hört honom säga kan låta som knivskarp logik, men många som tycks argumentera bra kan ha fel i alla fall. Trots allt började han med att säga att man inte kan veta något om Gud och ändå kom han fram till att religionen är ett påhitt. Först visste han alltså inget och sedan visste han ändå något. Detta är ju inte precis vad man skulle väntat sig. Låt oss gå vidare och undersöka saken!

3

Den nödvändiga tron

Tron beskrivs ibland som om den bara var en sämre form av kunskap. Förment kloka människor säger: ”Man skall inte tro utan man skall veta.”

Men redan en smula eftertanke lär oss att man med de orden skapar en motsats mellan tro och vetande som inte finns i verkligheten. Tron är inte bara en åsikt av osäker natur. Den är i långa stycken både något helt annat och större och i själva verket är den livsnödvändig. Ingen av oss klarar sig utan en tro.

Tro på framtiden

Varje människa behöver kunna tro på framtiden. Gör vi inte det så blir vi handlingsförlamade. Vi behöver också kunna tro på det vi gör och lever för. Börjar vi misstänka att all vår strävan är ett slag i luften, så går luften också ganska snart ur oss. Då säger vi: ”Det tjänar ingenting till.” Det spelar sedan ingen roll hur mycket kunskap och vetande vi har, för tron är något annat.

I Sverige möter vi i dag många som har en stor uppgivenhet och ångest för framtiden. Genom många år har vi matats med rapporter om annalkande miljökatastrofer. Man går liksom bara och undrar om det skall bli skogsdöden som först av alla tar kål på oss, så att vi kvävs av syrebrist. Eller kanske det skall bli ozonhållet i stratosfären som blir så stort att vi alla dör i hudcancer? Vad händer med oss om växthuseffekten får polarisarna att smälta? Dränks vi allesammans då, eller skall man redan nu satsa på överlevnad genom att köpa en bit mark på toppen av Kebnekaise?

Vad händer med avfallet från kärnkraftverken? Eller vad händer om vi avvecklar kärnkraften? Blir det mer sura avgaser i stället – och arbetslöshet dessutom, som många förutspår? Vi känner oss ställda inför en rad omöjliga val där vi bara kan välja mellan pest och kolera.

Det märkligaste av allt är att vi på något sätt har vant oss vid alltsammans. De flesta går inte dagligen och grubblar på de här tingen. Ändå skulle vi känna en enorm lättnad och en ny frimodighet om alla dessa framtidshot försvann.

Självförtroende

Men det finns andra former av livsnödvändig tro. Vi talar ofta om självförtroende och menar därmed att varje människa behöver kunna tro på sig själv. Blir man djupt övertygad om sin oduglighet och värdelöshet, så blir man också förlamad, även om man skulle vara mycket duglig.

Detta är ofta problemet för människor som blivit mobbade. De kanske har stora talanger och stor kunskap, men sedan de blev mobbade har de inte längre förmågan att göra något av sina möjligheter. Tron har tagits ifrån dem. En deprimerad människa kämpar på samma sätt mot en övermäktig känsla av oduglighet.

Det finns ett självförtroende som är en sorts högmod eller kanske till och med en självförgudning. Det är inte den jag nu syftar på. Det finns också en sund variant som inte jämför sig med andra, men som ändå gör att människan förstår sin egen plats i tillvaron på ett konstruktivt sätt.

Tro och misstro

Vi behöver inte bara en tro på framtiden och oss själva för att kunna besluta oss och handla. Vi behöver också kunna tro på människorna omkring oss. En människa som bara väntar sig gott från sin omgivning lever i stor trygghet och handlingskraft. Om han sedan blir lurad, utnyttjad eller misshandlad så börjar han att se på sin omvärld med allt större misstro. Han väntar sig då ont, där han förut väntade gott.

Och med denna nya förväntan förändras hela hans liv. Han börjar då antingen att dra sig undan människor eller också försöker han bli en ”övervinnare”. I det senare fallet strävar han efter att lösa sitt problem genom att ta makten över sin omgivning. Sedan är frågan bara vilket av dessa två alternativ som är sämst. I bägge fallen tappar man ju förmågan att leva som människa, eftersom man utgår ifrån att alla andra vill svika en.

”God innerst inne”

Trots alla krig och all egoism har vi ganska många filosofier – och religioner – som skall övertyga oss om att människan ”innerst inne” är god. Hon måste kanske upptäcka sina ”dolda möjligheter”, sin ”inre gudomlighet” eller vad det kan vara. Men det onda i hennes liv beror i så fall inte på en ond vilja utan på okunnighet.

Varför finns det sådana läror? Det enklaste svaret är att vi behöver dem för att orka leva. Människan klarar sig inte utan en tro på människorna omkring henne. Ju mer den tron lider skada desto mer ödeläggs våra liv. Antagligen har vi alla dessa filosofier om människans godhet helt enkelt därför att vi behöver kunna skönmåla både oss själva och varandra. Man känner sig särskilt tvingad till det om man inte har en tro på en god Gud som man alltid kan lita på. Man kan ju inte alltid lita på människor, inte ens på sig själv.

I alla händelser är tron alltså delvis något annat än vetandet. På vilket sätt är då tron något unikt, som vetandet inte kan vara?

Tron ger handlingskraft

I alla de sammanhang som jag nu nämnt har tron med trygghet att göra. Den tryggheten ger oss förmågan att använda vårt vetande så att vi kan bedöma,

besluta och handla. När den tryggheten saknas förlorar vi också det mesta av vår frimodighet och handlingskraft.

Nu behöver man ju inte ha levat så värst länge förrän man finner att den trygghet jag syftar på sällan står i proportion till en människas kunskap och vetande. Man kan träffa människor som vet oerhört mycket, men som ändå lever i djup obeslutsamhet. Men man kan också möta sådana som ibland kallas beskäftiga eller dogmatiska. De har en stor säkerhet i sina uppfattningar och beslut, och ändå verkar de nästan generande okunniga om det mesta när man kommer dem inpå livet.

Tron kompletterar kunskapen

Om vi alla helt och fullt visste allt och kunde använda oss av denna vår enorma kunskap för våra beslut, så skulle vi kanske kunna ha hela tillvaron under vår kontroll. När vi beslutade oss skulle då våra beslut möjligen kunna bli förnuftiga. Vi skulle kunna ta hänsyn till alla faktorer som hade med den aktuella frågan att göra.

Men nu har vi inte den kunskapen. Även om vi vet mycket, så är vi säkert förfärligt okunniga i jämförelse med den absoluta och totala kunskapen. Och ändå måste vi fatta beslut och handla som om vi visste allt. Vi har inte all kunskap och vi vet inte ens vilken kunskap det är som vi saknar.

Det jag vill peka på är något som vi kan kalla för ”tron på den egna kunskapen”. Ty om vi skall kunna besluta oss och handla på grundval av den kunskap som vi har, så måste vi tro att vår kunskap är den viktigaste, eller att den åtminstone är tillräcklig.

Somliga människor – inte minst sådana som vet mycket – är fullt medvetna om att det ändå måste finnas mycket som de inte känner till. Den insikten leder lätt till att de blir så försiktiga att de inte vågar använda den kunskap de har till beslut eller handling. För man kan ju inte veta om det finns viktiga luckor i ens kunskaper – luckor som borde fyllas ut innan man sätter sig i rörelse. En människa som tänker så har kanske stor kunskap men liten tro på sin kunskap.

Många halvlärda människor är i stället häpnadsväckande frimodiga och utstrålar en väldig säkerhet. De har ofta mycket säkra åsikter om det mesta trots att deras kunskap nästan ter sig obefintlig i ögonen på den som vet mer. Handlingsmänniskor utmärker sig ofta inte för sin stora kunskap utan snarare för sin stora tro på det lilla de vet.

Om du vet väldigt mycket, men ändå tror att du borde veta 20 gånger mer än du gör för att kunna handla, så blir du handlingsförlamad. Om du å andra sidan nästan inte vet något, men tror att du har all den kunskap som behövs, så kan du bli förvånansvärt handlingskraftig. En konflikt Vi hamnar därför automatiskt i en konflikt på kunskapens område. Ty om man vill lära sig något mer än man redan vet, så måste man vara medveten om hur lite man vet. Människor med stor kärlek till sanningen har därför ofta en begränsad handlingskraft. De har svårt att se tillvaron i så enkla linjer som man måste för att bli beslutsam på ett

snabbt och självklart sätt. Deras tro ger dem inte tillräcklig säkerhet.

Den som har stor tro på sin ofta ganska ringa kunskap är däremot handlingskraftig. Men priset för denna beslutsamhet är mycket högt. Man måste göra sig av med alla ”om” och ”men” och ”kanske” för annars går det inte. Därför lever en sådan person lätt som om han hade betongpluggar i öronen. Han är ofta inte intresserad av att lära sig något nytt av den enkla orsaken att han menar sig redan ha all behövlig kunskap.

Den konflikt jag nyss nämnde ser därför ut så här: Du måste vara medveten om hur lite du vet för att bli intresserad av att lära dig något nytt eller för att låta andra korrigera den kunskap du har. Å andra sidan måste du tro att du vet åtminstone det viktigaste om tillvaron för att kunna besluta och handla. Det är ganska sällan man möter människor som på ett lyckligt sätt kan förena ödmjukhet och handlingskraft.

Tragedin är i stället att typiska handlingsmänniskor oftast inte är så väldigt intresserade av att andra kommer med sina synpunkter. De menar att detta enbart skapar osäkerhet. Och eftersom det är just dessa personer som formar vår värld genom sina kraftfulla initiativ, så har historien blivit en provkarta på dårskap i många tappningar.

”Reduktionism”

Eftersom ödmjukhet inte står så högt i kurs i vår kultur – inte jämfört med handlingskraft i vart fall – så skall vi vänta oss att vi utvecklar många slags tekniker för att övertyga oss själva om att vi i stort sett vet allt vi behöver veta. Med ett gemensamt namn kallas sådana tekniker för reduktionism.

Nyckelfrasen i en reduktionism är uttrycket ”inget annat än...” Vi tar några exempel för att illustrera: ”Kärlek är inget annat än sexualdrift”, ”religion är inget annat än självbedrägeri”, ”människan är inget annat än materia”, ”alkoholism är inget annat än kroppens anpassning till alkohol”.

Som du märker är livet fullt av reduktionismer. Redan uttrycket ”inget annat än” är alltid en orimlighet eftersom det förutsätter att vi skulle veta allt om det vi talar om. Och det är ju alltid en omöjlighet. Men vi klarar i praktiken inte av att leva utan våra reduktionismer. Om vi försöker så förlorar vi den tro som yttrar sig i handlingskraft.

Utan att ha rätt att göra det, så reducerar vi verkligheten till att ligga inom det område som vi har ljus över. För när vi gör det så vinner vi beslutsamhet och handlingskraft. Men den reduktionen är aldrig en handling som bygger på vetande. Tvärtom är det bristen på kunskap som tvingar oss. För om vi inte reducerar verkligheten till att enbart bli det vi tycker oss veta, så får vi svårt att ens använda den kunskap som vi har.

Reduktionismen är ett uttryck för tro. Man tror att man vet tillräckligt för att bedöma och handla. Och om man tror det, så kan man också handla. Man har fått den tro på ens kunskap som gör att denna kan användas. Ett frieri Låt oss ta

ett enkelt exempel på hur vi måste reducera verkligheten för att kunna besluta oss. Vi antar att du är en ogift kvinna och att du har en kavaljer som just har friat till dig. Du måste säga ja eller nej.

Antagligen börjar du fundera på om du egentligen känner honom tillräckligt. Du har ju hört talas om dubbelnaturer som varit nog så trevliga före bröllopet bara för att förvandlas till monster när det inte finns någon återvändo.

Det som gör ditt beslut svårt blir då din misstanke att du inte vet allt om mannen som friade. Han kanske har en monster-natur som han inte har visat dig. Hur skall du kunna veta att den inte finns?

Men du kanske tänker: "Han är inget annat än den person som jag har lärt känna." Då har du gjort en reduktionism och då blir ditt beslut lätt. Fastän du inte kan veta om du känner honom tillräckligt så beslutar du dig för att tro att du gör det. Först därefter kan du börja tänka efter om du vill leva ihop med honom för resten av ditt liv. Kan du inte komma fram till tron att din kunskap om honom är tillräcklig, så blir ditt beslut kanske omöjligt. Fenomenet Hitler Det har skrivits mycket om Hitler och hans enastående förmåga att leda det tyska folket vilse. Låt mig då peka ut att hans liv på ett kusligt sätt illustrerar tesen att en riktigt stor handlingskraft ofta bygger på att man har en stor tro på en liten och förenklad kunskap.

Antagligen hade Hitler inte kommit till makten om det inte hade blivit en världsvid depression. Den ekonomiska krisen på 30-talet var ett kollektivt uttryck för att hela västerlandet hade tappat tron på framtiden. Inte minst var det så i Tyskland. Det landet hade skickat ut sina soldater till första världskriget under ropet "Gott mit uns" – Gud med oss.

Men sedan visade det sig att Gud inte var med dem – åtminstone inte på det sätt som de tänkte när de ropade. Allt gick snett. Tyskarna tappade inte bara tron på framtiden utan också på sig själva.

Då kom Hitler med sitt budskap – eller rättare sagt med sin tro. För något budskap hade han egentligen inte. Många har med ringa framgång försökt formulera vad hans ideologi egentligen gick ut på. Även Hitler själv hade försökt göra det i "Mein Kampf". Men bortsett från den klart formulerade tanken att judarna skulle bära skuld till allt ont i historien, så var hans ideologi ett suddigt mischmasch. Det lär ha varit mycket få av Hitlers medarbetare som orkat läsa igenom boken. Alla hade den givetvis, men nästan ingen läste den.

Det radikala med Hitler gick inte att sätta på pränt i en bok för hans budskap betydde inte så mycket som hans person. Liksom den franska gaullismen blev en flop utan de Gaulle, och den argentinska peronismen tappade sitt innehåll när Peron dog, så stod och föll nazismen med sin främste företrädare. Hitler kom inte med ett budskap utan med en tro.

Hitler trodde på det tyska folket. Till en av sina medarbetare skall han ha sagt långt före kriget att han skulle visa världen att det var tyskarna och inte judarna som var det utkorade folket. Detta var egentligen hela hans budskap. Allt det

andra var utanverk.

Och för att folket skulle dela hans tro, så utgav han en helt ny version av Europas tidigaste historia. Självklart gav den tyskarna en ärofull plats genom deras stora hjältemod. När professorer i historia protesterade blev de hotade. Fortsatte de med sina invändningar, så försvann de. Till sina närmaste förklarade Hitler att det inte var så intressant vad som var sant eller ej, bara folk trodde.

Hitlers reduktionism såg ut så här: "Historien är inget annat än en fråga om rasbiologi." Olika folk ansågs vara av olika ras, och dessa i sin tur var olika högt utvecklade. Där Karl Marx ansåg att historien inte är något annat än en fråga om vem som har kapitalet och makten, menade Hitler att den bara var en fråga om vilken ras som hade det "renaste blodet".

När Hitler hade bestämt sig på denna punkt kunde inga fakta i världen tränga in om de äventyrade hans tro. För tron gav handlingskraft och när han smittade tyskarna med sin tro så fick även de en väldig initiativförmåga. Den tyska depressionen försvann – inte därför att Hitler skötte landet så bra och inte därför att han hade duktiga medarbetare. De senare var tvärtom ofta stora nollor när det gällde kunskap och förmåga – men de delade ledarens tro. Styrkan övergår i svaghet. Men katastrofen fanns inbyggd i systemet från början trots att det såg ut att gå så bra. Den kom inte bara för att Hitler råkade göra misstag på vägen. Den kom för att han byggde sin handlingskraft på en kunskap som var förenklad och förljugen.

Folket fick till en början stor handlingskraft och därför såg allt ut att fungera. Ty bristen på handlingskraft var en stor del av problemet under depressionen. Men eftersom man handlade utifrån en falsk syn på verkligheten, så hopade sig svårigheterna med tiden. Och då kom den inbyggda svagheten till synes. Hitler kunde inte ändra sin uppfattning till att bättre stämma med verkligheten. Om de slaviska folken hade sämre blod än tyskarna, så fanns det inga skäl att räkna med ryssarnas militära kapacitet – inte ens när förlusterna på östfronten blev ett faktum.

Den tyske generalen Halder skrev i sin dagbok om en lägeskonferens med Hitler vid tiden för slaget om Stalingrad:

"När man läste upp för honom att Stalin skulle kunna mönstra ännu en å en och en halv miljon man i området norr om Stalingrad (förutom ännu en halv miljon i Kaukasus) och att ryssarnas produktion av tanks till de främsta linjerna uppgick till 1200 i månaden, flög Hitler med knutna nävar och skum i mungiporna på den man som läste uppgifterna och förbjöd honom att säga sådant idiotiskt nonsens." (Citerat från Bullock: "Hitler. En studie i tyranni." Prisma, 1964)

Hitler hade burit hand på verkligheten för att vinna handlingskraft. Han fick den kraften, men han fick den genom en lögn. Därför slog verkligheten tillbaka och fick sista ordet. Det får den alltid.

”Vad var det jag sa?”

Det är i detta läge som agnostikern kommer tillbaka med sin tes: ”Där ser du! Man skall inte tro utan man skall veta. Ty problemet med Hitler var att han inte visste utan han trodde bara. Människor som tror är alltid tokiga.”

Låt mig då upprepa vad jag har sagt – att ingen människa klarar sig utan tro. Tar vi all form av tro ifrån dig och begär att du skall fungera bara utifrån vetande, så blir du totalt handlingsförlamad.

För Hitler var den stora frågan hur man skulle få en stor tro. Ty ju större tro man har desto större blir handlingskraften. Men vår fråga blir i stället: ”Hur skall jag få en sann tro? Och hur skall jag leva för att min tro skall bli alltmera sann ju mer åren går?”

Vi kan också formulera frågan så här: ”Hur skall det bli möjligt att förena handlingskraft med ödmjukhet?”

4

Inte bara materia

Får vi tro agnostikern så är all religion en orimlighet. Han menar att människan saknar förutsättningar för att från början inhämta den kunskap som tron bygger på. Gud kan finnas, säger han, men vi saknar varje möjlighet att veta något om honom ifall han skulle göra det. Fantasin måste därför vara ursprunget till all tro, kanske ihop med hallucinationer, säger han. Äkta kunskap kan det aldrig bli tal om.

Men hela hans åsikt bygger på att han menar sig veta hur många sinnesorgan människan har. Om den tanken skulle visa sig vara fel så blir hans argument värdelösa.

Nära döden

Man har på senare tid samlat in vittnesbörd från många människor som varit fysiskt döda ett kort tag och sedan väckts till liv med medicinska åtgärder. Man skulle kunna tro att dessa personer skulle ha varit helt ”borta” under de minuter de uppfattades som döda. Och så är det med de flesta. Men omkring en tredjedel av dem kan i stället berätta vad de hörde och såg(!) under dessa ofta dramatiska ögonblick. Läkare och sköterskor kanske kom rusande och startade hjärtmassage, släpade in en defibrillator, satte syrgas och vidtog en hel massa andra åtgärder.

Det intressanta är att den ”döde” med säkerhet vet att han inte var i sin kropp när han såg och hörde allt detta. Ofta befann han sig uppe under taket och tittade på sin egen kropp. När denna väcktes till liv kände han hur han sögs in i kroppen. När han var utanför kände han ingen smärta eller sjukdomskänsla. Allt detta kom dock tillbaka efter kroppens uppvaknande.

Man har gjort ganska stora ansträngningar för att kontrollera om det verkligen gick till så som dessa personer har berättat. Man har då funnit att många kunnat notera detaljer som gör det högst troligt att de faktiskt sett och hört och inte bara drömt.

En amerikansk hjärtläkare – Michael Sabom – gav för några år sedan ut en bok (*”De upplevde döden”*, Libris, 1986) där han redovisade en undersökning som han själv hade gjort på den klinik där han arbetar. Han hade försökt att göra den så vetenskapligt riktig som det går i en intervjustudie. Så långt jag kan förstå har han lyckats bra i sin avsikt.

I många liknande undersökningar har man mest ägnat sig åt andra upplevelser som de kortvarigt döda kunnat beskriva efter uppvaknandet. De har haft intrycket av att röra sig genom en tunnel, möta förfäder och liknande. Dessa intryck går inte att värdera och är i vårt nuvarande resonemang inte av intresse. Hade vi bara dem så kunde man gott tänka sig att de var resultatet av syrebrist i hjärnan.

Men Sabom koncentrerar sig på sådana saker som går att kontrollera och detta är en av de viktiga detaljerna i hans studie. När en person som varit fysiskt död kan berätta korrekta detaljer från återupplivningen som han bara inte kan ha hittat på eller drömt, då ger det oss anledning att sätta två ting i fråga.

För det första måste människan vara mer än summan av sina molekyler. Hon måste också vara något som kan fungera även när kroppen inte gör det längre. Och detta något kan tydligen fungera även utanför kroppen. För det andra måste detta som inte är materia ha "sinnesorgan" lika väl som den fysiska kroppen.

Kroppen som apparat

Agnostikern menar att människan inte skulle vara något mer än summan av sina atomer. Om detta är sant, så kan man ta reda på hur många sinnesorgan hon har genom att titta i en anatomibok. Och det är precis vad agnostikern har gjort. Han hävdar att människan inte är något annat än en komplicerad apparat. Han menar att man kan veta exakt vilka slag av påverkan som en människa kan ta emot – och vilka hon inte kan uppfatta.

Hur uppkom då tanken på att människan inte kan vara något mer än summan av sina atomer? Svaret är att den synen är en konsekvens av utvecklingsläran. Ty om denna är sann så har människan tillkommit enbart genom en serie kemiska reaktioner. Dessa har sedan i sin tur lett till att kampen för tillvaron fått gallra fram de bästa exemplaren ur den provkarta som slumpen ställt fram. Och om vi bara är en kemisk produkt av slumpen så är det inte särskilt lätt att förstå hur människan skulle kunna vara något mer än materia.

Den materialistiska synen på människan har uttryckts allra klarast i den gamla tesen: "Hjärnan producerar tankar på samma sätt som njurarna producerar urin. Det finns ingen anledning att tro på en hjärnfunktion utan hjärna."

Men detta är alltså vad många människor vittnar om efter att ha varit kliniskt döda en kort tid och kommit till medvetande igen. Ingen talar om urin utan njurar men många som väckts till liv talar alltså om tankar och sinnesintryck utan hjärna. Urin och tankar skiljer sig ändå genom att urin är enbart materia medan vi inte riktigt vet vad vi skall säga att tankar är gjorda av.

Typiskt nog var det många i Saboms studie som inte hade vågat berätta för någon om sina upplevelser av rädsla för att inte bli trodda utan bli betraktade som galna. Somliga kände en tydlig lättnad av att få höra att fler gjort liknande erfarenheter. Sabom drar slutsatsen att det inte är troligt att dessa personer hört talas om liknande upplevelser och sedan låtit fantasin skena i väg.

Var står vi nu?

Den första slutsats som vi måste dra – om vi tar de kortvarigt döda människornas erfarenhet på allvar – är att vi kan skrota det mesta som sagts om religion från vår tids agnostiker. Inte därför att de säkert haft fel i sina slutsatser. Det vore tvärtom alltför djärvt att använda de beskrivna erfarenheterna som ett stöd för någon religiös utsaga eller för tanken att Gud skulle finnas.

Däremot kan vi ganska säkert säga att de har fel i själva grunden för sina slutsatser när de säger att vi inte kan ha någon verklig insikt i religiösa ting, eftersom vi saknar sinnesorgan. Människan är tydligen inte bara materia och hennes sinnesorgan är inte heller bara av materia eller inställda på materia.

Vi aktar oss alltså för att dra några slutsatser om Gud, utan vi nöjer oss med att dra en slutsats om människan. Men redan den är så viktig att den får grunden att vackla under det mesta som sagts om Gud av agnostiker och ateister i modern tid. När vi ser detta så blir det lättare att förstå varför undersökningar om näradöden-upplevelser blivit så kritiserade.

Det undermedvetna

Om vi alla både är materia och något annat – som jag väljer att efter bibliskt språkbruk kalla ”ande” – varför märker vi då så lite av den andliga sidan i vår personlighet så länge vi lever i kroppen? På den frågan kan det finnas flera tänkbara svar.

Ett viktigt svar är att den moderna västerländska människan fått lära sig att tolka allt som skulle kunna ha med hennes ande att göra på ett sätt som inte behöver vara hela sanningen. År 1900 utgav Sigmund Freud sin första stora bok – ”*Drömtydning*” – och där lanserade han tanken på att människan skulle ha ett omedvetet eller undermedvetet själlsliv.

Freud menade alltså att bara en del av hjärnans arbete med tankar och känslor är medvetna. Ganska mycket sker, menade han, under medvetandets yta. Vi kan bli medvetna om resultatet av hela processen, men vi vet inte alltid hur det resultatet uppstod.

Freud var intresserad av frågan hur den vuxnes psykiska besvär kan ha uppstått under barndomen. Han ville hjälpa människor att se samband mellan smärtsamma erfarenheter i barnaåren och ångest eller depression i vuxen ålder. Kedjan mellan orsak och verkan ansåg han ofta vara omedveten för den lidande människan. Han lanserade sin psykoanalys med avsikten att hjälpa människor till insikt och därmed till förändring.

Denna lära om det undermedvetna väckte stort intresse och omfattas som självklar av de flesta i dag – inte minst av dem som sysslar med psykoterapi. Själv vill jag inte sätta denna tanke i fråga. Det finns mycket som tyder på att den är sann. Men för den skull behöver den ju inte vara hela sanningen och förklarar kanske inte allt.

En liknelse

Låt oss tänka oss att verkligheten inte bara är fysisk utan att det finns en icke fysisk, andlig verklighet som vi själva är en del av. Vårt själsliv kan då liknas vid ett rum med två fönster, ett i var ända av rummet. Ljus flödar in genom båda fönstren och blandas inne i rummet. När du tittar på duken som ligger på bordet mitt i rummet så kan du se att den badar i ljus. Det kanske däremot inte är så lätt att se om ljuset kommer från det ena fönstret eller det andra.

Så länge som du är medveten om att båda fönstren finns är det ganska enkelt att se att duken blir belyst av ljus från två håll. Men så kommer någon och säger att det ena fönstret är inget riktigt fönster. Det är bara en spegel. Det ser ut som ett fönster, men det finns i själva verket bara ett fönster, och när du ser det fönstret i spegeln så verkar det som om det fanns två fönster.

Du kanske saknar intresse för att gå fram till fönstret (eller spegeln) för att kolla vilketdera det är. Om du sätter tro till tanken att fönstret är en spegel, så kan antagligen ganska mycket ljus strömma in genom det andra fönstret utan att du ser det som något annat än en spegel.

Man kan förvänta sig att om en modern sekulariserad människa gör en andlig upplevelse så kommer han att försöka tolka den som ett utslag av de fysiska sinnen och hjärnans verksamhet. Går den inte att förklara på annat sätt kan man ju alltid hänvisa till det undermedvetna. Det finns ju ingen gräns för vad som anses kunna hända i denna själslivets källare.

Titta ut

Ett fönster är ju inte bara en öppning som släpper in ljus. Det är något som man kan välja att titta ut igenom. Om vi därför tänker oss ditt liv som ett rum med två fönster, vilket fönster brukar du oftast ställa dig vid när du skall titta ut?

Du kanske står så mycket vid det ena fönstret att du aldrig lagt märke till att det finns ännu ett? Du kanske har så många fysiska sinnesimpulser i ditt liv – så många ljud, så många synintryck, så många frågor och så mycken information att ta ställning till – att du alltid står med ryggen åt det andra fönstret.

När du stått så i alla år, så säger du till sist att det inte finns någon annan verklighet utanför ditt rum än den du ser genom det gamla vanliga fönstret. Du kanske till och med har glömt att det andra fönstret finns.

Sammanfattning

När vetenskapen slog igenom slutade många att tro på Gud. Detta betyder dock inte att de slutade att tro, för det orkar ingen. Då förlorar man både trygghet och handlingskraft. Tron försvann inte utan den bytte bara föremål. Det kom en tro på materialismen och på vetenskapen där tron på Gud tidigare dominerat.

Människor som inte såg att det nya också var en tro började säga att man inte skall tro utan man skall veta. Då gav de inte uttryck för ett vetande utan för en

tro på vetandet. De trodde att tron inte fanns längre. Det var också en tro, fast det inte var så lätt att se det.

Till denna nya tro hörde tanken att verkligheten – och därmed också vi själva – bara skulle bestå av materia. Agnosticisimen uppkom när man sade att en människa bara har fysiska sinnesorgan. Därför kan hon inte urskilja eller ens ana Guds existens och då måste all religion vara fantasi.

Del 2 Vad vetenskap är

5

Objektivitet

Ibland drar människor en gräns mellan tron och vetandet med motiveringen att ”tron är subjektiv och vetenskapen är objektiv”. Vi skall nu försöka pröva detta påstående genom att se hur en forskare arbetar. Att tron kan vara subjektiv är ganska klart från exemplet med Hitler i kapitel tre. Men hur är det med vetenskapen? Är den så objektiv att den alltid klart skiljer sig från tron?

Två processer

En naturvetare samlar in iakttagelser om det fenomen han vill studera. Det kan röra sig om rena sinnesintryck men om det är möjligt vill han helst ha mätvärden från något instrument. I vilket fall får forskaren på ena eller andra sättet en mängd data. I fortsättningen kommer jag att kalla dessa data för iakttagelser eller mätvärden.

Denna första del av undersökningen kan åtminstone ofta göras med god objektivitet. Men därmed är inte slaget vunnet. Många människor tror att dessa fakta ”talar för sig själva”. Redan mätvärdena skulle då omedelbart ge nya upplysningar om verkligheten. Så lyckligt är det emellertid mycket sällan. Mätvärdena måste nästan alltid tolkas för att man skall kunna förstå vad de har för information att ge.

Därför bygger all forskning på att man först samlar in data och att man sedan tolkar dem. Och även om insamlandet ofta kan göras med hygglig objektivitet så är det värre med tolkningen. Denna bygger nämligen på att forskaren får en idé när han studerat sitt material. Men om varken han eller någon annan får den rätta idén så blir tolkningen naturligtvis ofullständig eller felaktig.

Storkar

Vi antar att du samlat in en mängd mät värden om barnafödandet i Skåne under 1950-talet. Samtidigt har du också studerat hur stammen av storkar minskade i sagda landskap. Du kanske finner att barnafödandet avtog i takt med att storkarna försvann. Du lanserar tanken att det finns ett samband. Din första tolkning är att det är storken som kommer med de små barnen och att färre storkar måste betyda färre barn.

Dina första mätvärden är av ganska litet intresse. Inte så många grubblar över barnafödandet i Skåne på 50-talet. Hur många storkar det fanns under samma tid har kanske bara intresse för en liten grupp ornitologer. Själva mätvärdena är

därför inte speciellt intressanta.

Men det blir något helt annat om samma värden talar för att det i alla fall skulle vara storken som kommer med barnen för då blir plötsligt varenda människa intresserad. En reglering av storkstammen kanske kan ersätta aborterna? Man kanske kan hjälpa barnlösa äkta makar att få barn genom att ge dem en dresserad stork?

Det jag vill säga med detta exempel är att de flesta forskares mätvärden sällan leder mänskligheten framåt. Det är först när de tolkats som de blir användbara.

Men tolkningen är tyvärr inte alltid så särskilt objektiv. Den kan ju aldrig bli bra om inte den tolkande forskarens fantasi klarar av att kläcka rätt idé. Och de idéer som forskaren lanserar kan ju mycket väl säga mer om forskaren än om verkligheten. Den tolkning som en forskare för fram är ju enkelt uttryckt den orsak som han tror kan ligga bakom hans mätvärden. Just det – här handlar det om tro.

Skulle du på fullt allvar börja påstå att storken kommer med småbarn, så skulle naturligtvis de flesta undra om du inte vet hur små barn egentligen kommer till. Din tolkning – som i och för sig var fullt möjlig om man bara såg till mätvärdena – sade inget om verkligheten men ganska mycket om dig.

Rökning

Låt oss i stället anta att du studerar rökarens hälsa. Det dröjer inte länge förrän du finner att dessa får en rad sjukdomar vid lägre ålder och i svårare form än vad som drabbar rökfria personer.

Du tolkar dina iakttagelser på det viset att rökningen leder till dessa sjukdomar. Denna slutsats är naturlig för dig som inte röker och kanske aldrig ens hållit i en cigarett. Men när du kommit med din tolkning så kan du vara säker på att en annan forskare – som råkar vara kedjerökare – säger att du har fel. De sjukdomar som du har hittat beror inte på rökningen, säger han. De beror i stället på stress – det är åtminstone hans uppfattning. Det är ju välkänt att människor som stressar också röker. ”Röken är ofarlig”, säger din kollega och drar ett djupt halsbloss. Bara man inte stressar så går allt bra.

”Därom tvista de lärde”

Scenen är nu iordningställd för en riktigt fin akademisk fight, och ni börjar nu att försöka överbevisa varandra. Din kollega kommer att börja stressa rättor i en bur för att bevisa att stress kan framkalla de sjukdomar som ni båda är överens om att man ser hos rökare. Du själv börjar att analysera röken för att se vad den innehåller. När du hittat ett antal misstänkta ämnen, så börjar du ge dessa till kaniner för att se vad som händer.

Detta exempel visar oss ett grundläggande drag i all vetenskap. Så långt det är möjligt försöker man nämligen att testa sina tolkningar genom nya försök. Den bästa bekräftelsen får man om man lyckas förutsäga resultatet i nya försök på

basen av de slutsatser som man tidigare dragit.

Hade du varit storkforskare skulle du kunnat pröva din idé genom att helt enkelt spionera på fåglarna dag och natt för att se om de har något med barnafödelse att göra. Du kunde också ha planterat in storkar i ett område med låga födelsetal och sedan följt statistiken.

Det enklaste skulle varit att du studerade födelsetalen i Skåne på 80-talet. Då fanns det nämligen inga storkar alls. Eftersom du då skulle finna att det föddes barn i alla fall skulle du bli tvungen att säga att det knappast kunde vara hela sanningen om barns tillkomst att storken kom med dem.

Konkurrens

Bilden av dig och din rökande kollega visar en viktig sida i den praktiska forskningen. Det råder ofta en intensiv konkurrens mellan olika skolor, grupper och enskilda forskare. Har du sagt något offentligt får du bereda dig på att många anstränger sig för att testa om du har rätt. Det gör de ofta inte av omsorg om dig – tvärtom. Inte sällan vill de komma åt dig. Men i vilket fall leder detta till att om du inte själv är villig att pröva dina tolkningar, så kommer många andra att göra det desto mer hänsynslöst.

I praktiken leder detta till en viss försiktighet. Ingen forskare publicerar så gärna sina resultat och tolkningar förrän han sett att de senare överlever nya experiment. Man brukar få svårt att få nya forskningsanslag om man gjort bort sig offentligt ett antal gånger.

Kackerlackan

Det jag hittills har sagt kan sammanfattas i historien om kackerlackan. Den låter så här. ”Det var en gång en forskare som studerade kackerlackor. Han satte en kackerlacka på ett bord och sade: ’Framåt marsch!’. Då gick kackerlackan. Sedan klippte han bort benen på den och sade till den att gå på nytt. Men då rörde den sig inte ur fläcken. Då drog forskaren slutsatsen att ’bortklippandet av kackerlackans ben synes allvarligt ha skadat dess hörsel’.”

Det allra roligaste med denna historia är att kackerlackans öron faktiskt sitter på benen.

Kunskap om Gud

Det är inte bara vetenskapen som bygger på att vi samlat iakttagelser och tolkat dem. På det viset har vi fått alla våra uppfattningar om allt. Så menar till och med agnostikern att religionerna skulle ha uppstått. Han säger att man har sett naturen eller åskan och sedan har man tolkat dessa. Tolkningen skulle då bestått i att man tänkte sig existensen av en gud eller av gudar.

Den troende menar i stället att tron inte bara bygger på iakttagelser av naturfenomen. I stället finns det en äkta grund som han kallar uppenbarelse. Men samtidigt som han säger detta vill han också göra klart för oss att

uppenbarelsen skiljer sig från forskarens mätvärden på en viktig punkt.

Forskaren kan bestämma sig för vilken kunskap han skall samla in. Men uppenbarelsen är ett spontant fenomen. Den kan ingen ta sig, den kan man bara få. Man kan be att Gud ger den, men man kan inte stjäla den från honom. Materien får finna sig i att bli lagd under mikroskopet. Men Gud accepterar inte att på det viset bli utsatt för människans makt. Det kan man kanske förstå. Om vi kunde hantera honom som ett försöksdjur i ett laboratorium, så skulle han ju inte längre vara Gud.

Planeterens gång

I alla händelser bygger både vetenskap och all annan insikt på iakttagelser och tolkningar. Men vad är det då som gör att vi talar om vetenskap som något speciellt? Jo, det är just det faktum att forskaren på allt sätt söker att råda bot på den svaga länk i kedjan som tolkningen alltid utgör. När man kom på tekniken att med nya försök testa sina tidigare tolkningar, så föddes vetenskapen. Pionjärer i detta avseende var de naturvetare på 1500- och 1600-talen som vi i dag ofta kallar för astronomer.

Sedan urminnes tider delade man in himlakropparna i fixstjärnor som inte rör sig och i rörliga stjärnor som vi i dag kallar planeter. Man visste att planeternas bana på himlen ibland ter sig underlig. Vissa tider ser de nämligen ut att gå bakåt om man jämför dem med fixstjärnorna. Sedan vänder de och går framåt igen.

Under antiken och medeltiden byggde man upp komplicerade teorier om vad detta kunde bero på. När man tolkade fenomenet, utgick man från att jorden stod stilla som universums medelpunkt. Med tiden förstod man – bland annat med hjälp av de första teleskopen – att det gick mycket lättare att förklara planeternas gång om man insåg att även jorden rörde sig.

Man utgick alltså ifrån redan kända iakttagelser om planeternas rörelser och kompletterade med nya observationer. Då kunde man lansera en ny tolkning som var bättre än den gamla. Detta var ett viktigt steg in i den vetenskapliga tidsåldern. Denna process fick en omvälvande betydelse – inte bara för astronomin utan för hela vårt sätt att tänka och samla kunskap.

Skall vi därför avgränsa en speciell kunskap och kalla den för vetenskap till skillnad från tro, så borde vi begränsa oss till de områden där man verkligen kan testa sina tolkningar med nya experiment. Detta är viktigt att påpeka för det är långt ifrån alltid som man kan göra den kontrollen – inte ens i det som brukar kallas vetenskap. Och om man kan göra kontrollförsök så är det inte alltid möjligt att göra så särskilt goda sådana.

Gustav Vasa

Vi antar därför att du är historiker och att du studerar Gustav Vasas äventyrliga resa genom Dalarna. Din fråga är kanske varför han just reste till Dalarna. Varför startade han inte sitt uppror mot danskarna i Västergötland?

Du börjar därför leta bland de skrifter och dokument som finns bevarade från 1500-talets Sverige. Du kanske hittar något gammalt brev som ingen beaktat tidigare. I det framgår det att Gustav Vasa tidigt gjorde sig till ovän med någon adelsman i Västergötland. Här har vi förklaringen, tänker du

Och det är ju möjligt att du har rätt, men det är inte säkert. Låt oss anta att du senare hittar ett annat dokument där kungen själv skulle ha skrivit att just detta var orsaken. Inte ens då kan vi säga att du med säkerhet skulle veta att det också förhöll sig så. Gustav Vasa kan ju ha ljugit i det nya dokumentet för så gör ju makthavare ibland när de tror att det gagnar deras syften.

Poängen i det här exemplet är att det du försöker studera är en så kallad engångshändelse – något som bara hänt en enda gång. När det gällde tobaksrökningens skador så studerade du något som kan upprepas och som också blir intressant att undersöka just av den orsaken att det ständigt upprepas. Planeternas gång är också något som håller på hela tiden och som ständigt kan studeras med nya tekniker.

”Reproducerbarhet”

En verklig test av dina tolkningar kan du därför bara göra inför fenomen som du själv kan upprepa (= ”reproducera”) gång på gång. Det samma gäller för sådant som spontant återkommer med längre eller kortare uppehåll. Ju större kontroll du har över fenomenet, och ju mer du kan variera det, desto rikare blir dina möjligheter att anpassa dina nya experiment så att du också vinner en stor grad av säkerhet.

Fenomenet Gustav Vasa i Dalarna har bara hänt en gång, och du har ingen kontroll över händelsen. Du kan bara ta del av de vittnesbörd som finns kvar. Därför har du små om ens några möjligheter att testa dina tolkningar. Du kan inte ens veta om vittnesbörden själva är sanna.

Om vi som jämförelse tänker oss att du forskar inom reaktorfysik, så har du rätt stora möjligheter att bygga upp olika sorters reaktorer för att studera vad som händer. Just i möjligheten till variation ligger en stor källa till säkerhet. När du själv kan välja hur försöket skall gå till, så får du större chans att göra just den form av experiment som kan bekräfta eller förkasta dina tidigare tolkningar.

Ändå är dina möjligheter inte oändliga – allra minst i den branschen. Du måste bland annat se till att din försöksanordning inte flyger i luften. Dina experiment blir kanske dessutom så fasansfullt dyra att du kan få nöja dig med halvfärdiga resultat i brist på pengar.

Du kanske inte jobbar med reaktorfysik utan vi säger att du är astrofysiker. En sådan studerar bland annat hur en stjärna ”fungerar” – hur det går till när energin produceras i dess inre. Somliga menar att solen är en jättelik fusionsreaktor och att du som astrofysiker nästan jobbar inom samma område som forskaren inom reaktorfysik. Men dina möjligheter är mycket sämre än hans. Du kan inte göra en stjärna i ditt laboratorium. Du kan inte ens komma i närheten av de stjärnor som finns, för då brinner du upp. Och det räcker inte

heller att man kommer nära dem, för det är i stjärnans centrum som de intressanta händelserna äger rum.

Du får alltså för det första hålla till godo med att studera de stjärnor som finns – och du har bara en enda på tämligen nära håll. Du kan inte ändra på dem för att se vad som händer. Du kan dessutom bara indirekt samla mätvärden från det område av stjärnan som är av intresse. Dina möjligheter att testa dina tolkningar blir därefter. Graden av säkerhet sjunker därför även om du ofta kan imponera med fina matematiska formler.

Tyngdlagen

Önskedrömmen för en forskare är att under full kontroll studera en process som blir exakt densamma varje gång som den utlöses. Låt oss utgå från att du studerar tyngdlagen. Du har då närmat dig idealet så långt som det går. Du kan låta olika stora och olika tunga föremål falla. Du kan testa om blåa stenar faller lika fort som röda. Varje gång du släpper ditt föremål så faller det och du kan mäta dess fall med hög noggrannhet.

Ändå är det inte säkert att dina resultat behöver bli så bra. Din tolkning av vad det är som sker beror ju på om du kan kläcka den rätta idén. Kan du inte det, blir slutsatserna av ditt arbete ändå missvisande.

När det gäller tyngdlagen kom Newton en bra bit på vägen. Senare lanserade Einstein en betydligt mer komplicerad tolkning. Den anses vara bättre, eftersom den visat sig stämma med vissa iakttagelser som inte kan förklaras med Newtons idéer. Tyngdlagens rätta natur behöver ändå inte vara kartlagd. Vi kan inte veta om ens Einstein fick den idé som i alla avseenden motsvarar verkligheten. Vi kan bara säga att hans tankar stämmer bäst med de iakttagelser som man hittills har gjort. Vi kan alltid tro att vi är framme men säkra kan vi inte vara.

Möjligheten att testa de idéer som man får när man försöker tolka finns ju, men ändå kvarstår en osäkerhetsfaktor. Det är ju inte säkert att vi överhuvudtaget har fått den rätta idén. Idéer som man aldrig fick går ju inte att testa.

Sammanfattning

All kunskap – sann eller falsk – bygger på att man gjort iakttagelser och tolkat dem. Man har dragit sina slutsatser, som det brukar heta. Det är denna tolkning av iakttagelser och mätvärden som gör att vår kunskap inte alltid är så objektiv.

Det gäller ju först och främst att komma på den rätta tolkningen, och det är det långt ifrån säkert att man gör. Det kan till och med hända att vissa tolkningar är ”förbjudna”.

Vi antar att du forskar i människokroppens anatomi och har beskrivit hur fint ett av kroppens organ är utformat. Då bör du akta dig för att låta din avhandling leda fram till slutsatsen att organet ser ut just som det gör därför att Gud är god. Man kan bli utskrattad för mindre. Så skriver man bara inte i akademiska kretsar – allra minst i Sverige. Den tolkningen är nämligen ”förbjuden” – inte därför att

den bevisats vara falsk utan för att den betraktas som ”ovetenskaplig”.

Om det vi kallar vetenskap skall ha ett särskilt mått av objektivitet, så beror det på att en forskare alltid strävar efter att kontrollera om hans tolkningar är sanna. Han gör det genom att ställa upp nya experiment som skall bekräfta eller förkasta hans slutsatser. Men inom många grenar av vetenskapen är möjligheten till sådana kontroller mer eller mindre begränsad eller obefintlig. Därför måste vi ha klart för oss att en hel del av det som kallas vetande överlever, men inte för att det är så noga testat utan snarare för att det inte går att testa.

Hur noga man än kan kontrollera, kan man ändå inte ta bort subjektiviteten så till den grad att ens kunskap blir absolut objektiv. All kunskap är därför en sorts tro, och den kan vara mer eller mindre välgrundad. Även om forskaren haft som mål att göra denna tro så korrekt som möjligt har det många gånger hänt att ”säkerställda fakta” fått ge vika när kunskapen har vuxit. Vi skall lite senare se hur 1900-talets kvantfysik fick 1800-talets världsbild att vackla.

Det jag vill säga med detta är att vi inte har att räkna med två sorters kunskap utan med en. Och all tro – även den kristna tron – kan och bör prövas så långt det går på samma sätt som en forskare testar sina slutsatser. Den prövningen följer dock andra spelregler när vi kommer in på religionens område.

När man ställt upp tro och vetande och matchat dem mot varandra, har man därmed sagt att det skulle finnas en artskillnad mellan de två. Man har menat att tron skulle vara subjektiv och vetandet objektivt. Och den oinvidige kan lätt tro att det skulle finnas en sådan skarp gräns mellan de båda. Så är det inte, och det är viktigt att vi inte gör vetenskapen till något som den inte är och aldrig kan bli.

I vetenskapen strävar man efter objektivitet, men det är inget som hindrar att man också gör detsamma inom det som i dagligt tal kallas tro. Om det är tron som gör att människan kan använda sitt vetande, så är det kanske en av livets kärnfrågor att finna ut hur det skall gå till.

6

Konsten att förstå

Kunskap och vishet är inte samma sak. Du kan möta människor som har hela uppslagsverk i sina huvuden och som ändå har en förvånande benägenhet att trassla till sina liv. Andra gånger möter man sådana som inte gör något väsen av sin insikt och som kanske inte heller har så mycket inlärd kunskap. Men de imponerar genom att handla klokt i kritiska situationer.

Vi kanske kan säga att vishet är att förstå vad som sker i det som ser ut att ske. I detta begrepp ligger en förmåga till överblick. Den som är vis kan konsten att göra riktiga tolkningar av det han ser, hör och upplever. Som vi redan sett är det bättre att göra korrekta tolkningar än att bara vara säker på sin sak. Ovisa människor kan ibland vara mycket säkra i sina omdömen. Men till sist visar det sig att de inte hade rätt – och det är ju viktigare att ha rätt än att bara vara säker.

Detta något som vi kallar vishet består inte bara i att man har nerverna under kontroll. Det handlar inte heller bara om bondslughet. Ordet vishet har ofta missbrukats så att det har kommit att betyda någon sorts hemlig livsformel som man kan få del av genom mystik eller invigning i slutna ordenssällskap. När vi nu skall bekanta oss med visheten så handlar det mest om en livserfarenhet som testats genom generationer och som förmedlas från föräldrar till barn.

Ibland kallas en sådan erfarenhet för kultur, ibland för samhällsanda eller livsåskådning. Kärt barn har många namn.

Från kaos till ordning

Låt oss försöka förstå hur vi gör när vi skall tolka våra sinnesintryck. Det tydligaste exemplet får vi om vi tänker oss in i hur ett barn lär sig förstå sin omvärld och samspele med den.

Barnet behöver inte bara välling och blöjbyte. Det är underbart om det får kärlek också. Men så finns det ännu ett behov som vi sällan talar om. Det är behovet av vishet. Det behovet kan inte fyllas genom att ungarna till julklapp får hundra böcker på temat ”Så funkar människokroppen”, ”Så funkar bilar” och så vidare. Det som behövs är något mycket mera levande och mänskligt. Vad är det då som händer?

Det tar ett tag innan det späda barnet lär sig behärska sina ögonmuskler så att det kan fästa blicken på något. Lite senare ser man att barnet kan börja känna igen delar av sin omgivning – framför allt far och mor.

Ganska snart skall allt undersökas – inte minst genom att stoppas i munnen. Ännu så länge lever barnet ganska mycket i ett slags kaos. Sinnesintrycken har inget samband med varandra. Barnet lider inte av detta kaos. Det försöker ännu inte att hitta någon helhet bakom allt det ser, hör och smakar på.

Alla föräldrar känner till den period då barnet frågar ”varför...” om allt och alla. Barnet har då börjat förstå att saker och ting har ett samband. Barnet börjar söka förklaringar för att få en enhetlig bild av de enskilda händelserna.

Vi kan illustrera det som sker med följande diagram:

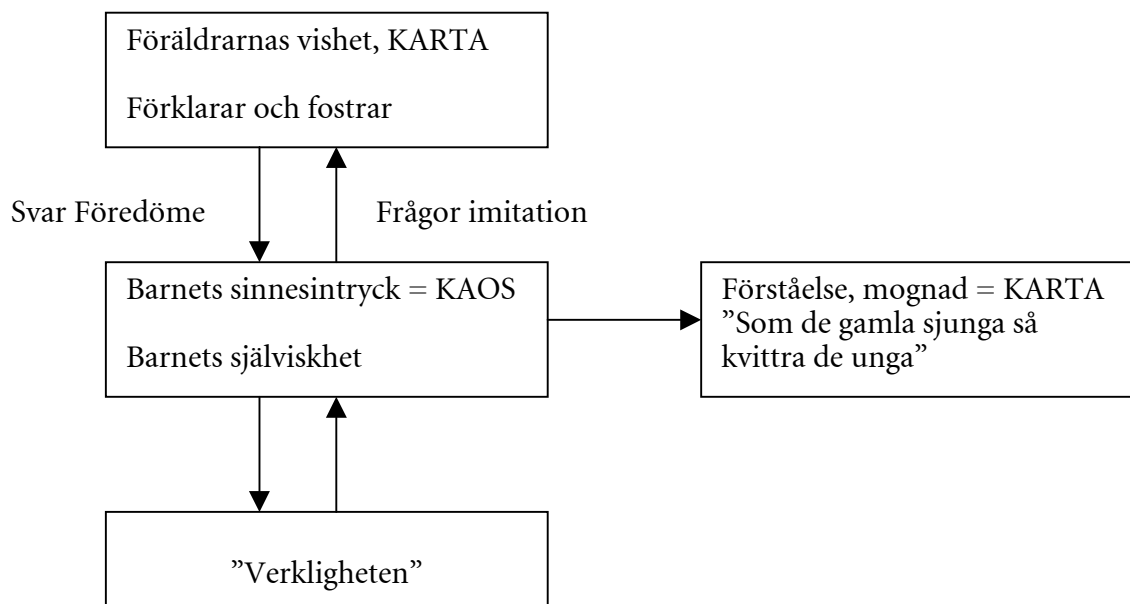

Fig 1. Barnet lär sig förstå

Det barnet behöver är levande förebilder för sin tolkning av vardagslivets händelser – inte minst bilder som lär barnet att förstå både sig självt och andra. Ty grunden för barnets vishet är inte främst att det får svar på frågor, utan att det har vuxna att se upp till och identifiera sig med. Det är detta som i Bibeln kallas att hedra sin fader och moder. Ty när barnet ser upp till de vuxna så börjar det att imitera dem. Och i den processen ligger en oerhörd formande kraft.

Frågor och svar

Om vi studerar fig 1, så kan vi ändå börja med att hålla oss på den intellektuella nivån – den som inleds när barnet ständigt på nytt frågar ”varför”. Vi ser här hur barnet studerar verkligheten (längst ner i figuren) och därmed får det en mängd sinnesintryck. Men dessa intryck behöver inte automatiskt leda till någon förståelse. Barnet kanske mer liknar en vuxen som köpt en krånglig maskin utan att få med någon handbok.

Men man kan fråga pappa eller mamma (längst upp) och få en förklaring så att

man förstår. Den vanligaste förklaringen får barnet kanske inte ens genom att fråga, utan genom att det ser hur pappa eller mamma gör. Sinnesintrycken tillsammans med förklaringen bidrar till en erfarenhet som barnet kan använda sig av i en kommande situation.

Med tiden kombineras sådana erfarenheter med varandra så att man inte längre har en massa lösryckta förståelser som flyter huller om buller. I stället växer det fram en egen inre karta över verkligheten i barnets medvetande (längst till höger i bilden).

Kloka föräldrar svarar ofta på barnets frågor genom att påminna om sådant som det hört förut. På det viset hjälper man barnet att foga ihop de enskilda erfarenheterna till en sammanhängande karta över verkligheten.

”Som de gamla sjunga..”

Naturligtvis börjar inte denna process först när barnet kan ställa frågor. I stället tycks den pågå från förlossningen fast den säkert ändrar karaktär, när barnet kan börja fråga och analysera. Ty innan barnet kan fråga, så kan det leka och härma. Och det är en utmärkt väg till inläring. Därför står det inte bara ”frågor” och ”svar” i fig 1, utan det står också ”föredöme” och ”imitation”.

Lära sig språk

Låt oss ta ett enkelt exempel. Varje gång jag kommer till Finland baxnar jag vid tanken på att redan små barn kan lära sig finska bara genom att tjuvlyssna på pappa och mamma. Skall man senare i livet lära sig ett främmande språk får man mödosamt plugga glosor och grammatik – inte minst om man skall lära sig finska.

När man hör småbarn tjattra på detta svåra språk och betänker att de kanske bara haft fyra år på sig att lära det, så kan man bli grön av avund. Så lätt slipper man inte undan som vuxen. Och då har barnet ändå inte pluggat. Det har fått svar på många frågor om vad saker heter, men i huvudsak har det härmat utan att ens alltid fått någon förklaring.

På samma sätt är det med så mycket annat. Barn lär sig genom härmning och inlevelse där vi vuxna analyserar, begriper och tragglar in. Och det barnet lär sig fastnar mycket ”djupare” än den vuxnes begripande. Inlevelsen formar personligheten.

Pappas avbild

I princip kan man säga att pojkar lär sig manlighet genom att titta på hur pappa är mot mamma. Flickorna lär sig på samma sätt kvinnlighet genom att studera hur mamma är emot pappa. När vi strävat efter att förstå hur barndomen formar den vuxne, så tror jag att vi glömt bort frågan om hur föräldrar uppträder mot varandra. Vi talar ofta bara om hur de är – eller borde vara – mot barnen.

Barnen härmar och lever sig in i de vuxnas värld. Det kan man se på deras lekar

innan dessa blivit helt förstörda av alltför tekniska och datoriserade leksaker. Jag har genom åren träffat många som sagt sig ha blivit väl behandlade som barn. Ändå har de i vuxen ålder haft svårigheter som tydligt gått att relatera till ett abnormt samspel mellan föräldrarna. Föräldrar som förnedrar varann präglar sina barns liv även om de var för sig är snälla mot barnen.

Barnet tar på gott och ont till sig de förebilder som finns. Om det inte finns några bra förebilder, så får barnet ta in de dåliga. Ty det går inte att leva utan några förebilder. Då blir hela tillvaron ett enda kaos. Ett barn kan nämligen inte själv göra sig ett mönster för sitt liv. Får man det inte i arv, så blir man helt utan. Och då kommer man i praktiken aldrig ur barndomens kaos.

Vare sig förebilderna är bra eller dåliga så sitter de sedan överraskande djupt hos den vuxne. Man kan som vuxen kanske se att man själv lever efter mönster som inte fungerar. Men i regel hjälper det inte att bara se detta och begripa. Inläringen i form av härmning berör oss mycket djupare än analys och insikt. Och trots att man förstår vad som behöver ändras är det inte säkert att det varken kan gå fort eller lätt att göra det.

Det sociala arvet

Det brukar heta att ”äpplet faller inte långt från trädet”. Barndomen är en tid av identifikation, härmning och inlevelse och på det viset tar barnet över en del av sina föräldrars personlighet. Man kallar ibland denna process för det ”sociala arvet”. Med denna term vill man betona att det finns ett arv vid sidan av det genetiska.

Man har naturligtvis extra noga studerat det sociala arvet i de situationer där problemfyllda föräldrar gett sina problem i arv till barnen. Det klassiska exemplet är att barn till missbrukare själva oftare än andra blir missbrukare. Och då kan man ändå tycka att de borde ha sett vilket förfärligt liv en missbrukare lever.

Man har därför ibland kommit att se detta arv som något oönskat. För ett eller annat årtionde sedan talades det ganska nedsättande om att föräldrar ”präglar” sina barn. Det antogs vara ett hinder för barnens mognad och självständighet att föräldrarna nästan påtvingade dem deras sätt att se på livet och att leva det.

Det ansågs då att barnen skulle bli mycket lyckligare om de fostrades kollektivt i daghem. De skulle inte behöva ta över en massa värderingar utan de skulle själva ta ställning till livet. Många menade att man på det viset skulle hjälpa barnen att ”bli sig själva” när de blev vuxna.

Men det man gjorde var att man begärde av barnen att de skulle tänka och förstå utan att ha fått det alldeles nödvändiga underlaget för detta, nämligen vishet. Låt mig ta en ofullständig liknelse – man kan säga att barnen blev som datorer utan program. Sådana fungerar som bekant dåligt även om datorn är felfri. (Jag kallar det för en dålig liknelse, eftersom det finns mycket som skiljer människans själsliv från datorns funktion).

Med tiden kommer det kanske datorer som själva kan göra sina program. När det gäller barn är inga sådana förbättrade konstruktioner att vänta. De kan inte hitta en fungerande karta över tillvaron om de inte får ta över en karta från föregående generation. Om man skall göra den vuxne självständig, skall man inte ta ifrån honom alla kartor under barndomen. I stället skall man ge honom en så bra karta som möjligt när han är barn. Det viktigaste är att han sedan lär sig att förbättra den när han är vuxen.

Dubbla budskap

När du skall använda en karta är det viktigt att den är både sann och begriplig. Den får inte vara så dålig att du hamnar i ett träsk när det står att du skulle finna en landsväg. Och den får heller inte vara så dubbeltydig att man inte kan se skillnad på träsket och landsvägen.

Vi har nyss rört vid det faktum att ett barn kan komma att få så ofullständiga förebilder att han som vuxen inte kommer att ha någon riktig karta att orientera sig efter. Ibland ser man dock att det finns en karta, men den går inte att använda.

En vanlig karta kan vara så mångtydig att man inte kan se vad den utvisar. Det går kanske inte att se om man kommer fram till en motorväg eller en flod. Kartan är för otydlig. Om samma sak gäller den inre kartan så är frågan den hur det kunnat bli så. Den vanligaste orsaken är att barnet fått starka impulser från en person som inte gick att begripa sig på – vare sig genom härmning eller analys.

Ofta talar man i det sammanhanget om dubbla budskap. En förälder som egentligen är helt självupptagen men som ändå signalerar en kärlek – som inte är äkta – till sina barn kan skapa en sorts förvirring på kärlekens område. Det som sades vara kärlek var inte kärlek. Och ordet kärlek får för barnet en outgrundlig betydelse.

Så finns det en andra variant, nämligen kartor som visserligen finns men som inte går att använda – den förstörda kartan. En person som blivit sviken av många människor drabbas lätt av misstänksamhet. Han misstror alla – även dem som vill honom väl. Hans ständiga tanke när någon vill visa honom kärlek är denna: ”Vad är han ute efter, egentligen?”

Här är kartan inte otydlig. Tvärtom, den är mycket tydlig. Men den är falsk. Vi lever förvisso i en hård värld, men den är inte så förfärligt hård som den misstänksamme menar.

Verkligheten blir oåtkomlig

Den inre kartan är viktig för allt tänkande och för alla beslut. Men den stora smärtan i att ha en falsk karta eller ingen alls, ligger i att man inte längre kan förstå människorna i sin omgivning. Man kan inte lita på dem och inte relatera sig till dem.

Våra beslut och våra tankar bygger nämligen mycket lite på själva verkligheten. I stället utgår de nästan alltid från vår karta – den bild av verkligheten som vi bär i vårt inre.

Jag har i fig 2 försökt illustrera hur det blir när kartan inte finns eller är obrukbar. Det grundläggande är att förbindelsen med förra generationen är skadad. Därmed får barnet inte den mognad som det innebär att kunna förstå sina sinnesintryck och sin omvärld. Som vuxen kommer han kanske att säga att han har dåligt självförtroende, ty han är osäker i sitt inre. Detta föder också lätt en permanent ångest. När omgivningen blir obegriplig orkar man inte med den. Följden blir att man flyr från den. Somliga flyr till droger, andra till en inre värld av drömmier och fantasier.

Enstaka människor går kanske till sist in i psykosens värld som kan vara fylld av det som läkare kallar hallucinationer. Dessa tycks alltid vara mycket mer verkliga för den sjuke än den fysiska verklighet han har omkring sig. Möjligen kan detta delvis bero på att han kom in i den när han flydde från den fysiska verkligheten.

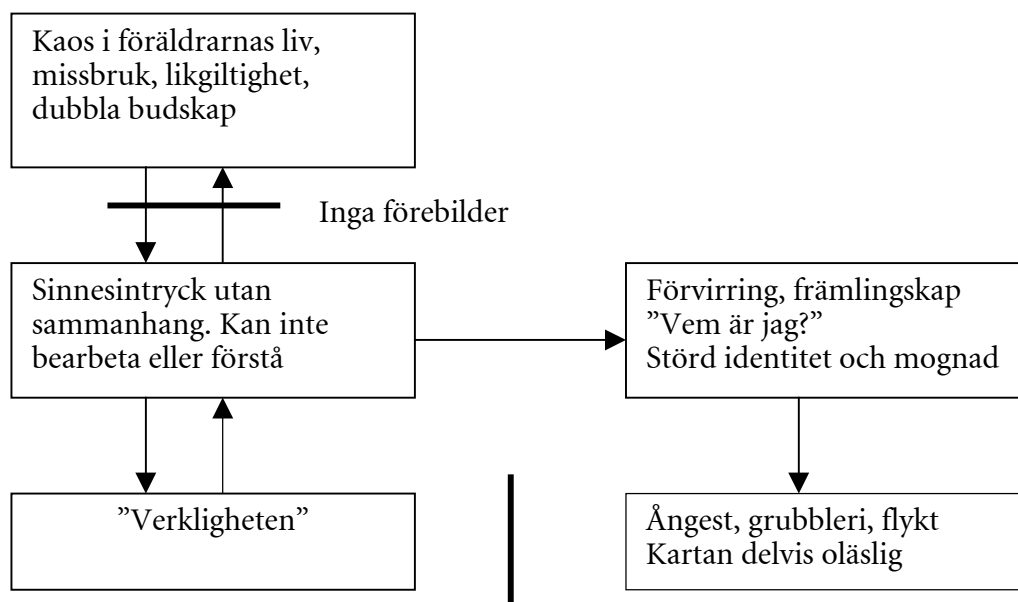

Fig 2. Ett barn utan förebilder

När man inte förstår den yttre värld som finns, skapar man sig en inre värld som går att begripa. Men så lätt slipper man inte undan. Den värld man flydde ifrån är trots allt den värld som finns och den kan man inte fly ifrån. Själva flykten är en illusion. Just genom att den är det, är den på något vis också dömd att misslyckas. Därför skapar själva flykten mer kaos och mer ångest, även om den känns bra i början.

Själva flykten och avskärmningen har jag försökt visa i fig 2 genom den lodräta

linje som visar att tankens slutprodukt inte går att jämföra med verkligheten.

Den nödvändiga tron

En människa som saknar inre karta och kompass eller har en som ofta visar fel blir otrygg och osäker. Han förlorar sin handlingskraft. Han får svårt att tro på sig själv och får också ofta svårt att tro på andra människor. De som brottas med detta problem brukar ibland försöka råda bot på sitt dilemma genom att skaffa sig en myckenhet av bokligt och vetenskapligt kunnande. Jag har sett många som försökt att klara upp sitt liv på det viset, men det är sällan att man ser någon som lyckats.

En karta som bara innehåller vetenskapliga fakta går inte att leva efter. Den måste också innehålla mänskliga förebilder som både harmonierar med inlärd fakta och med själva verkligheten. Därför är en viktig del av den inre kartan något som aldrig kan kallas vetande.

Vi har visserligen sett förut att det inte finns någon artskillnad mellan det som kallas tro och det som kallas vetande. Även vetandet är till stora delar subjektivt. Ändå kan vi kanske säga att den insikt om tillvaron som uppkommer genom härmning och inlevelse har vi svårt att klara oss utan. Det räcker definitivt inte med läroböcker eller med det vi i dagligt tal kallar vetenskap.

Därför kan vi säga att den inre kartan byggs upp av två sorters kunskap. Den ena har man fått genom inlevelse i levande varelser och imitation av dem. Den andra har man fått genom intellektuella studier och analys. Den kunskapen handlar ofta om döda ting eller regler och principer. När det är som lyckligast är båda dessa sammanvävda till en enhet som harmonierar med varandra och med den omgivande verkligheten.

Det är meningslöst att fråga vilken av de båda typerna av kunskap som är viktigast. Man klarar sig inte utan någon av dem. Därför gör vi oss själva bara skada genom att dela upp kartan i tro och vetande, i tanken att alla kommer att bli lyckligare ifall vi blir av med tron. För detta är inte sant. I stället kan sådana experiment i extrema fall leda till psykisk sjukdom.

Inlevelsens kunskap är lika viktig som analysens. En harmonisk människa har som regel fått gåvan att på något vis integrera de båda med varandra.

7

Vetande bygger på tro

Vi har tidigare sett att forskaren samlar in mätvärden eller iakttagelser. Dessa måste sedan tolkas för att bli användbara. Tolkningen går i stort sett ut på att den nya kunskap som mätvärdena innehåller skall fogas samman med den kunskap forskaren redan har.

Låt oss nu byta infallsvinkel på frågan om vad vishet är. Vi skall gå till forskaren och se på hans sätt att tolka sina sinnesintryck eller mätvärden. Vi kan därför tänka oss ett konkret exempel.

Vi antar att du är specialist på leverns sjukdomar. Du utreder varför människor i vissa yrken drabbas av gulsot. Till sist upptäcker du att gallgångarna som startar i levern och som för gallan till tarmen har pluggats igen hos dem som reagerat. Denna iakttagelse jämför du med din tidigare kunskap. Den säger dig att när det blir stopp i gallflödet, så kan kroppen inte göra sig av med det gula färgämnet i gallan. Färgämnet stannar därför i kroppen som långsamt blir allt gulare. Därför anser du att pluggarna i gallgångarna kan förklara varför somliga blir gula.

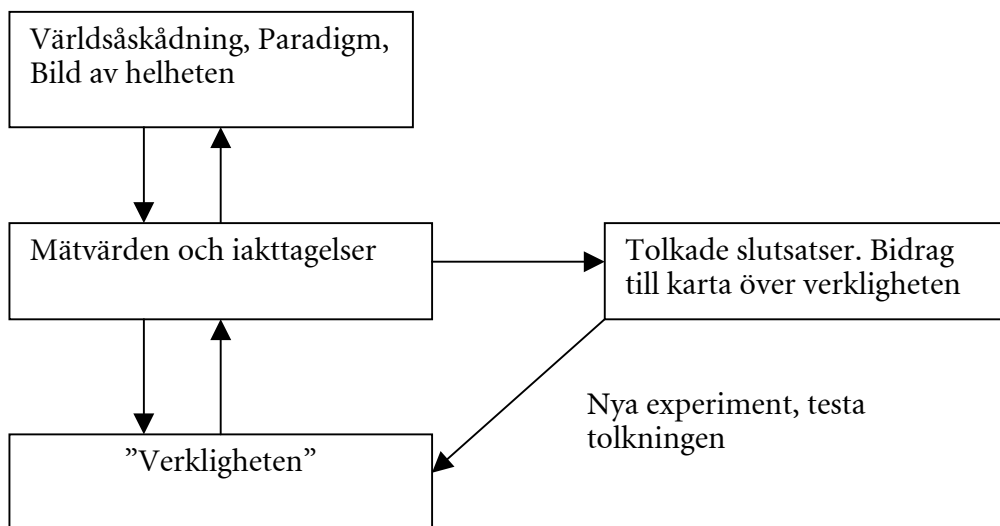

Fig 3. Forskarens tolkning och bekräftelse

Naturligtvis nöjer du dig inte med det. Nästa steg i processen blir att du tar reda på varför det bildas sådana proppar. Varje forskningsresultat brukar ge upphov till nya frågor.

Det faktum att gallgångarna pluggas igen motsvarar en iakttagelse i den mittersta rutan i fig 3. Den har vunnits genom att du på olika sätt studerade levern hos människor som fick gulsot (= ”verkligheten”, nederst i fig 3). Men om du i övrigt inte visste ett dugg om levern och dess funktion, så skulle du kanske inte ens bekymra dig om att det fanns proppar i gallgångarna. Om du överhuvudtaget hade märkt till dem skulle du antagligen tänka att detta vore helt normalt.

Världsbild

Men nu har du en ”bank” av kunskap om helheten (överst i fig 3). Det är med hjälp av den banken som du ”förstår” vad ditt fynd ”betyder”. Till höger i bilden visas därför hur sammanflödet av gammal kunskap och nya iakttagelser till sist bildar en tolkad insikt om det du håller på att studera.

Nu kommer du inte att nöja dig med att bara konstatera att det blir proppar i gallgångarna även om dessa förklarar hur gulsoten uppstår. Du vill förstås veta varför propparna bildas. När du tar itu med den frågan (pilen snett nedåt i fig 3) så börjar du samtidigt testa din tolkning att det är propparna som är boven i dramat.

Låt oss nu föra in ett ovanligt ord, som du hittar i översta rutan i fig 3, nämligen ordet ”paradigm”. Det är en speciell term som man ofta använder när man talar om den bild av helheten som man måste utgå från för att kunna tolka sina iakttagelser. Om vi skall förstå vart Gud tog vägen i västerlandet, så kommer vi inte ifrån det begreppet.

Vi går därför tillbaka till exemplet med gulsot. Då kan vi konstatera att den som börjar leta i gallgångarna för att få en förklaring antagligen är läkare och inte antroposof. Den senare skulle snarare utgå från att problemet borde bestå i en obalans mellan yin och yang eller i någon annan ”andlig” process.

Den förste skaffar sig med stor möda vävnadsbitar ur levern på levande människor för att titta på i mikroskop. Den andre börjar hellre med att studera om fallen av gulsot brukar inträffa vid fullmåne.

Den syn man har på helheten är alltid något man utgår ifrån när man skall samla kunskap. Det är alltså inte bara så att den synen kommer till användning när man väl har gjort en rad iakttagelser som behöver tolkas. Redan dessförinnan har synen på helheten bestämt både vad som var värt att undersöka och var man skulle börja leta efter sin kunskap.

Låt oss leka med tanken att det faktiskt skulle vara fullmånen som är den verkliga boven i dramat. Det är på något vis den som får gallan att plugga igen i gallgångarna. Då kanske du inte behöver ha egen erfarenhet av forskning för att förstå att den som börjar leta i gallgångarna knappast kommer att hitta månen till sist. I stället kommer han antagligen att gräva sig allt djupare in i leverns

minsta beståndsdelar.

Nu är levern naturligtvis inblandad även om det faktiskt skulle vara så att fullmånen är den avgörande faktorn. Därför kommer hans letande att se ut som om det ledde till det yttersta målet. Han kommer att samla allt mer kunskap om levern. Ju mer kunskapen växer desto mer självklart kommer det att bli för honom att det är i levern man skall leta vidare och ingen annanstans. Människor som tar en annan utgångspunkt för sitt letande blir lätt bemötta med förakt.

Det självklara

Vad är då ett paradigme? Vi kan säga att paradigmet är den uppsättning av självklarheter som formar en kultur eller tidsanda. Paradigmet är allt det som brukar uttryckas med orden "så här är det ju" av flertalet människor under en viss tid och i en viss kultur. Paradigmet är aldrig en bevisad sanning. Det vilar tvärtom på filosofisk grund och har alltid karaktären av tro – även om det inte alltid ter sig som en religiös tro.

Vår leverspecialist har sitt paradigme som är så självklart för honom att han kanske aldrig ens insett att man kan tänka i helt andra banor än han gör. I all enkelhet säger det paradigmet – eller snarare en liten del därav – att när människor får gulsot så skall man börja att leta efter orsaken i levern och inte i fullmånen.

Du vet väl vad en självklarhet är? Om inte, så kan jag meddela att det är något som är helt klart för en själv men inte nödvändigtvis lika klart för andra.

Den västerländska kulturen har de sista tvåhundra åren haft som en av sina allt tydligare självklarheter att det inte finns någon annan verklighet än den materiella. Samtidigt har det för hinduerna i Indien varit lika självklart att den fysiska verkligheten är så ointressant att den brukar kallas för "maya" vilket betyder "sken" eller "illusion".

Det betyder inte att indiern säger att materien skulle vara överklig. Han menar bara att så länge man inte sett att Brahman – gudomligheten – finns i allting inklusive en själv, så har man inte förstått tingens sanna natur. När man å andra sidan har gjort det, så är det ändå Brahman som är det enda intressanta. Det är inte en slump att den naturvetenskapliga traditionen inte startade i Indien. För en äkta hindu är det enda riktigt verkliga den värld av andlighet som man förs in i genom yoga och meditation.

Där västerlänningen lärt sig att söka efter fysiska orsaker till fysiska processer har österlänningen lärt sig att söka efter andliga orsaker. Såvida inte hans andlighet gjort honom så ointresserad av fysiska processer att han inte söker någon förklaring alls.

Paradigmskifte

Det som nu håller på att hända i västerlandet är att saker som länge varit totalt självklara inte längre är så självklara som de har varit. Inte minst på medicinens område börjar många att tolka verkligheten efter österländska mönster och kartor – paradigmen. Man har blivit besviken på de traditionellt västerländska kartorna och prövar nu något annat.

Den process där en uppsättning självklarheter upphör att vara självklar och byts mot en annan kallar man för paradigmskifte. Förra gången detta hände i stor skala i vår del av världen var under renässansen i slutet på 1400-talet och början av 1500-talet. Vi brukar säga att vi då gick från medeltid till modern tid. Vi kanske lättare kan förstå oss själva i dag, om vi studerar vad som då ägde rum.

Går vi till konsten, så får vi en bra bild av den förändring i tänkesätt som kom i och med renässansen. Under medeltiden saknade bilderna perspektiv och även om de var vackra, så kan de knappast ha liknat den miljö de avbildade. Det var som om man inte märkte att verkligheten såg annorlunda ut.

Under renässansen kom perspektivet in i konsten. Och konstnärerna blev också oerhört intresserade av hur de föremål såg ut som man skulle avbilda. Leonardo da Vinci (1452-1519) var därför en av de första som i modern tid studerade anatomi genom att dissekera döda kroppar. Vi kan säga att den nya tidsandan – det nya paradigmet – bjöd människan att studera den fysiska verkligheten för att lära sig något om den fysiska verkligheten.

Detta tycker vi är så enormt självklart att vi inte kan förstå att man kan tänka på något annat vis. Hur tänkte man under medeltiden? Vi kan få ett bra svar genom att uppsöka ett senmedeltida universitet och delta i en lektion i anatomi.

Undervisningen gavs av en professor som föreläste i ordets helt bokstavliga mening. Han läste alltså högt ur en bok. Vem hade skrivit den boken? Det hade i regel den stora auktoriteten gjort – Galenos (129-199 e Kr). Denne var född i Grekland men blev så småningom kejsarens livläkare i Rom. Han efterlämnade långa rader av medicinska skrifter bland annat i anatomi. Det var ur dessa långt mer än tusen år gamla skrifter som professorn föreläste.

Medan professorn satt i sin höga kateder och läste stod en assistent och dissekerade. Studenterna stod sedan akademiskt välklädda på så respektfullt avstånd att de inte löpte risk att få blod på den fina kostymen. Professorn var för fin för att komma nära den döda kroppen. Assistenten hade för låg status för att kunna tala om att Galenos faktiskt hade fel i ganska mycket. Studenterna tittade heller aldrig efter. När någon av dem så småningom blev professor, så blev han det på sin kunskap i Galenos' skrifter och inte på sin kännedom om verkligheten.

Från auktoritetstro till skepsis

Renässansen innebar att man fick ett nytt intresse för de antika forskarnas och filosofernas arbeten. Men nu nöjde man sig inte längre med de medeltida skolastikernas utläggning av antikens lärda verk. Man ville själv gå till källorna

och bilda sig en uppfattning. På längre sikt förde detta med sig att man slutade att tro på auktoriteter. I stället började man undersöka om dessa hade rätt. Man gick inte längre bara i skola hos en konstnär för att lära sig avbilda omvärlden på samma sätt som han. I stället för att bara studera mästarens bilder av verkligheten började man allt mer att studera verkligheten själv.

Denna inställning blev snabbt självklar och är så ännu i dag. Den förde med sig att astrologin så småningom dog ut och ersattes av astronomin. Den ledde också till att Luther, Zwingli och Calvin satte sig ner och studerade Bibeln för att se om kyrkan verkligen lärde som det stod. Resultatet blev i sanning omstörtande.

Redan 5 år efter att Luther hade spikat upp sina teser stod en ny generation kristna runt Conrad Grebel i Schweiz färdiga att på samma sätt granska Luthers undervisning. Deras kritik blev så besvärande för Luther att denne tillsammans med Zwingli började en blodig förföljelse av reformationens reformatorer.

Tvivlets guldålder

Renässans betyder pånyttfödelse, och om det var något som verkligen föddes på nytt under denna tid, så var det tvivlet. Det är inte en slump att det var då som den vetenskapliga metoden uppstod. Man lärde sig att tvivla både på egna och andras påståenden. Därför började man kontrollera dem på ett sätt som man dittills inte gjort.

Och detta var ju gott och väl, så länge det gick att kontrollera ett påstående. Men när detta inte lät sig göras med den teknik som nu blev alltmer självklar, så blev följden till sist att tvivlet blev ensam herre på täppan. Då började man med tiden alltmer utgå från att påståendet var osant.

Ty det nya paradigmet sade att allt är osant intill dess att det har bevisats. Fysiska verkligheter kunde studeras medan andra inte var lika lätta att undersöka. Därför blev det med tiden också självklart att det inte skulle finnas någon annan verklighet än den fysiska. Vår tid Det som händer i vår tid kan vara början till en motsatt pendelrörelse. Tron på det ”obevisade” har så länge varit föraktad att det som inte ansågs bevisat i praktiken kommit att uppfattas som obefintligt. Följden har bland annat blivit att bara det som människan själv kunde begripa till sist blev riktigt verkligt.

Om vi går tillbaka till exemplet med gulsot, så bjuder oss det naturvetenskapliga paradigmet att leta efter orsaken i levern, eller åtminstone i kroppen på den sjuka människan. Detta letande har den stora fördelen att om man hittar något så får man en begriplig orsak till sjukdomen.

Om vi i stället tänker oss att det skulle vara månen som skapar gulsot, så kan vi kanske göra upptäckten att de som blir sjuka oftast blir det vid fullmåne. Men vi skulle ändå inte begripa hur det gick till när månen gjorde dem sjuka. Vi skulle inte förstå varför inte alla blev gula vid fullmåne. Inte heller skulle vi veta hur man förebygger gulsot. Fullmåne går ju inte att undvika.

Och i detta sammanhang stöter vi också på en viktig svårighet. Om vi inte kan

begripa hur det går till när månen orsakar gulsot – vem kan då garantera att inte vår slutsats är lika befängd som tanken att det är storken som kommer med barn? Du minns hur vi tänkte, att du fann att barnafödandet avtog i takt med att storkarna försvann. Det såg ut att vara ett samband, men var och en som vet hur barn verkligen kommer till förstår att det bara var ett skenbart samband.

Om vi inte begriper hur månen skulle kunna orsaka gulsot, så kan det ju hända att vi har ett lika skenbart samband framför oss ifall vi skulle finna att gulsot är vanligast vid fullmåne. I praktiken får vi då välja mellan att tro att månen ändå betyder något eller tro att sambandet var skenbart.

Styrka och svaghet

Av denna anledning har man hittills i västerlandet hållit ganska hårt på principen att en slutsats skall vara begriplig för att godtas. Naturligtvis är detta både en styrka och en svaghet. Vi har sluppit många fantasier i vetenskapens namn. Men å andra sidan har vårt vetande blivit inskränkt till den antagligen mycket lilla del av verkligheten som kan göras begriplig för våra arma hjärnor.

Som vi skall se senare i denna bok, så har redan kvantfysiken fört in forskningen på ett område där man är tvungen att acceptera slutsatser som kan uttryckas matematiskt, men som är svåra eller rent omöjliga att ”begripa”.

Om Gud finns och är så allsmäktig och god som han säger sig vara, så bör vi genast hamna i stora svårigheter när det gäller att begripa vad han talar om. Vad vet vi egoister om verklig godhet? Hur kan vi förstå allmakt hos en som är god – vi som så lätt missbrukar den makt vi får.

Många säger att Gud inte finns, bara för att de inte kan förstå ”hur Gud kan vara god och allsmäktig när det ser ut som det gör i världen”. Detta är ett stycke av det västerländska paradigmet: bara det begripliga kan accepteras som verkligt. Men skulle Gud vara Gud om vi begrep honom till fullo på den punkten?

Paradigmet är tro

Som jag redan sagt kommer paradigmet till användning på två sätt. För det första ger det den bild av helheten som behövs för att ett aktuellt resultat skall kunna tolkas. Det är den funktionen som visas i fig 3. För det andra är det paradigmet som talar om för forskaren var han skall börja att leta efter ett svar på sin fråga. Vi såg den funktionen när det gällde gallgångarna och månen. Den ene börjar på ett ställe och den andre på ett annat.

Om vi bara hade den första funktionen skulle man kunna tänka sig att ett vetenskapligt paradigm till hundra procent kunde bestå av bevisade fakta. Men den andra funktionen visar helt klart att varje paradigm i stor utsträckning är tro och måste vara det.

Paradigmet är nämligen våra tankar om helheten, och den är oss alltid obekant. Vi har inte all kunskap och vet inte ens vad det är för kunskap vi saknar. För att få något som liknar en helhet av vår ofullständiga kunskap måste vi ta till en

reduktionism och säga att vi vet det mesta eller det viktigaste. Och det kan vi aldrig veta om vi gör. Vi kan bara tro att vi gör det.

Jag påminner nu om att den som börjar att leta i levern knappast kommer att hitta månen ens om månen skulle vara den stora boven i dramat. Därför betyder utgångspunkten för vårt letande mer än vi kanske anar. Man kunde tänka att även om man från början hamnar på ett spår som ligger lite vid sidan om, så skall det reda upp sig så småningom. Det finns inga garantier för att det skall bli så. Vi kan fortsätta att forska och få alltmer kunskap och ändå hela tiden leta oss fram vid sidan av ”den stora verkligheten” om jag får uttrycka mig så subjektivt.

Ty det luriga kan mycket väl vara att om man kör in på ett stickspår, så kanske det spåret trots allt kan vara mycket långt. Vi kanske kan hålla på länge och väl och samla enorma fonder av kunskaper. Och just dessa fonder kanske gör oss särskilt blinda för det faktum att vi rör oss utanför det verkligt väsentliga i livet. Det är ju inte förrän spåret tar slut som man inser att man måste tillbaka till utgångspunkten.

Ett paradigmskifte uppstår i princip när man kört så länge på sitt stickspår att man hunnit fram till stoppboken i dess slut. Då måste man börja ”tänka om” som det heter. Och det man då mest av allt måste gå till rätta med är de obevisade självklarheter som man utgick ifrån när man hamnade på stickspåret.

Det finns många spår att välja på när vi skall söka kunskap. Och vi kan inte av oss själva veta vilket som är stambanan. Då får man köra på spår efter spår och pröva sig fram. Därför kan vi vänta att historien skall visa kulturer som kommit och gått när ett nytt paradigm blommat upp bara för att senare visa sig vara orimligt. Då har den kulturen dött och en ny har uppstått någon annanstans.

I den medeltida kulturen stod kyrkan i centrum. När den kulturen körde fast, så sökte sig tanken nya vägar. Man började samla kunskap på ett sätt som med tiden blev effektivare om man utgick från att Gud inte finns. Det var inte gudstrons fel att den medeltida kulturen misslyckades. Vetenskapen kom inte heller fram till att Gud inte finns. Den uppfattningen blev i stället en del av utgångspunkten för det nya tänkandet. Ett sätt att se på verkligheten hade bytts ut mot ett annat.

Den snäva sanningen

När vi i vardagslag talar om vetande, så syftar vi i regel på en kunskap som vunnits på vetenskaplig väg. Som jag redan försökt beskriva, så finns det ingen skarp gräns mellan de insikter som vetenskapen ger upphov till och andra slag av kunskap. Inte ens objektiviteten är garanterad.

Vad är då vetenskap? Svaret är att den är en metod för att samla kunskap. Dess viktigaste särdrag består i att man så långt det går försöker testa sina tolkningar. All kunskap vinnas genom att man iakttar verkligheten och tolkar iakttagelserna. Men vetenskap består dessutom i att man sedan upprepar proceduren så att man i nästa omgång kan testa tolkningarna från den föregående.

Ett begränsat arbetsfält

Som jag redan försökt beskriva, är det långt ifrån alltid så lyckligt att man kan samla kunskap på detta mycket speciella vis. Historikern kan det inte. Han kan bara studera sitt källmaterial och dra sina slutsatser. Sedan är det stopp. Många andra forskare kan göra vissa kontroller, men bara inom begränsade områden.

Astrofysikern kan inte ”plocka isär” en stjärna för att se hur den ser ut inuti. Han kan räkna ut i en dator hur han menar att det borde vara i dess centrum. Sedan kan han beräkna vad som därför borde stråla ut ur stjärnan. Som ett sista steg kan han kontrollera om de partiklar kommer ut som han anser borde komma ut ur stjärnan. Han har alltså vissa möjligheter att kontrollera, men de är inte obegränsade.

Smärtforskning

Låt oss anta att du är medicinsk forskare. Du är neurofysiolog vilket betyder att du studerar nervsystemets funktion. Ditt stora intresse är att hjälpa människor som lider av värk eller smärta. Du kommer då att upptäcka en annan begränsning i den vetenskapliga metoden. Smärta går nämligen inte att mäta.

Detta vet varenda värnpliktig som vill slippa en manöver. Man går till regementsläkaren och klagar över ont i ryggen. Om man simulerar bra så kan man bli sjukskriven fast man inte har ett dugg ont. Smärta går som sagt inte att mäta.

När du nu skall studera vad smärta är och hur den skall lindras så kan du bara fråga människor som har ont om den ena eller andra behandlingen får smärtan

att avta eller ej. Du kan i stort sett inte göra djurförsök eftersom djuren inte kan tala om för dig vad som gör ont eller vad som ger lindring.

Vi antar nu att du har hittat på en alldeles egen metod för smärtlindring. Du ser nobelpriset hägra och din entusiasm känner inga gränser. När du kommer med dina tabletter, nålar eller elektroder – vad det nu kan vara – så lyser dina ögon som strålkastare. Även den mest förtvivlade patient förstår direkt att om han aldrig har fått hjälp förut så skall han få det nu. Vilken tur att han råkade komma just till din mottagning!

Nu är det så att din metod i själva verket saknar effekt på nervsystemet. Du har helt enkelt tänkt fel. Men det vet du inte. Och din patient blir så förväntansfull när han ser dig att smärtan faktiskt börjar ge med sig innan behandlingen ens har startat. När den sedan pågår för fullt så blir livet riktigt uthärdligt.

Vad händer då med dig? Din entusiasm blir nu alldeles vitglödande. Du håller på att göra en odödlig insats för mänskligheten. Någonstans i ditt inre viskar en röst att du själv faktiskt kan bli odödlig på samma gång. Du börjar tala om ”genombrott i smärtforskningen”. Du söker stora forskningsanslag. Du börjar anmäla dig som talare på medicinska kongresser för att säkert vara den förste som publicerar dessa epokgörande fynd.

Placebo

Trots att du inte visste det så hade din metod inga direkta effekter på nervsystemet. Ändå kände sig dina patienter mycket bättre. Värk och smärta tonade bort. Somliga kunde börja arbeta. Kan en ”verkningslös” metod ge så goda resultat? Vad betyder i så fall själva ordet ”verkningslös”?

Den effekt som uppstod har ett fint namn. Den kallas läkare emellan för placebo. Du trodde på din behandling och din tro gav både dig och dina patienter mod och handlingskraft. Sådant har man i regel inte för mycket av när man varit sjuk eller haft ont en tid. Vem blir inte friskare och piggare av mod och tillförsikt?

Vi kan säga att den viktigaste delen av din behandling var du själv. För dig var naturligtvis metoden det viktiga. Den gav dig det mått av tillförsikt som sedan smittade patienterna. Men utan din person hade metoden aldrig fungerat. Du trodde på den och det var villkoret för ett gott resultat.

Hade du kunnat mäta smärtan hade du kanske funnit att den var oförändrad. Men nu kan du inte det för smärta är inte bara en signal i hjärnan utan ett helt knippe av upplevelser som utlöses när något i kroppen har tagit skada. Du kanske bara påverkade en del av dessa sekundära upplevelser. Men det var ju inte så ”bara” om en del av dina patienter kunde börja arbeta.

Inom medicinen ser man nu ett ”botande” av det här slaget med lite blandade känslor – fastän en del av patienterna blev bättre. Detta hänger ihop med att man åtminstone hittills sett människan som summan av sina molekyler.

Din metod påverkade inte genom att förändra kroppens kemi eller fysik. Du smittade med din entusiasm. Men så vill man inte ha det, åtminstone inte inom

klassisk, naturvetenskaplig medicin. Forskningen söker främst efter metoder som skall fungera utan att man tror på dem och därför är placeboeffekten närmast önskad. Det är inget fel om doktorn är entusiastisk, men man vill att medicinerna skall verka även om han inte är det.

En metod för det mätbara

Det jag vill peka på med mitt exempel, är inte så mycket de problem man möter inom smärtforskningen. Jag är mera ute efter att belysa att själva begreppet vetenskap blir mer eller mindre oklart om man skall studera något som inte går att mäta och uttrycka i siffror. Så är det naturligtvis för historikern, men så kan det också vara för många forskare som studerar samtida fenomen.

Även om en del av dina smärtpatienter blev bättre, så är ändå frågan efteråt: ”Vad vet vi nu om smärta och lindringen av smärta?” Om samma metod utövas av en missmodig läkare som just gått i konkurs, så kanske de flesta bara känner sig sjukare än förut. Frågan är således vad vi verkligen vet – inte vad vi tror att vi vet.

Psykoanalys

Vi kan ta ett annat exempel som ligger ganska nära. Du etablerar dig som psykoanalytiker och arbetar helt efter Freuds ursprungliga principer. Dina patienter kommer tre gånger i veckan – en timma var gång. Var och en behandlas i cirka tre år. Om vi tänker oss att du arbetar 40 veckor per år träffar du alltså varje patient sammanlagt 360 gånger.

En del av dina patienter kommer under denna tid att bli lösta från de kriser och låsningar som gjorde att de började gå hos dig. Som den rättrogne freudian du är, menar du naturligtvis att förändringen av deras liv bekräftar din terapeutiska ideologi. Läran om Oedipuskomplexet har fått ännu mer stöd, anser du.

Andra ställer sig mera tveksamma till den tolkningen. De säger att många kriser går över ”av sig självt” bara tiden går. Och i det sammanhanget är tre år en ganska lång tid. Det mesta av sorgen efter en anhörig kan gå över på ett år, för att nämna ett jämförbart exempel.

Vidare är det en omfattande mänsklig kontakt att träffa en person 360 gånger. Hemligheten med det hela ligger kanske inte i Freuds lära utan i din person. Vad ni än pratar om och vilken ideologi du än har så är det kanske läkande att få träffa just dig 360 gånger, jämnt utspridda på tre år.

Det lär vara så att tveksamma forskare tagit reda på hur ofta kriser går över av sig självt och jämfört med hur ofta de går över genom psykoanalys. Skillnaden skall ha varit blygsam. Detta säger kanske inte så mycket. Allt beror ju på vad som ligger i detta att kriserna går över ”av sig självt”. I de fall där så skedde kanske någon medmänniska engagerat sig – inte med någon professionell sakkunskap, men med värme och omtanke.

Vårt mål är inte att lösa psykoanalysens gåtor. Vi är i sammanhanget bara ute

efter en enda sak: att se hur svårt det kan vara att veta något när man inte kan göra mätningar.

Låt oss tänka att vi skall förfina psykoanalysen så att människor inte skall behöva gå i tre år utan det skall räcka med två. Vad skall vi då satsa på? Är det läran om Oedipuskomplexet som behöver finslipas? Skall den fria associationen understödjas med LSD eller flåsändning? Kanske primalskriket är den garanterat förlösande upplevelse som man alltid bör sträva efter? Eller skall man slänga Freud över bord och satsa på varmare medmännisklighet?

Vi behöver bara ställa dessa frågor för att förstå varför det finns så enormt många olika ”skolor” inom psykoterapin. Här som i många andra sammanhang gäller det att när många forskare använder samma metod och ändå kommer till olika resultat, sysslar de knappast med vetenskap utan de tror sig fram. Det måste man få lov att göra. Men i sådana fall tycker jag att man skall vara sparsam med orden ”vetande” och ”vetenskap”.

Det levande och det döda

I de exempel jag gett blev slutsatserna osäkra därför att man inte kunde mäta varken det lidande som skulle lindras eller den direkta effekten av de åtgärder som skulle hjälpa. Varför blev det så? Vi kan svara att detta är ett vanligt dilemma när man skall studera levande varelser.

Fysikern och kemisten studerar döda ting. Dessa bär sig ofta likadant åt varenda gång de utsätts för samma yttre impulser. Undantaget är dock atomernas och partiklarnas värld – kvantfysiken – som jag kommer att nämna mer om senare.

Dock är det så att själva begreppen ”vetande” och ”vetenskap” i stort sett uppkom genom att man studerade döda ting, där alla processer får samma förlopp varje gång man gör ett likadant försök. Det var från dessa erfarenheter man gjorde sig bilden av ett universum där allt styrs av naturlagar – på samma sätt från gång till gång.

Själva begreppet vetenskap gjorde sitt intåg när vi studerade död materia. Därför skall vi kanske räkna med att våra slutsatser blir alltmer osäkra när vi studerar delar av verkligheten som inte har med materia att göra. På samma sätt blir vårt vetande osäkert när vi studerar levande varelser i stället för döda ting.

Finns kärleken?

Det klassiska exemplet på vetenskapens otillräcklighet är frågan om kärleken. Finns den eller finns den inte? Ja, om den finns så består den inte av materia. Den kan inte mätas eller registreras med något instrument.

Blir du riktigt förälskad kan man kanske hitta en ökad utsöndring av könshormoner i din urin. Men det bevisar ju inte att kärleken finns. Det kanske tvärtom är så att du råkar bilda lite för mycket av den sortens hormoner och då tror du att du är kär. Samma effekt hade man kanske kunnat få med en injektion av hormonet i fråga.

I en tid då människor ofta sviker varandra börjar många tvivla på att det alls skulle finnas något som kan kallas kärlek. Det enda i sammanhanget som riktigt säkert finns är ju sexualiteten. Den är fysisk och ”påvisbar”. Uttrycket att ”älska med varandra” har därför fått en alldeles speciell betydelse.

Detta säger oss att resten av det som kunde kallas kärlek är ett okänt kapitel för många. Finns kärleken eller finns den inte? Vad kan man veta? Och om den finns – är den då bara en känsla? Sitter den bara i könsorganen? Eller är den ”något mer” – och i så fall: vad är den då?

Smärtforskarens entusiasm som kan få en del patienter att återgå i arbete – är den bara en känsla? Och även om den bara är det – vad är då en känsla egentligen? Handlar det bara om en något förändrad omsättning av noradrenalin och serotonin i hjärnan på smärtforskaren? Och om det är så – hur kan då den förändringen få värkbrutna människor att återgå i arbete?

Influensa

Forskning på döda ting består oftast i att man studerar mätbara förlopp som kan upprepas. Släpper du hundra stenar så faller alla hundra till marken och du kan mäta exakt hur fort det går. Här finns en god grundval för verkligt ”vetande”.

Nu antar vi att du har en riktigt präktig influensa. Då går du och nyser lika mycket på hundra friska personer. Några dagar senare ligger många av dem i sängen, smittade av dig och din nysning. Men alla blev inte sjuka trots att du nös exakt lika mycket på alla. För nu bedriver vi inte forskning på döda stenar utan på levande människor. Och där är förloppen inte lika lätta att upprepa eller förutsäga.

Om vi antar att hälften av dina hundra försökspersoner blev sjuka – kan vi då veta att de blev det genom din nysning? Vad är det som hindrar att vi tittar på de femtio som inte blev sjuka och säger att influensa inte smittar?

Att influensa verkligen smittar har man kommit fram till genom att göra andra försök än att bara provnysa och räkna antalet sjuka. Den saken får vi hoppa över just nu. Det jag vill visa med mitt exempel är att ju mer vi avlägsnar oss från vetenskapens ”utgångspunkt” – död materia – desto oskarpare blir till sist gränsen mellan ”vetande” och ”tro”.

Nationalekonomi

Detta syns kanske klarast i den disciplin som kallas nationalekonomi. I många större sammanhang där pengar rullar in och ut finns det experter i nationalekonomi. De träder fram då och då och talar om hur det skall gå för det egna landet, den egna rörelsen eller de egna vinsterna.

När man har lyssnat till dessa orakel märker man ganska ofta att deras spådomar kan skilja sig betydligt från varandra när de uttalas. Dessutom tycks de ibland inte ha större exakthet än en titt i kaffesump, när man får chansen att se facit.

Varför blir resultaten så osäkra och varför finns det så många olika ”skolor”

inom den ekonomiska vetenskapen. Svaret är att man inte bara studerar pengar (= död materia) utan man studerar människors sätt att hantera pengar. Den mänskliga faktorn (= det levande) gör att vi aldrig kan upprepa våra försök i ekonomi så som man kan göra med fallande stenar.

Ekonomer har också i allra högsta grad olika paradigmer. Somliga av dem anser att enskilda människor inte kan sköta pengar utan det måste staten göra. Andra anser att just staten inte kan sköta pengar. Då blir det bara byråkrati och elände, menar de. Den första gruppen ekonomer tecknar framtiden i ljusa färger när det är socialisering på gång. Den andra gruppen förutspår på samma gång att landets ekonomi skall gå under. Ändå anser båda grupperna att de sysslar med tillämpningen av en vetenskap.

Självuppfyllande profetior

När ekonomer profeterar om framtiden, så gör de inte bara förutsägelser av den typ som raketexperter måste göra för att skjuta en raket till Jupiter. I stället är de i högsta grad med och formar framtiden genom det de säger.

Kan de måla upp framtiden i ljusa färger så börjar människor att köpa. Då kommer produktionen i gång så att sysselsättningen ökar och välståndet blommar. Då träder de fram och säger att detta var ju precis vad de förutspådde. Men kruxet var att de inte förutsade en framtid som tvunget måste komma, utan den kom därför att människor trodde på förutsägelsen.

Detta märker man tydligt när ekonomer och politiker väntar en lågkonjunktur. Då gäller det att tala allvarligt om de kommande magra åren, så att inte folk skall begära för mycket i lönepåslag. Samtidigt måste man tala med tillförsikt om framtiden så att inte folk slutar köpa för då kanske det inte ens blir en lågkonjunktur utan en depression.

En smal sektor

Vetenskapen har på många vis förändrat vår tillvaro till det bättre. Trots alla problem – miljöförstöring och annat – som den indirekt har lett till så vill knappast någon ha tillbaka statarlängorna och tuberkulosen. Forskningen har gett oss fantastiska redskap som våra förfäder bara kunde drömma om i sina vildaste fantasier.

Men vetenskapen har också berövat oss en hel del. Den allvarligaste förlusten ligger i att vetenskapen som metod bara ger helt tillförlitliga slutsatser från en mycket begränsad del av verkligheten. Den fungerar bättre när man studerar död materia än när man undersöker yttringar av liv. Ju mindre de senare har med materia att göra desto osäkrare blir forskningens slutsatser. Kirurger rör sig i regel på fastare mark än psykiatriker.

Vidare är den vetenskapliga metoden beroende av att man kan göra kontrollförsök. När vi skall studera engångshändelser blir slutsatserna alltid mycket osäkra eftersom de inte går att kontrollera. I andra sammanhang där man studerar död materia kanske de mest önskvärda kontrollförsöken ändå inte

går att utföra.

Slutsatsen blir därför att vetenskapen som metod lämpar sig bäst när man studerar processer som forskaren har makt över och som kan upprepas gång på gång i död materia. Så snart det kommer in en dimension av liv i sammanhanget, så blir slutsatserna alltid mera osäkra. Ju mindre denna livsprocess ger fysiskt mätbara tecken ifrån sig, desto osäkrare blir slutsatserna. Kommer det in en tidsdimension i forskningen så att man studerar processer som inte äger rum i nuet, så avtar också säkerheten i slutsatserna.

Vad är sanning?

Vad har då vetenskapen berövat oss? Den har fått oss att förlora känslan för att det skulle finnas någon verklig sanning utanför dess eget arbetsområde. Många menar att om något skall vara sant så skall det vara ”vetenskapligt bevisat”. Och när något verkligen är det – så långt det nu är möjligt – så har vi vunnit en underbar form av kunskap.

Men den vetenskapliga metoden kan bara studera en smal sektor av verkligheten, eftersom den fungerar bäst för död materia i nuet. Ju längre bort vi kommer från detta idealtillstånd desto mer kommer den vetenskapliga metoden att lämna oss i sticket.

Om det som skall anses vara sant också skall vara vetenskapligt bevisat, så finns sanningen bara inom det lilla område av verkligheten som kan bearbetas med vetenskaplig forskning. Då begränsas verkligheten till att omfatta bilar, datorer, och ägodelar samt i viss mån mediciner – framför allt droger – och sex. Dessa blir ”verkliga” medan allt det som inte kan studeras vetenskapligt – bland annat kärlek, mening och moral – blir ”överkligt”.

Skall vi strikt hålla oss till att vetenskap kräver kontrollförsök så blir vårt sanningsbegrepp inte bara reducerat till att gälla död materia med viss osäker tillämpning på det levande. Det blir också omöjligt att veta något om det förgångna eller om framtiden. Eftersom vi själva är levande och vetenskapen blir alltmer osäker ju mer liv som kommer med i bilden, blir följden att vi blir djupt osäkra på oss själva. Detta gäller både för nuet och för det förgångna.

Tro och vetande

En av de största olyckor som vetenskapen fört med sig är denna reduktion av begreppet sanning. *Vi har fått en snäv sektor av tillvaron – främst representerad av död materia – där vi fått ett avancerat sanningsbegrepp. Men ju mer vi går utanför denna sektor, desto mer upphör det att finnas någon sanning för nutidsmänniskan. Detta gäller främst henne själv, hennes liv, hennes förgångna och hennes framtid.*

Ty i dessa områden representeras sanningen inte av vetenskap utan av tro. Och om tron antingen är ”ingenting” eller också ett knippe av ”värderingar”, så har vi därmed hamnat i en sorts sanningens relativitet. Det är då man börjar säga att ”det som är sant för dig är inte sant för mig”. Det är emellertid en viktig skillnad mellan att säga att all kunskap i viss mån är subjektiv och att påstå att stora delar

av sanningen skulle vara relativ. Är det ens meningsfullt att tala om en sanning om denna inte är absolut?

Det vetenskapliga synsättet har gjort att många räknar med en absolut sanning bara när det gäller den döda materien. Detta synsätt kan ge oss allt bättre bilar, datorer och månraketer. Men det kommer också att ge oss allt fler självmord, ty människan lever inte bara av bröd. Det räcker inte att ha en sanning om materien. Människan måste ha en sanning om sig själv och sitt liv. Annars blir ensamheten nästan oundviklig.

Finns det underverk?

När den fromma medeltiden övergick i renässansen började ett paradigmskifte som ledde till en enorm sekularisering av västerlandet. På vilka vägar gick den processen fram?

Låt oss försöka besvara frågan genom att ställa en annan fråga, nämligen vad ett underverk är. Innan vi ens hinner ta ställning till vad ett under är får vi börja med att fråga om det alls finns några underverk. Detta har ju förnekats av många.

Ett under är ett slags naturens undantag. Någoting sker efter ett mönster som är så ovanligt att vi skulle vilja kalla det för ”omöjligt”. En händelse som ”borde” ha slutat på ett visst sätt slutar på ett helt annat sätt. Många vill därför se på undret – om det alls finns – som ett brott mot naturlagarna.

I samma stund som man uttrycker sig så, menar också många att den opersonliga naturen inte bryter mot sina egna lagar. Och har man den inställningen så drar man dessutom slutsatsen att underverk inte finns. Det kan kanske förekomma händelser som ser ut som under, men i så fall anses de bero på dåliga iakttagelser eller på att vi ännu inte förstått naturlagarna till fullo.

I synnerhet är det så att de som anser att naturen bara uppkommit genom naturlagarnas försorg, brukar i särskilt hög grad betvivla att det förekommer brott mot naturlagarna. Dessa är ju i så fall högsta instans och verkar just genom att alltid göra det samma som förut. Om naturlagarna var först på plan – nästan före naturen själv – så finns det antagligen inga under, säger många.

Vad är då en naturlag?

Människor har alltid sett på undret som en häpnadsväckande ovanlig händelse. Så tänkte man redan långt innan man började tala om naturlagar. Detta gjorde man nämligen inte förrän på 1600-talet när den moderna vetenskapen började växa fram i Europa.

Det har sagts att idén om en sorts ”naturens lagar” knappast skulle ha kunnat uppkomma utanför den judiskt-kristna traditionens område. Tanken på en Gud som skapat allt och som därtill är en ordningens Gud i stort och smått var en viktig förutsättning. I början blev därför sökandet efter naturlagar ett uttryck för att man ville undersöka vad denne Gud hade bestämt, hur han hade skapat.

Så lär det ha varit för Newton som fann en rad lagar inom fysikens område. Han var en from man och de lagar han formulerade var för honom ett bevis på Guds allmakt och godhet. Man kan också säga att detta är ett synsätt som uttrycks klart i Bibeln. Vill du läsa en text som talar i den riktningen, läs då Jobs bok kapiteln 38 till 41.

Ett ändrat paradig

Men med tiden kom synen på den regelbundenhet som vi kallar naturlagar att ändra karaktär. Man uppfattade dem inte längre som tecken på Guds vishet, utan som egenskaper i materien som ”bara finns där”. Om vi tar tyngdlagen som exempel, så skulle den då inte längre vara ett Guds verk. Den skulle i stället ses som något som alltid åtföljer materien – ett stycke av materiens egenskaper. Där det finns materia, där finns det alltid gravitation. Den pekar inte på någon Gud utan materien ”är bara sådan”.

Där man förut menade att materien skapats av Gud till att bland annat utlösa gravitation, menade man i stället att den var ett fenomen som varken kan eller bör förklaras. Man kom att se naturlagarna som en sorts mönster som styr och förklarar alla de processer som vi kan iaktta. Själva kan de uppmätas och formuleras, men de kan inte förklaras. I den stund då man kan förklara dem, så har man bara hittat en bakomliggande naturlag – eller flera. Den lag som förut var en grundsten i vår världssyn har då bara visats vara effekten av en eller flera andra naturlagar.

I praktiken hade tron på Gud bytts ut mot en tro på naturlagarna.

Hur och varför

Man säger ibland att vetenskapen frågar hur naturen fungerar utan att söka någon ytterligare förklaring. Den religiösa människan däremot frågar sig varför den fungerar som den gör. Med detta varför avses då ett personligt varför. Man förutsätter att det finns en tanke bakom och man frågar hur den har tänkt som hade den tanken.

Att tala om en bakomliggande tanke är inte brukligt i vetenskapliga kretsar. Man kanske måste vara så erkänd som Einstein för att kunna säga som han sade på fullt allvar när andra började tala om slumpens roll i kvantfysiken: ”Gud spelar inte tärning.”

Den klassiska fysikens tid

Tydliga naturlagar är lättast att påvisa i fysiken och kemin – alltså inom de grenar av vetenskapen som sysslar med döda ting.

I den så kallade klassiska fysiken kom man som jag nämnt ganska snart efter Newton att se på naturlagarna som den yttersta förklaringen till allt. Det blev då till sist alltid sådana lagar man tänkte på när man sökte efter ”naturliga förklaringar” till allt som sker. Och som jag sagt förut: motsatsen till en naturlig förklaring är inte en onaturlig utan en övernaturlig. Man sökte och söker efter en

förklaring i naturen till dess egna fenomen. Att leta utanför naturen blev "ovetenskapligt" – och är det till största delen fortfarande.

Under den klassiska fysikens storhetstid – med kulmen under senare delen av 1800-talet – uppstod därför det som kom att bli som en strid mellan kristen tro och vetande. Inom vetenskapen betonade man allt mer det nya paradigmet som bland annat sade att naturlagarna var den yttersta verkligheten. Detta kom indirekt att medföra att man inte erkände något annat som verkligt än materien. Och man förnekade därför också att ett underverk skulle vara möjligt.

Den nya fysiken

Hela denna världsbild träffades av ett grundskott under det första året av nittonhundratalet. År 1900 studerade nämligen fysikern Max Planck vissa egenskaper hos ljuset och kom fram till en förbluffande slutsats. Han fann en formel som till sist bara kunde tolkas därhän att ljuset är två saker på en gång fastän förnuftet säger oss att det borde vara antingen det ena eller det andra.

När man undersöker ljus med vissa metoder så är det en vågrörelse. Andra metoder visar dock lika tydligt att ljuset är en ström av partiklar – ungefär som kulor från en kulspruta. Alla är överens om att ljuset mycket väl kan vara antingen det ena eller det andra. Men hittills har ingen riktigt kunnat förstå hur ljuset kan vara båda delarna. Till en del har man kunnat förklara fenomenet i matematiska termer, men för förnuftet fortsätter det att vara svårgripbart.

Detta var naturligtvis inget under för ljuset har alltid dessa dubbla egenskaper. Men med tiden kom många liknande iakttagelser att göras när man studerade den fysik som numera kallas för kvantfysik och som behandlar "föremål" som är mindre än en atom i storlek.

Steg för steg visade det sig nämligen att de fysiska lagar som gäller för stora föremål fungerar osäkert eller inte alls i den mikroskopiska värld man nu började undersöka. Den danske kvantfysikern Niels Bohr insåg att denna serie av upptäckter skulle tvinga oss till att tänka om på många punkter som dittills ansetts som självklara. Han uttryckte sin insikt med orden: "Den som inte blir illa berörd av kvantteorin har inte förstått den."

Man kunde tycka att det inte skulle betyda så mycket för gemene man vad fysikerna hittar när de studerar delar av atomer. Men Niels Bohr fick rätt. Kvantfysiken har inneburit något av en revolution för vårt sätt att se på tillvaron – faktiskt början till ett nytt paradigm.

1800-talets enkla världsbild sade att verkligheten bara skulle bestå av materia med vissa inneboende egenskaper som man kallade naturlagar. Den bilden ledde människor till att tänka att om man bara visste läge och rörelse för varenda atom i ett visst ögonblick så skulle man kunna räkna ut hela framtiden. Givetvis fanns det ingen plats för några underverk i ett sådant tankesystem – det säger sig självt.

Nu började kvantfysikerna rapportera att även om man utförde samma försök på exakt samma sätt, så kunde man få högst olika resultat. Naturligtvis kunde det

inte bli riktigt hur som helst, men variationen var så stor att man inte längre kunde räkna med entydiga naturlagar som styr allt med enväldig makt. I och med detta sprängdes den trånga ramen runt 1800-talets världsbild och mycket som då var självklart upphörde att vara ”vetenskapligt bevisat”.

Dit hör bland annat tanken att verkligheten skulle sluta vid materiens gräns så att det inte gick att tänka sig en verklighet utanför materien. Vidare kom åtminstone somliga att erkänna att man aldrig bevisat att underverk inte skulle kunna ske. De fick inte plats i 1800-talets världsbild. Men nu infann sig insikten hos en del att detta mera hängde ihop med det århundradets synsätt än med verklig vetenskap. Ty världen uppfattas i dag inte som lagbunden på det sätt som man då menade.

Objektiviteten

Låt oss återvända till frågan om vad objektivitet är. Planck och senare även Einstein klarlade att ljus inte bara är en vågrörelse – det visste holländaren Christian Huygens redan 1690 – utan det uppför sig också som om det var en ström av partiklar. Den senare tanken hade Newton fört fram, men den hade fallit i glömska. Ljuset måste ju vara det ena eller det andra, menade man. Hade man visat att ljuset är en vågrörelse så kunde man inte samtidigt se det som en ström av partiklar. Ändå har partikelteorin kommit till heders igen och står nu vid sidan av vågteorin. Partiklarna har kommit att kallas kvanta eller fotoner.

Nu visade det sig alltså att ljuset i vissa experiment uppför sig som vågor och i andra som partiklar. Valet av experiment betyder alltså något för slutsatsen om ljusets natur. Och detta kunde man väl leva med om det inte som sagt vore så att vi inte kan begripa hur ljuset kan vara båda delarna.

Den ena tänkbara slutsatsen är att ljuset alltid är båda sakerna, och det känns ganska egendomligt. Men alternativet blir ännu mera besynnerligt, nämligen att ljuset faktiskt skulle byta skepnad så att det ibland är vågor och ibland partiklar. Det bytet skulle då utlösas av att vi väljer ett speciellt sätt att undersöka vad ljus är.

Osäkerhetsprincipen

I detta senare fall tycks undersökaren kunna påverka naturen hos det han undersöker fast ingen kan förstå hur det skulle gå till. Kan det vara så? Faktum är att det finns en liknande egendomlighet som kallas Heisenbergs osäkerhetsprincip. Denna säger att om man studerar en atom, en elektron eller någon liknande partikel så måste man bestämma sig för om man vill mäta partikelns läge eller dess rörelse. Man kan nämligen inte mäta båda på en gång.

Ju exaktare värden du får på partikelns läge desto mer blir dess rörelse *omöjlig* att mäta. Ju noggrannare du mäter rörelsen desto mindre kan du veta var partikeln befinner sig. Alltså blir verkligheten även här beroende av vad du studerar. Och detta tycks inte bara handla om dina mätvärden eller mätmetoder utan om verkligheten själv. I princip tycks detta bero på att ”partikeln” inte bara är en

avgränsad partikel utan också en större, sammanhängande vågrörelse.

Allt detta låter som rent nonsens. Tänk dig att du kör bil i tät trafik. Runt omkring dig har du bilar, cyklar och fotgängare. När du själv skall köra bedömer du hela tiden dina medtrafikanter. Var är de, åt vilket håll rör de sig och med vilken hastighet? Du bedömer läge och rörelse hos ”partiklar” i din omgivning för att du själv och din bil skall få plats.

Tänk dig då att du skulle bli tvungen att bestämma antingen rörelse eller läge. Du kunde se genom din vindruta hur fort andra rör sig och i vilken riktning, men du skulle inte ha en aning om ifall de är nära eller långt borta. Eller också bestämde du dig för att bara titta på läget. Då skulle du tro att alla stod stilla, för du skulle inte längre kunna se om de rörde sig.

Om du bara såg de andras rörelse, skulle du antagligen ställa bilen och gå ur i rena förskräckelsen. Kunde du bara se läge men inte rörelse skulle du kanske trampa väldigt frimodigt på gaspedalen.

När det gäller atomers rörelse har man lagt ner mycken möda på frågan om det är dålig teknik som gör att man bara kan mäta en sak och inte två. Märkligt nog pekar allt på att om man mäter läget så ”finns inte” rörelsen. Mäter man rörelsen så ”finns inte” läget. Forskarens avsikt tycks färga av sig på verkligheten.

Storken, igen

Sedan länge tillbaka har man mycket väl vetat att undersökaren lätt kan påverka sitt eget resultat. Vi går tillbaka till exemplet med storkarna i Skåne. Du hade ju funnit att barnafödandet avtog när storkstammen minskade. Du drog den provisoriska slutsatsen att det är storken som kommer med barnen. För att testa din tolkning bygger du en hydda invid ett storkbo. Där sitter du dag och natt med kamera, kikare och kaffetermos.

Storkarna är ju inte dummare än att de snart upptäcker dig och din grästäckta hydda. I början bryr de sig inte så mycket om dig, men med tiden blir de allt mer närgångna. De undrar naturligtvis varför du sitter där och stör deras familjeliv. Ju mer de cirklar runt dig desto mer tydligt blir det för dig att de har upphört att leva som vanligt. Även om de normalt skulle använda en del av sin tid till att hämta spädbarn, så är de nu på heltid upptagna med att spionera på dig på samma sätt som du spionerar på dem.

Din närvaro har således påverkat det du ville studera. Det betyder att din avsikt fått verkligheten att se ut på ett annat sätt än den skulle gjort om du hade sysslat med något annat. Storkarna kanske skulle hämtat barn trots allt om de inte hade blivit så irriterade på dig. Det enda du kan säga om ditt experiment är att själva undersökningen fördärvade sitt eget resultat.

Denna typ av felkälla är vanlig i biologiska experiment, och dit får man ju räkna ditt storkförsök. Tänk dig därför i stället att du vill studera blodflödet genom hjärnan vid olika former av tankearbete. Du samlar ihop en grupp försökspersoner och låter dem lösa olika svåra korsord. Medan detta pågår

sprutas ett radioaktivt ämne in i en blodåder och runt huvudet på korsordslösaren sitter scintigrafer som registrerar.

Dina testpersoner blir naturligtvis uppfyllda av stundens allvar och tänker knappast normalt, när de blir medvetna om att man skall mäta deras hjärnverksamhet. Dessutom blir de kanske mer intresserade av dina sprutor och mätapparater än av korsorden. Och man kan också tänka att dina instrument är så stora och krångliga att man inte kan undgå att störas av dem. Vad betyder då de mätvärden som du till sist får fram?

Vad är sanning?

Man vet sedan länge att när det gäller biologiska försök kan själva mätningen mycket lätt påverka slutresultatet. Ibland kan man hoppas att denna påverkan inte betyder så mycket, ibland kan man faktiskt inte veta vilket. Naturligtvis kan sådan påverkan också förekomma när man studerar döda ting, även om den ofta är lättare att undvika eller åtminstone beräkna i sådana fall.

Heisenbergs osäkerhetsprincip är emellertid av ett annat slag. Avser du att mäta en partikels rörelse är det som om dess läge inte fanns. Detta är en mera djupgående påverkan på verkligheten än din påverkan på storkarna. Här rör det sig om att *döda ting har blivit påverkade av din närvaro och avsikt*.

Många kvantfysiker menar därför att man inte längre kan tala om någon absolut sanning – att det kanske inte skulle finnas en objektiv verklighet som är likadan vare sig man studerar den eller ej. Verkligheten skulle i stället alltid bli en slutprodukt av iakttagaren ihop med det han iakttar.

Denna pessimistiska slutsats gäller med tydlighet bara den värld som kvantfysikern studerar. Solen går upp på givet klockslag vare sig alla sover eller är vakna och tittar på. Men det är illa nog att iakttagaren tycks betyda så mycket i atomernas och partiklarnas värld.

Å andra sidan behöver denna kvantfysiska pessimism inte betyda att det inte skulle kunna finnas en absolut sanning. Det kanske bara är så att den – om den finns – inte är åtkomlig för oss. Vi kanske har börjat nå en gräns för vårt sökande efter kunskap. Jag menar då inte att vi inte skulle kunna få mycket mer kunskap – även i kvantfysik. Men det kanske finns kvalitéer som undflyr oss. Vi får väl se.

Undren, då?

Nu har vi till synes kommit ganska långt bort från vår ursprungliga fråga. Ty vi började detta kapitel med att fråga om under alls är tänkbara eller ej. Till sist hamnade vi i Heisenbergs osäkerhetsprincip som gäller för atomer och delar därav. Blev vi verkligen klokare av detta?

Jo, det blev vi. För hundra år sedan avvisade man varje tanke på att under skulle kunna ske. Ty, sade man, om man kände varje atoms läge och rörelse i ett visst ögonblick, så skulle man kunna tänka sig hela tillvaron som ett enda stort biljardbord. Somliga kulor skulle komma att krocka och påverka varandra

medan andra borde gå sin bana rakt fram. I vilket fall skulle man kunna förutsäga hela framtiden – och räkna ut allt i det förgångna.

På ett sätt kan man le åt hela tanken om att hålla reda på alla atomers rörelse och läge. Den uppgiften skulle naturligtvis bli oss för stor än i dag hur enorma datorer vi än skaffar oss. Och dessa datorer skulle också vara en del av de atomer som de själva skulle hålla reda på. Och man kan tvivla på att det skulle fungera. Men eftersom tanken i alla fall fanns där, så blev slutsatsen ändå att under inte förekommer. Alla atomer följer sina givna banor vare sig vi kan hålla reda på dem eller inte. Varje avvikelse blir ändå otänkbar.

Men så kom Werner Heisenberg och bevisade att detta var fel tänkt från början, fastän vi än i dag inte kan förstå varför. Det är omöjligt att bestämma både läge och rörelse ens för en enda atom, mycket mindre då för alla i universum. Man kom alltså fram till att även om vi med vetenskapens hjälp kan beskriva hur olika processer brukar förlöpa, så är det ändå omöjligt att säkert säga vad som måste vara ett otänkbart slut på en process. Tillvaron är inte ett biljardbord.

En reduktionism

Felet med 1800-talets världssyn bestod i att man hade gjort en reduktionism. Man sade att tillvaron är ”inget annat än” atomer som kan liknas vid kulor på ett biljardbord. Kulorna skulle påverka varandra efter kända och ofrånkomliga lagar och sedan var det inget mer. Utanför biljardbordet skulle det inte finnas någonting och på bordet skulle viljelösa lagar för biljardspel härska och inget annat.

Minst av allt behövde man tänka sig någon som stod utanför biljardbordet, en som hade ställt dit det och kanske också deltog i spelet – eller till och med skötte det. Och om man drev tanken till sin spets så fanns det ingen plats för människor heller. Ty vissa ”molekylhögar” på biljardbordet kallade sig för människor och hade något som åtminstone liknade en fri vilja. Skulle den bara varit en skenbar företeelse, allt medan vi i själva verket styrdes inifrån av molekylernas eget biljardspel?

Det som nu hade börjat hända var att västerlandet hade fått en ny sorts tro. Den såg inte ut som en religion i klassisk mening eftersom den var negativ till sitt innehåll. Den sade att verkligheten är ”inget annat än” materia. Och som alltid när man reducerar, så låg momentet av tro just i reduktionen. Den byggde på vetenskapens fynd, men den var själv inte vetenskap.

Reduktionismer och paradigmer är aldrig bevisade fakta. De bildar i stället den bakgrund av tro som gör vårt tänkande och handlande möjliga. Utan den tron kan ingen så kallad vetenskap heller bedrivas.

1800-talets världssyn byggde på tanken att naturlagarna inte skulle lämna rum för några under. Och finns det inga under, så finns det inget utanför naturlagarna, sade man. Detta var ett fint exempel på cirkelbevis, men det såg man inte.

Följden blev att Gud ”varken kan bevisas eller motbevisas”. Man gjorde sig hypotesen att tanken på Gud bara skulle varit en hypotes – en tänkt förklaring till åska, regnbågar och andra fenomen som man inte tidigare förstått sig på. När nu naturlagarna blev kända kunde man förklara dessa fenomen bättre än tidigare generationer. Gud blev då till sist inte bara övernaturlig, han blev också onaturlig.

Så fick vi en av de få kulturer i världshistorien där man inte velat tänka sig att det ens skulle finnas någon Gud. Hela begreppet ”att tro på Gud” bytte faktiskt innehåll. I Bibeln betyder det att vara trofast mot den Gud som (självklart) finns. I vår tid betyder begreppet att man möjligen kan tänka sig att han alls existerar.

Den nya tron fick en konsekvens till, nämligen att människan själv inte blev något annat än materia. Hur mycket omänsklighet den tanken har lett till har vi haft många tillfällen att se. Vågar man citera Jesu ord: ”Av frukten känner man trädet”?

Under 1800-talet kom man i vetenskapens namn att avskaffa undret och man började på allvar att tvivla på Guds existens. Detta var dock inte vetenskap utan tro i en sorts negativ form, det kunde senare tiders vetenskap faktiskt visa. Därmed är det naturligtvis inte bevisat att Gud skulle finnas. Den frågan måste bearbetas på annat sätt. På köpet fick vi en omänskligare syn på människan. Hon blev ”inget annat än” summan av sina atomer och började behandlas därefter. Reduktionismer ger handlingskraft men har ofta farliga biverkningar.

Kyrka i gudlös tid

Den nya tro som förkunnade att verkligheten *inte är något annat än materia* och naturlagar hade sin stora genomslagskraft i det faktum att ganska få människor såg att detta var tro. Den var utklädd till vetenskap och fick därför en annan status än kyrkans förkunnelse.

Hur reagerade då förkunnare och teologer? Många kämpade emot, men gjorde det ofta genom att säga att ”så får man inte säga – det är hädelse”. Vi skall dock i efterhand inte förundra oss över att man inte hade bättre argument. Det blev ju först i och med kvantfysiken som man klart kunde se att 1800-talets övertro på naturlagarna var tro och inte vetande.

Många teologer gick därför inte till attack utan till defensivt försvar, och det var de som mest kom att prägla utvecklingen. De försökte nämligen finna en kompromiss mellan den nya tron och den gamla. När vi ser tillbaka på det försöket låter det som ett dödfött företag. Det går väl inte att finna en kompromiss mellan en tro som bygger på att Gud finns och en som bygger på att han inte gör det? Men så tänkte ingen utan det som skedde blev en process i många små steg.

Bibelkritik

Det hela började med något som kom att kallas historisk kritisk forskning. För att förstå det uttrycket skall vi återvända till Gustav Vasa. Vi tänkte oss förut att du skulle forska ut varför han började sitt uppror i Dalarna och inte i Västergötland. Vi kom då fram till att du som historiker i ett avseende har en svårare uppgift i din forskning än vad en fysiker har i sin. Den senare kan alltid göra nya experiment för att kolla att inte hans slutsatser är uppåt väggarna, men det kan inte du för du studerar en engångshändelse.

Det enda du kan göra i hopp om att förfina dina slutsatser blir att samla in ett så stort källmaterial som möjligt. Sedan får du försöka att granska det materialet för att så långt det går avslöja brister och lögner. Ur det som sedan blir kvar drar du dina slutsatser. Detta kallas för källkritisk forskning. Den är alltså en nödlösning som man tillgriper, när man inte kan testa sina slutsatser genom nya experiment.

Värdet av denna källkritik är inte alltid så stort, och i alla händelser är det alltid osäkert. Det är ju du som bedömer vilka texter och andra källor som är

trovärdiga och det är du som sedan drar slutsatser ur det som blir kvar. Din subjektivitet kommer faktiskt in också i den kritik som skulle garantera ett större mått av objektivitet.

Om du har en förutfattad mening om Gustav Vasa eller om någon viktig person i hans samtid, så kommer den åsikten lätt att påverka din kritiska granskning av källmaterialet. Denna kan därför – om det vill sig illa – göra slutsatserna mer subjektiva i stället för mindre. Kritiken går lika lite att kontrollera som slutsatserna. Detta måste vi hålla i minne.

Den historisk kritiska metoden hade redan tagits i bruk av vanliga historiker. Nu kom den att lånas in av teologer när dessa ville studera Bibeln på samma sätt. Den mest namnkunnige pionjären var en ung teolog, en lovande tysk akademiker vid namn David Friedrich Strauss. Han hade sina föregångare, men det är oftast hans namn man nämner.

År 1835 utgav han sin avhandling vars namn kan översättas till ”En kritisk undersökning av Jesu liv”. Här bestod kritiken i att Strauss menade att berättelserna om underverk hade lagts till i efterhand. För underverk finns ju inte, och därför kan de aldrig ha skett. Han gick i bräsch för ett nytt sätt att läsa Bibeln – ett sätt som gav sig själv namn av vetenskap.

Boken utlöste en våldsam debatt och Strauss' egen karriär kom till ett snabbt slut innan den riktigt hade börjat. Men anden var släppt ur flaskan och snart nog vande sig de flesta. Strauss fick därför många efterföljare.

Strauss' avhandling är ett bra exempel på att den historisk kritiska metoden inte alltid ger större objektivitet utan att den kan leda till att godtycket ökar i stället för att minska. Allt byggde ju på att han fann det vara självklart och vetenskapligt att underverk inte kan ske. Den tanken var ju nyckeln till hela hans kritik. I dag ger oss vetenskapen inga goda skäl till att vara så säker på den punkten som Strauss. Därför är det mycket möjligt att både kritiken och slutsatserna sade mer om Strauss' än om Bibeln och om verkligheten.

I vilket fall ledde hans bok till att många försökte att med olika tekniker pröva vilka texter i Bibeln som kunde anses vara sanna eller ej. Ofta dög ganska enkla argument.

Gamla testamentets historiska böcker betraktades av många med stor skepsis. Trots att man bara kunde gissa när böckerna sattes på pränt påstod man trosfriskt att den tid som hade gått innan händelserna nedtecknades var alltför lång för att dessa böcker skulle vara tillförlitliga. Man har inte ändrat uppfattning om när böckerna skrevs. Men tanken om otillförlitlighet upprepas ändå inte riktigt på samma sätt som förr.

Arkeologin i mellanöstern har nämligen givit många stöd för den rena historietraditionen i Gamla testamentet. Ett förbehåll får dock göras. Det finns ganska få fynd som anknyter till Israels historia före cirka år 1000 f Kr. Då enades landet under kung David, och det nya rike som då växte fram avsatte tydliga arkeologiska fynd. Dessförinnan är fynden alltför sparsamma för att vare sig

bekräfta eller korrigera.

Här fick vi alltså ett tillfälle att kontrollera den kritiska forskningens påståenden. Och då visade det sig att kritiken i detta fall hade ökat subjektiviteten i stället för att minska den. Så behöver det inte bli, men risken finns.

Lewis' test

C S Lewis som var engelsman, kristen och professor i litteratur gjorde i en av sina böcker (*”Att sila mygg och svälja kameler”*, Libris, 1982) en fyndig test av den historisk kritiska metodens värde. Han utgick från många bokrecensenters vana att uttala sig om hur författaren tänkt när han skrev sin bok och vem han blivit påverkad av i valet av motiv och uttryck.

Lewis liknade dessa analyser vid de bedömningar som kritiska forskare gör för att sluta sig till äktheten hos historiska dokument. Själv var han nämligen författare och skrev en lång rad böcker, så han hade erfarenhet av många recensioner. Han menade att alla eller nästan alla av hans recensenter hade huggit i sten när de gjorde påståenden om vad som inspirerat honom eller vad som fick honom att skriva som han gjorde.

På det sättet kunde han alltså kontrollera om den kritiska metoden är så säker att den är något att lita på. Han menade själv att hans test visade att metoden är värdelös. Och då har recensenten ändå fördelen av att bedöma en samtida skrift, som är författad på hans eget språk och i hans egen kultur. Inte ens då fungerade det.

Lite tillspetsat kan man ju säga att kritiken till en del går ut på att man läser mellan raderna för att bättre kunna bedöma vad som står på raderna. Inte minst gäller detta många teologers mödor med Bibelns texter. Det är inte alltid så säkert att forskarens påståenden blir mer objektiva av ett sådant sätt att läsa. Under vilka förhållanden detta skall kallas vetenskap och göras till något som står över tron är därför en viktig men svårlöst fråga.

Nyttig textforskning

Låt oss innan vi går vidare också beskriva en textkritisk forskning med lite mer positiva tongångar. Man har lagt ned stor möda på att jämföra Bibelns originalmanuskript med varandra för att eliminera avskrivningsfel och missförstånd. Här rör man sig på mera säker mark och detta arbete har på många vis varit av stort värde. Men det har knappast påverkat sekulariseringens gång i västerlandet. Vi fick en tekniskt god grundtext för vår Bibel och det var bra.

Många andra forskare gjorde textstudier ifrån en annan utgångspunkt. De önskade så långt det är möjligt att ta reda på hur det bibliska budskapet måste ha uppfattats när det var nytt. Vad har de olika orden för betydelse och bibetydelser? Hur syftar Nya testamentets budskap tillbaka på Gamla testamentet? I vilka sammanhang används de olika uttrycken?

Gemensamt för dessa typer av forskning var att man inte försökte bedöma sanningshalten i texternas budskap utan man ville göra budskapet så likt det ursprungliga som möjligt. Dessa studier var dock inte något uttryck för kulturkrocken mellan den bibliska tron och 1800-talets världsbild. Det var den senare formen av kritik som kom att forma den stora utvecklingen. Vi skall därför återvända till den.

Vem har skrivit vad?

I många sammanhang började man konsekvent tvivla på att Bibelns böcker skrevs av dem som uppges vara författarna. Paulus står som avsändare till många brev i Nya testamentet. Men stor möda har lagts ned på att bevisa att han inte skrev alla sina brev. Och det framgår redan av texten att apostlarna ibland skrev genom ombud och sedan undertecknade (eller ”övertecknade”, ty namnet stod i början av ett brev på den tiden). Du kan ju jämföra med en modern direktör som låter en medarbetare skriva ett brev och som sedan sätter sitt namn under, sedan han läst och godkänt. Då är det ju ändå hans brev, eftersom han har godkänt det.

I denna avsikt har man gjort många studier av vilka ord som använts i breven för att skilja ”äkta” brev från ”oäkta”. Det samma har man gjort med många av Gamla testamentets böcker – inte minst Moseböckerna.

Därmed har man delvis gått till väga som om det gällde att kolla om två datorer arbetar med samma program. Ty man har utgått från att en författare inte skulle kunna variera sin stil eller sitt ordval. Har man funnit växlande stil, så har man förutsatt att texterna skrivits av olika författare.

I breven till Timoteus och Titus talar Paulus om ”den sunda läran”. Detta uttryck finns inte i hans övriga brev. Därför har man sagt att dessa brev inte skulle vara skrivna av Paulus. Men när man läser dem så ser man att det hade dykt upp en osund lära i Efesus där Timoteus var. Paulus kanske inte hade behövt skriva om den sunda läran förrän det dök upp en osund variant.

Jesu ”verkliga” liv

Ett annat område där många provat den historisk kritiska metoden har gällt det som Strauss började med, nämligen att skriva ”den verkliga berättelsen om Jesu liv”. Härmed har många ”avmytologiseringar” sett dagens ljus. De har i regel lett till att jungfrufödelse, helande, uppståndelse och himmelfärd har tagits bort. Kvar har det blivit en del predikningar och moraliska exempel. Men varför just dessa skulle kunna vara sanning när resten var lögn, har som regel inte förklarats.

”Profetisk” datering

Många texter i Bibeln består av profetior om hur framtiden skall komma att bli. Ett exempel hittar vi i Daniels bok. Daniel sägs i denna bok ha levat på 500-talet f Kr. Men han beskriver i sin bok profetiskt historien fram till ca 160 f Kr och talar sedan också om Messias' ankomst. Många teologer menar nu att Daniels bok

inte kommer från Daniel och att den i alla händelser inte skrevs ned förrän omkring 150 f Kr. Motiveringen är att ”profetior finns ju inte”, och eftersom det historiska förloppet finns beskrivet i texten så måste denna ha tecknats ned efteråt.

Denna grund för omdatering av bibliska skrifter blev så vanlig att den fick sitt eget fackuttryck. Man talade om ”profetia i efterhand” - *vaticinium ex eventu* på latin.

En indirekt prövning

Innan vi lämnar frågan om den historisk kritiska metodens värde bör vi lägga märke till att det faktiskt finns en indirekt möjlighet att testa om den är bra eller ej.

Låt oss anta att den var en bra metod. Då skulle man förvänta att alla forskare som använde sig av den skulle komma fram till samma resultat. Ty sanningen är en och inte många, och ju bättre metoder vi får i vår jakt på sanningen, desto mer entydiga svar bör vi få till våra frågor. Om den kritiska metoden däremot är dålig kan vi vänta oss att olika teologer skall komma till högst varierande resultat.

Här måste vi dock skjuta in en liten brasklapp. Att alla forskare är överens behöver inte betyda att de har funnit sanningen. På 1800-talet var man i princip överens om att tillvaron var som ett biljardbord och det visade sig senare att detta ändå var fel. Vi ser här hur den tidsanda som vi kallar paradigmen kan fylla även den mest ambitiösa forskning med trossatser. Dessa beror oftast på att vi inte har all kunskap utan vi tar bort luckorna med hjälp av reduktionismer.

Alltså kan vi säga så här: Om en och samma metod leder till högst olika resultat när den tillämpas av olika forskare, så är den med all sannolikhet en dålig metod. Om den däremot leder till samma resultat när den används av olika forskare, så kan den vara en bra metod. Men detta är inte säkert, ty likformigheten kan bero på att alla omfattar samma paradigmen i sitt tolkande av fakta så att de olika forskarna lider av samma subjektivitet.

Låt oss göra en jämförelse. Vi antar att du blir en lycklig far eller mor till tvillingar. Alla kommer att fråga om de är enäggiga eller tvåäggiga. Självklart är du också nyfiken. Har barnen olika kön så vet du säkert att de inte är enäggiga. Har de samma kön så kan de vara det men det är inte säkert.

I praktiken

Hur är det då med den kritiska metoden när den tillämpas på Bibeln? I princip kan vi säga att den lett till mycket skiftande påståenden även om många forskare är överens på en rad områden.

Fransmannen Jean Astruc yttrade sig år 1753 över frågan om vem som skrivit Moseböckerna. Han menade att det inte kunde vara Mose eller ens någon samtida. Han utgick från tanken att det föreligger två skapelseberättelser i Första

Moseboken. I ”den ena” kallas Gud för Jahve medan han benämnes Elohim i ”den andra”. Han drog slutsatsen att dessa texter därför var skrivna av två skilda författare som kom att kallas ”jahvisten” och ”elohisten”.

Denna variation i gudsnamnet kartlades sedan för alla fem Moseböckerna. Och under 1800-talet förfinades tankegången enormt så att det med tiden blev många fler tänkta skribenter som givit sina bidrag till Moseböckerna.

Julius Wellhausen förde tanken vidare med ett verk som kom ut 1876. Där påstod han likt många före honom att Moseböckerna bara skulle bestå av en mängd sammanställda textfragment. Men Wellhausen gick längre än så när han också ansåg att judendomen utvecklats ur en religion med många gudar för att till sist nå fram till monoteism – att det bara skulle finnas en Gud. Det hela skulle inte ha börjat med att Gud gav lagen till Israel. Lagen blev i stället något man kom fram till genom en process som tog mer än tusen år i anspråk, ansåg Wellhausen. Texterna skulle dessutom ha manipulerats ”i Mose namn” så att det såg ut som om den ende Guden hade funnits från början.

Israels religion skulle alltså inte varit följden av att Gud handlade – för ”det gör ju inte Gud” (=självklarhet). Han hade alltså inte visat sig för Mose och inte gett lagen på Sinai berg. Judendomen blev i stället ”inget annat än” resultatet av en kulturell utveckling.

Under 1900-talet har denna syn på Moseböckerna kritiserats hårt och av många med skiftande argument. Somliga har till exempel sagt att det inte alls behöver vara två skilda skapelseberättelser utan att textens form bara reflekterar den tidens sätt att skriva.

Fastän det alltså råder en så dålig enighet att hela teorin borde kasserats för länge sedan, så har den lika fullt påverkat alla teologers tänkande. Du kan inte studera Gamla testamentets teologi utan att ständigt stöta på den. Ändå är det mycket möjligt att både jahvisten och elohisten överlevt bara för att ingen kunde kontrollera om de någonsin existerat.

Stora skillnader

I många andra sammanhang har den historisk kritiska metoden alstrat så vitt skilda uppfattningar som man gärna kan tänka sig. Många har velat helt stryka bort Johannes' evangelium, eftersom man menade att hela denna bok var oäkta. Andra har förklarat med samma historisk kritiska metod, men andra argument, att evangeliet är äkta. Båda parter har använt samma metod och har ändå kommit till totalt olika resultat. Och detta gäller inte bara Johannesevangeliet utan många fler texter i Bibeln.

Enligt somliga har profeten Hesekiel aldrig funnits utan hans bok skulle ha satts ihop av många bidrag. Andra teologer har fäst sig vid att språket i hans bok är mycket enhetligt och påstår därför att han fanns nog ändå. Så här är det med de flesta böcker i Bibeln. De har dragits i tvivelsmål av några och har sedan upprättats av andra. Båda parter har begagnat samma form av kritisk analys.

Frågan om Gud är olöst

Det beklagliga med den kritiska metod som föddes ur 1800-talets världsbild var inte att många torgförde sina tvivel, för det måste man få lov att göra. Problemet var att man kallade sina tvivel för vetenskap. Därmed fick alla funderingar ett sken av objektivitet som de mycket sällan förtjänade. Resultatet blev att konflikten mellan tro och vetande i onödan växte sig allt starkare. En ny tro som kallade sig för vetenskap matchades av många i en kamp mot den ursprungliga tron och den nya tron var från början en given vinnare eftersom den inte kallades för tro utan för vetande.

Ingenting av allt detta betyder att den gamla tron säkert var sann. Det jag vill säga är bara att den sattes ur spel med argument som avgjort var dåliga eller mycket dåliga.

Likväl skall vi minnas att den historisk kritiska metoden inte föddes ur någon allmän förstörelselusta. Vi måste förstå att den materialistiska världsbild som jag kallar biljardbordet var totalt höjd över all kritik så länge den hade sin glansperiod. Det enda man därför kunde göra var att försöka hitta en sorts "kärna" i det bibliska budskapet, en som inte stred mot det man ansåg sig veta från forskningen i fysik, geologi, biologi etc.

Sedan är det som en historiens ironi att just forskningen i fysik sprang iväg åt ett helt annat håll än någon kunnat förutse. Det förde med sig att grunden för all kritik av tron rycktes undan. Men då var det så dags. Då var grunden redan raserad. Detta, om något, är en god bild av hur vanskligt det är att tala om verkligt vetande, så länge den kunskap man har inte omfattar allt.

Evolution

Under 1800-talet gav sig många forskare helt medvetet i kast med uppgiften att söka efter "naturliga förklaringar". Själva tonen angavs redan i seklets början av den franske astronomen och matematikern Pierre-Simon de Laplace. Han var den förste som kunde skriva så exakta formler för månens och planeternas rörelser att han kunde förutsäga deras lägen samt förmörkelser av solen och månen.

Det berättas att när han visade sina resultat för Napoleon frågade denne var Gud kom in i sammanhanget. Laplace sägs ha svarat att han inte hade haft något behov för "den hypotesen". Hade Gud inte förut varit en hypotes som primitiva människor tillgripit för att förklara naturfenomenen, så blev han det alltså några år in på 1800-talet. Nu skulle man inte längre nöja sig med antaganden. Det gällde att veta.

Därför är det inte så egendomligt att man i samma period på allvar började ta upp frågan om naturens och livets uppkomst. De som sysslade med vetenskap hade börjat sätta sig före att få en allomfattande kunskap – en som skulle göra alla "hypoteser", det vill säga all tro, onödig.

Mästarprovet

Livets och naturens uppkomst blev därför de frågor där det gällde att visa att människan var kapabel att veta i stället för att tro. Kunde man lösa dem, så fanns det gott fog för uppfattningen att vetenskapen kunde ge en tillräcklig kunskap om tillvaron som helhet.

Många av dem som grep sig an verket hade inte för avsikt att avskaffa varken Gud eller religionen. Däremot kan man nog säga att alla hade en önskan att göra vetenskapen till en självständig och självtillräcklig bas för mänskligt liv och mänskliga beslut. Om vetenskapen skall räcka som total grund för människans liv, kan vi inte nöja oss med att den förkunnar att vi behöver få 75 mg C-vitamin per dag. Människan måste också få veta var hon själv kommer ifrån.

Vi skall i detta kapitel inte fördjupa oss i hela den uppsjö av tankar för och emot evolutionen – utvecklingsläran – som varit i omlopp sedan mitten av 1800-talet. Vill du läsa en saklig och mycket väl dokumenterad genomgång av de kritiska ståndpunkterna så kan jag varmt rekommendera Mats Moléns bok *"Vårt*

ursprung?” (Umeå FoU, 1991) Mats Molén kritiserar ifrån en kristen utgångspunkt och är ganska lågmäld i tonen.

Vill du hellre läsa en kritik skriven av en ateist så rekommenderar jag ”*Janus*” av Arthur Koestler (Korpen, 1981). Koestler menar att det har skett en utveckling. Om man inte tror på Gud, så har man ju inget val. Men han är ärlig nog att säga att denna utveckling absolut inte kan ha gått till så som det alltid påstås. I själva verket är mekanismen bakom den antagna utvecklingen helt okänd enligt Koestler. Därmed blir tanken på en utveckling tro och inte vetande.

Eftersom Koestler inte är kristen kan han också kosta på sig mycket fränare kritik än vad Molén för fram. Han löper ju inte risken att bli kallad ”fundamentalist”. Ändå är Koestler inte osaklig på minsta vis. Han säger i stort sett det samma som Molén, men han uttrycker sig mycket mer dräpande och är därför ganska rolig att läsa.

Gustav Vasa – på nytt

Utan att gå in på en massa detaljer skall vi tänka efter vilka svårigheter man ställs inför när man vill utforska hur vi själva har uppkommit. Sedan skall vi ta ett enda exempel på de orimligheter som utvecklingsläran visar upp.

Det första vi då bör betänka är att du som forskare i detta fack egentligen inte bara är biolog utan främst historiker. Människans uppkomst är en engångshändelse, även om den skulle ha tagit 5 miljarder år i anspråk.

Du är ju inte ute efter hur man i dag skall bära sig åt för att göra människor i ett provrör med aminosyror och oorganiska ämnen som utgångsmaterial. Det du skall finna ut är hur det faktiskt gick till när vi blev till. Alltså drabbas du genast av historikerns dilemma – att det inte går att testa dina tolkningar.

Detta betyder att du inte som andra biologer kan göra direkta experiment, tolka dem och göra nya experiment på basen av dina tolkningar. Du kan bara en gång för alla samla in iakttagelser och tolka dem. Sedan kan du inte komma längre, och du kan aldrig veta hur pass rätt du kom med din tolkning. I någon mån har det gjorts experiment. Bland annat har man visat att elektrisk urladdning i vissa gaser kan skapa enkla aminosyror. Om dessa resultat har någon motsvarighet i den historiska verkligheten kan man dock diskutera.

Tolkningsregler

I detta läge vill du givetvis vara försiktig så att inte fantasin skenar iväg. Hur skall du göra då?

Låt oss anta att alla dina iakttagelser som du bygger tolkningen på är riktiga och sanna. Om du då hittar den absolut korrekta tolkningen så skall den stämma med alla dina iakttagelser. Får du några bitar över sedan du lagt ditt pussel, kan du nästan säkert veta att du tolkat fel. Graden av felaktighet kan vara svår att bedöma. Det kan röra sig om bagateller men det kan också handla om allvarliga fel. Det kan du antagligen inte ens gissa dig till – möjligen om du hittar den

tolkning som får allt att stämma.

Inte ens den tolkningen behöver dock vara sann. Den kanske kan få gälla tills andra iakttagelser senare flyter in och gör den omöjlig genom att inte stämma in i mönstret.

Med vilken säkerhet bör man yttra sig i sådant arbete? Om alla iakttagelser går att foga in i tolkningen utan att man bankar in dem med slägga, kan man säga att ”så här kanske det gick till”. Får man iakttagelser som inte passar in så bör man säga att ”så här tänker vi för närvarande, men vi är mycket osäkra”.

Vi kan därför formulera en mycket viktig regel för vår tolkning. En enda pusselbit som inte passar in måste få väga långt mycket tyngre än hundra som passar. Vi kan inte vifta bort de bitar som inte passar och säga att ”det här stämmer i stort sett”. För biten som inte passar är kanske vår enda möjlighet att förstå att vi kommit fel i våra tolkningar, nu när vi inte kan testa dem på något annat vis.

Ett exempel

Finns det då pusselbitar som inte passar? Vi kan svara att det finns många iakttagelser som talar för utvecklingsläran, men det finns också många som starkt talar emot den. Och som jag sade nyss: ett enda argument som talar emot måste få väga tyngre än många som talar för, eftersom vi inte kan testa våra tolkningar.

Eftersom detta inte är en bok om evolutionens alla svårigheter vill jag hellre visa med ett exempel hur allvarliga de invändningar är som man kan göra.

Vi utgår från några allmänt accepterade iakttagelser. Den första består i att vi i hela djurriket och växtriket har svårt att korsa olika arter med varandra och få en avkomma. Olika djurarter försöker inte ens, men om de gjorde, så blir det som regel inga ungar. I de få fall där det går saknas ofta överlevnadsvärde. En häst kan paras med en åsna. Då får man en mula. Men mulan är steril. Den kan leva som individ, men den kan inte överleva som art.

En annan lika allmänt erkänd iakttagelse hänför sig till de lämningar av gångna tiders växter och djur som man ser inbäddade i avlagrade bergarter – så kallade fossiler. Bland dessa kan man se stor artrikedom, men man hittar inga flytande övergångar mellan olika arter eller djurgrupper.

Darwin insåg från början att om hans teori skulle vara sann så borde dessa finnas. Han visste att man på hans tid inte hade sett sådana mellanformer. Ändå hoppades han att de skulle dyka upp om man bara fortsatte att samla in fossiler. I dag är alla överens om att dessa mellanformer lyser med sin frånvaro.

Enstaka arter har ofta torgförts som exempel på de önskade mellanformerna. En älskling i det sammanhanget är den utdöda fågeln *Archaeopteryx*. Men den är en fågel och inget annat. Den är inget mellanting mellan reptil och fågel. Du kan få en god orientering i detta ämne genom att läsa Duane Gish: *Evolution. The Challenge of the Fossil Record*, Master Books, 1986.

Likadant är det med de så kallade apmänniskorna. De kan utan svårighet klassas som utdöda apor. Argumenten för att ”högre” former skulle ha utvecklats ur ”lägre” är genomgående dåligt underbyggda. (Läs gärna R Junker och S Scherer: *Entstehung und Geschichte der Lebewesen*, kap 9, Weyel Lehrmittelverlag, 1988 eller Duane Gishs bok, se ovan).

De som velat hålla fast vid evolutionsteorin har därför kommit att tala om ”evolution in big jumps” – utveckling i stora språng. Hur en sådan utveckling skulle kunna gå till har ingen kunnat förklara. Några har tänkt sig – utan att vinna allmänt gehör – att fåglarna till exempel skulle ha uppkommit direkt ur ödlor, kanske genom att två ödlor en dag skulle hitta en fågel bland sina ungar. Andra har fört fram mera komplicerade förklaringar utan att kunna styrka dem på minsta vis.

Vi frågar oss då om någon sett ett djur föda ungar av en helt annan art. Har en bonde någonsin dragit fram en ny djurart ur sin dräktiga kossa? Har någon sett en katt få något annat än kattungar? Nej, det har ingen. Och skulle du påstå att du hade gjort det skulle de allra flesta tvivla på ditt omdöme, din nykterhet eller din ärlighet.

Hur försöker man nu lösa frågan om utveckling i stora språng fastän ingen sett någon motsvarighet? Man svarar genom att säga att språng av det här slaget är en mycket sällsynt sak. De inträffar så sällan att ingen människa har sett det ske. Utvecklingen har haft flera miljarder år på sig, och på så lång tid kan mycket hända.

En ensam hackspett

Låt oss då anta att vi befinner oss i en tid då det finns många slags fåglar, men det finns inga hackspettar. En dag ligger emellertid alla tiders första hackspett i ett bo, där båda föräldrarna är duvor. Utvecklingen har kanske inte tagit ett stort språng men den har gjort ett skutt.

Vi bryr oss inte om frågan hur detta skutt kunde uppstå. Det kanske en framtida forskning kan förklara. I stället börjar vi bekymra oss för den stackars hackspetten. Vem skall denna hackspett para sig med? Hur skall den kunna överleva som art? Den kan inte få avkomma med duvor. Och även om den kunde det, skulle snart dess unika egenskaper därmed gå förlorade.

Om det skall finnas något som kan kallas för utveckling i stora språng så måste slumpen ge upphov till en hane och en hona av samma art, vid samma tidpunkt och på samma plats. Annars går det inte.

Och det är nu vi kan testa evolutionistens argument att denna process skulle vara möjlig just genom sin sällsynthet. Ju längre tid det går mellan de olika sprången desto mindre blir ju chansen att slumpen skall alstra hane och hona av samma art, vid samma tid och på samma plats. Slumpen måste ju övervinna tre hinder som är oberoende av varandra.

Faktum är att om det skall bli möjligt att rena tillfälligheter ger en utveckling i

stora språng, måste sådana språng vara mycket vanliga. Eftersom det inte är givet vilken ny art man får när det uppstår ett ”språng”, måste så gott som alla nykonstruktioner sluta med att det bildas en ensam hane eller hona. Och en sådan ensam individ kan ju bara säga som den gamle barnlöse greven: ”Jag har beslutat mig för att dö ut.”

Om vi på bara fem miljarder år skall kunna få den enorma rikedom på arter som finns eller har funnits, så borde det vara vardagsmat att det föds en ny sort som omedelbart dör ut. Men när det nu inte gör det, så finns det ingen anledning att tro på någon slumpens utveckling i stora språng. Och om fossilerna inte heller tillåter att vi talar om utveckling i små steg vad blir det då kvar?

Låt mig nu påminna om två saker som jag redan sagt. Det ena är att detta med hackspetten bara är ett exempel på svåra brister i evolutionsteorin. Det finns många fler som är lika allvarliga. Det andra är att när vi tolkar måste vi fästa oss mer vid de tecken som talar mot vår tolkning – detta därför att vi inte kan testa våra tolkningar.

Astrofysik

Men nu var detta med livets och naturens uppkomst det stora mästarprovet. Än i dag gäller för de flesta att om forskningen inte kan prestera ”naturliga förklaringar” till att universum och vi själva finns, så är vetenskapen inte en tillräcklig bas för våra liv och våra beslut. Då har det uppstått en gräns för vad som kan få en ”naturlig förklaring”. Detta skulle i sin tur vara svårt att acceptera för den som vill ha hela sin utgångspunkt i vetenskapligt tänkande.

Det här betyder att evolutionen är mycket mer än en del av biologin. Den är en filosofi – eller ett paradigm – som söker stöd i varje vetenskapsgren som kan lämna sådana. Om en vetenskap sviktar, så omprövas inte paradigmet utan man går till nästa forskningsområde som förhoppningsvis ger bättre stöd.

Evolutionen som teori möter vi därför inte bara inom biologi och geologi. När dess biologiska gren kan mötas med många tunga invändningar så glider tyngdpunkten för evolutionen som filosofi alltmer över till astrofysiken. Astronomerna har nämligen på senare år arbetat enormt med den teori för kosmos' uppkomst som kallas ”big bang”.

Just nu menar man att hela universum skulle ha utvecklats ur en kosmisk explosion. Man antar att all materia från början var samlad i en punkt. Sedan slungades den ut, säger teorin, och det bildades galaxer, stjärnor och interstellär gas. En sådan tänkbar process låter sig beräknas i datorer eftersom det handlar om fysik och inte om biologi. Och man har gjort enormt detaljerade kalkyler på hur allt skulle ha kunnat gå till. Självklart bevisar inte sådana beräkningar att big bang verkligen har inträffat. Om något i världshistorien förtjänar namnet engångshändelse, så är det big bang.

På det astronomiska frontavsnittet går evolutionister ofta till attack mot kreationister (= skapelsetroende), ty dessa har ganska lite att sätta emot – åtminstone tills vidare. Jag har faktiskt en gång varit med om detta i en

estradebatt. Vi som stod för skapelsetanken talade om biologi och mutationer medan den som stod för utvecklingstanken talade om vad som hände någon hundramiljondels sekund efter att big bang hade startat. Vi talade totalt förbi varandra.

Ljuset kan överraska igen

Detta betyder inte att astrofysiken bevisat att en utveckling ägt rum i den mening som det sägs i dag. Vi kanske även på denna punkt lugnt kan vänta på att vår kunskap får växa lite till.

En astronom i Australien – Barry Setterfield – har påpekat att ljushastigheten kanske inte är konstant som man tidigare trott utan avtagande. I en mätning som gjordes 1738 var hastigheten 303 320 km/s. År 1983 mätte man hastigheten till 299 792 km/s. Däremellan har det gjorts ca 160 mätningar vars värden tycks avta i takt med tiden (data citerade från Molén, sidan 125-131). Man har också funnit att andra fysikaliska ”konstanter” som till sin storlek är beroende av ljusets hastighet tycks förändras så som man kunde förvänta sig vid en avtagande ljushastighet.

I hela detta sammanhang möter vi dock problemet att ju äldre en mätning är desto större är antagligen det så kallade mätfelet. Det kan ju tänkas att en växande precision i mätningarna är den enda förklaringen till de ändrade värdena. Detta återstår att utreda och den undersökningen måste antagligen få lov att ta rätt lång tid.

Men vi kan ju roa oss med att fråga vad som skulle bli följderna ifall Setterfield har rätt. Konsekvensen skulle bli minst lika omvälvande som när man omkring år 1900 plumsade rakt in i kvantfysikens underbara värld. Ljushastigheten ingår nämligen i ekvationerna i relativitetsteorin och om den hastigheten inte är konstant förrycks alla skalor i astrofysiken på ett drastiskt sätt. Inte minst tids- och rumsbegreppen blir helt ställda på huvudet. Därför är det naturligt att man verkligen vill vara säker innan man säger att ljusets hastighet avtar. Stora delar av astronomin måste omvärderas om det förhåller sig så.

Jag nämner inte detta för att få ett halmstrå att hålla i utan för att vi här har ett fint exempel på att vi egentligen aldrig kan veta något i ordets verkliga mening. Det vi inte vet kan alltid tvinga oss att omvärdera det mesta som vi trodde oss veta – när det kommer fram. *Vetenskapens stora akilleshäl är och förblir det faktum att vi aldrig kan veta vad det är som vi inte vet.*

Självklart kan det komma att visa sig att ljushastigheten faktiskt är konstant. Kanske kan man också i framtiden lansera bättre hypoteser för hur en utveckling av levande organismer kommit till stånd. Ännu så länge gäller dock att saken inte är så avgjord som det kan verka när man läser gymnasiets läroböcker i biologi.

12

Revolution

Marx och Darwin var barn av samma tid – den period då tron på biljardbordet dominerade som mest. Darwins bok ”*Om arternas uppkomst*” utgavs år 1859. Marx kom ut med första delen av ”*Kapitalet*” 1867. De två följande delarna hade han redan då skrivit i halvfärdigt manus. Ändå kom de inte ut förrän efter hans död 1883. Marx hade nämligen svårt att få sina texter så färdiga att han kunde skiljas från dem. Därför fick Friedrich Engels avsluta dem så att de kunde publiceras 1885 respektive 1894.

Marx själv var den förste att både se och erkänna likheterna mellan de båda tankesystem som senare kom att kallas darwinism och marxism. Det påstås att Marx frågade Darwin om han fick dedicera sitt verk till honom. Darwin skall dock ha tackat nej till denna utmärkelse.

Vi kan ju lyssna till en mening ur Engels tal på Marx' begravningsdag:

”Som Darwin upptäckte lagen för den organiska naturens utveckling, så upptäckte Marx den mänskliga historiens utvecklingslag: (..) att människorna före allt annat måste äta, dricka, bo och klä sig innan hon kan syssla med politik, vetenskap, konst, religion...”

Vetenskap

Citatet från Engels finns att läsa i Per Månssons lättlästa och vederhäftiga avhandling (*Från Marx till marxism*, Röda bokförlaget, 1987). Det visar att man såg på Darwins och Marx' verk som upptäckter. De betraktades inte som teorier eller ideologier. På samma sätt som Newton hade formulerat sina naturlagar för fysiken, så ansåg man att Darwin och Marx hade funnit lagar som verkade inom biologin och sociologin. Dessa lagar hade funnits hela tiden, men de hade upptäckts och formulerats av Darwin och Marx.

Man betraktade alltså både Darwins och Marx' teser som ett vetande i klar kontrast till varje slags tro. Likheten med utvecklingsläran gav en klart vetenskaplig status åt marxismen, eftersom de flesta höll darwinismen för att vara vetenskap.

Kampen om födan

Centralt i darwinismen möter vi tanken på kampen för tillvaron. Olika arter kämpar med varandra om föda och livsutrymme. Den som vinner kampen överlever, säger Darwin. Detta betyder att den art som är bäst anpassad till miljön konkurrerar ut de andra så att det hela tiden sker en anpassning mellan miljö och arter.

Konkurrens är ju den kraft som anses leda till framsteg inom kapitalismen. Och ibland kan ju denna gå så långt att olönsam industri måste läggas ner. Många har därför menat att Darwin kanske bara projicerade sin egen tids kapitalistiska ekonomi på biologin. Det går inte att säga att han gjorde det, för ingen av oss känner de processer i hans tankevärld som gav upphov till hans lära. Men man kommer inte ifrån att England på hans tid var ett av världens mest industrialiserade länder.

Och den form av kapitalism som då florerade hade ännu inte kommit att hämmas av några lagar eller förordningar. Sådana har ju senare skrivits i alla länder för att bromsa de råaste affärsmetoder som detta system kan ge till dem som inte besväras av alltför mycket samvetskval. I framåtskridandets namn fick man då acceptera alla de former av skoningslöshet som den tidens kapitalism kunde uppvisa.

Vi kan säga att Darwin beskrev den biologiska utvecklingen som om den liknade dåtidens kapitalism. Hur pass mycket han var påverkad av denna kan vi dock inte veta. För vår del kan man ändå säga att före år 1859 sjöng bofinken för att uttrycka sin glädje till Skaparen. Efter detta årtal handlade sången slutligen bara om driften att bevaka ett revir.

Marx å sin sida menade – oberoende av Darwin – att den mänskliga historien i princip skulle bestå i olika samhällsklassers kamp mot varandra om försörjning och livsutrymme. Där Darwin talade om arter talade Marx om klasser. Men bortsett från denna skillnad målade de en förbluffande likartad bild av verkligheten.

Marx lade också in en utvecklingstanke i sitt system. Han beskrev hur kampen hade lett till framväxten av det feodala samhället ur det primitiva. Sedan hade samma lagbundenhet fört fram det kapitalistiska systemet ur det feodala. Här beskrivs alltså en samhällets evolution i samma termer som Darwin tänkte sig biologins utveckling.

En olikhet

När Darwin beskrev kampen för tillvaron gjorde han inga moraliska reflexioner över det han tyckte sig se. Han menade att djungelns lag hade skapat de fina arter vi har i dag och den kunde förväntas fortsätta att förbättra nu rådande konstruktioner.

Marx såg däremot på klasskampen ur en strikt moralisk synvinkel. Att de feodala eller kapitalistiska samhällena växte fram var i och för sig inte önskvärt. De gav

ju upphov till adeln respektive bourgeoisien. Dessa samhällsklasser beskrivs inte inom den politiska marxismen i så värst beundrande termer. De ses ju mest som parasiter vilka ägnar sig åt exploatering och utsugning.

Darwins lära satsar på vinnarna på ett helt annat sätt än vad Marx' lära gör. I Darwins ögon blir vinnarna hela tiden allt starkare och vinner därför ännu bättre. Detta är något som bara leder till goda resultat, enligt Darwin. Marx såg däremot med ohöjd avsky på de sociala vinnarna och beskrev historiens utveckling som en nedåtgående kurva där förtrycket och utsugningen bara ökar ju längre tiden går.

Mot denna bakgrund myntade Marx ett begrepp som saknas hos Darwin, nämligen ordet revolution. Tanken var att de utsugna människorna – proletariatet – till sist skulle bli så talrika att de med våld skulle ta makten från utsugarna. Sedan skulle de skapa det klasslösa samhället där ägandet var gemensamt i stället för att vara personligt.

Enligt Marx är det alltså de som först drar det kortaste strået i kampen som står för det verkligt goda. Häri skilde han sig klart från Darwin. Och han förde också fram tanken att det ekonomiska system som utsugarna hade skapat skulle hamna i allt svårare kriser ju längre tiden gick. Marx menade att dessa kriser skulle tvinga fram den slutliga revolutionen.

”Kapitalet”

Marx stora verk hette ”Kapitalet”. Det hade kunnat heta ”Kapitalisterna” men det gjorde det inte. Skillnaden är betecknande för hans sätt att analysera historien. I sin praktiska, agiterande politik uttalar marxismens företrädare ofta hårda ord mot ”utsugarna”. När man haft vind i seglen har i synnerhet de radikala manat fram så mycket hat som möjligt emot dessa.

Men här måste vi lära oss att skilja marxismen som föregiven vetenskap från marxismen som revolutionär politik. När marxismen lanseras som vetenskap spelar människan en mera underordnad roll än hon gör i den marxistiska politiken. Marxismen bygger på en tanke som brukar kallas dialektisk materialism. Den utsäger att det som betyder något är de materiella livsvillkoren – inte idéerna som filosofen Hegel hade påstått före Marx. Detta är den materialistiska sidan av saken.

Ordet dialektik betyder att det sker en växelverkan mellan livsvillkoren och det mänskliga handlandet. När fattigdom råder kan de fattiga fly till religionen, ägna sig åt att stjäla av varandra eller göra revolution och störta de verkliga tjuvarna. Därmed påverkas på ett eller annat sätt de materiella livsvillkoren och därmed kan människorna börja att agera på nytt.

Marxismen som vetenskap

När marxismen skall torgföras som vetenskap så brukar man tona ner den mänskliga faktorn. Det som då bestämmer utvecklingen är inte kapitalisterna utan kapitalet. ”Produktivkrafterna” är då den term som anses bestämma vart

det hela tar vägen. Människorna kan reagera på den utveckling som dessa opersonliga krafter sägs alstra. Men hur de än reagerar, så har reaktionen ingen avgörande betydelse. I detta läge talar man om ekonomin och produktivkrafterna som basen för historien. Människornas reaktioner ses som en överbyggnad som är viktig men inte avgörande.

Praktisk marxism

Helt annorlunda är det när marxismen går ut som agitatorisk rörelse. Då gäller det att skapa den reaktion som skall förändra historien, fastän det egentligen sägs vara andra krafter som sköter det hela. Detta är dock ingen självmotsägelse, ty Marx menade att kapitalet styr historien fram till den oundvikliga revolutionen. Först i och med denna tar den mänskliga reaktionen över och formar den vidare utvecklingen efter annat mönster.

På basen av detta mönster förutsade Marx att kapitalismen skulle hamna i allt värre kriser. I en sådan kris gällde det för proletariatet att göra sin revolution – om bara kapitalismen hunnit utvecklas tillräckligt. Det ingick i detta tänkande att kapitalisterna inte skulle kunna lära sig att bemästra kriserna och göra om kapitalismen till något användbart.

När det mot slutet av 1800-talet visade sig att så ändå blev fallet började röster höjas för att man skulle revidera Marx' läror. Bland annat ville man ta bort den revolutionära målsättningen och gå in för parlamentariska reformer.

De renläriga – däribland Lenin – stämplade detta som ”revisionism” vilket ända fram till våra dagar varit ett gruvligt skällsord i sovjetsystemet. Marx' lära var ju inte en ideologi utan vetenskap. Det man vet behöver inte revideras. Det kan ju inte plötsligt bli fel. Det Marx hade upptäckt sades ju vara naturlagar. Sådana ändrar sig inte. Tyngdlagen gäller alltid. Den kan inte revideras.

Ett moraliskt arv

Hösten 1989 föll ekonomin samman i Östeuropa, vilket bland annat ledde till att Västtyskland kunde köpa Östtyskland som ett rent konkursbo. Den Tyska Demokratiska Republiken kunde därmed hålla sina första demokratiska val någonsin.

I Sverige slutade många debattörer på samma gång att använda uttrycket ”planekonomi”. I stället övergick man till ordet ”kommandoekonomi”. Vi kan säga att det kalla krig som bröt ut mellan segrarna i det andra världskriget blev en ekonomisk kamp som till sist förde kommunistländerna fram till ruinens och miljökatastrofens brant.

Marx har alltså ännu inte fått rätt på någon punkt. Han förutsade att kapitalismens kriser bara skulle bli värre och värre. Ingen skulle kunna göra något för att motverka dessa – lika lite som någon kan besluta sig för att upphäva tyngdlagen. Ändå har det gått bättre för kapitalismen och kapitalisterna än vad Marx trodde.

Revolutionen i Ryssland ledde inte till det klasslösa samhället. Man fick tvärtom en enorm överklass av partipampar. Utsugning och exploatering skulle bli ett minne blott, hade Marx lovat. I stället nådde terrorn och slavlägren nya rekordnivåer. Och detta gäller inte bara Sovjet. Så här har det blivit överallt där den revolutionära marxismen tillämpats. Hur kunde det gå så galet?

Svaret ligger i den moral som kan läsas mellan raderna i Marx' lärosystem. När borgarskapet övar förtryck mot proletariatet, så är det förkastligt. Men när styrkeförhållandet blir det omvända, så kan man förvänta att allt skall bli bra. Detta måste helt enkelt betyda att dessa två samhällsklasser skulle befolkas av två olika slags människor.

När man väl införde kommunismen så fick man aldrig den frihet som man hade blivit lovad. Proletariatets förtryck blev minst lika fasansfullt som borgerskapets. Förtryck är alltid förtryck – vad man sedan än kan hitta på för ekonomiska teorier för att värdera den enes övervåld på ett annat sätt än den andres.

Är det slut med marxismen?

Många menar nu (1991) att marxismen spelat ut sin roll. Det är inte så säkert. Den kanske inte längre imponerar som ekonomisk teori och det är möjligt att den spelat ut sin roll som allmän historieuppfattning. Men den har präglat vår tid enormt på det moraliska planet – märkligt nog.

Den har lärt oss att det inte finns några högre värden än de materiella. Vi har dessutom fått veta att dessa materiella värden är föremål för en ständig kamp och att denna kamp är det viktigaste i tillvaron. Det är ju den som formar historien.

Kampen för tillvaron har vi fått som ett paradigm både av Darwin och Marx. Människan har blivit en varelse som bara är materia och som bara kan leva för materiella värden. I denna mening tror jag att marxismen ännu kommer att bestå för lång tid framöver.

Kan marxismen komma tillbaka?

Låt mig till sist säga mera i förbigående att jag mycket väl kan tänka mig att marxismen kan komma tillbaka på bred front även som politisk ideologi och ekonomisk teori. Efter Stalins alla kupper i Östeuropa i slutet av 1940-talet stod kommunismen inte högt i kurs. Ändå dröjde det bara cirka 20 år, så ropades det högt efter revolution även i Sverige.

Om du skulle vilja rehabilitera Marx så kan jag ge ett gott förslag till hur du skall göra. Det gäller ju bara att förklara att Sovjet aldrig var ett äkta marxistiskt land. Då är ju marxismen ännu oprövad och man kan propagera för den på nytt.

Hur skall man göra för att underkänna sovjetkommunismen som marxism? Det är ganska enkelt. Marx menade att ett land måste ha nått en viss mognad i sin kapitalism för att man skall kunna göra en proletariatets revolution. När tsaren störtades på våren 1917 så var Ryssland ännu en feodal stat och många – inte minst Lenin själv – höll före att denna revolution ännu inte kunde göras. Detta

upprepade han för de vänner han haft i sin landsflykt i Schweiz innan de tillsammans satte sig på tåget för att resa genom Tyskland, Sverige och Finland till S:t Petersburg.

Men när sällskapet kom fram hade Lenin totalt ändrat ståndpunkt och gjorde som bekant sin revolution i början av november. Omsvängningen kan ha berott på att Lenin blev lovad ekonomiskt stöd från tyske kejsaren till sin revolution. Kejsaren visste att Lenin skulle avveckla hans östfront genom att sluta fred. Och kejsaren behövde samla sina krafter på den sviktande västfronten. Han var beredd att betala för freden – och han betalade. Läs gärna *”Det plomberade tåget”* av Michael Pearson (Forum, 1977) om dessa händelser.

Därför kan vi säga att det inte alls var proletariatets revolution som Lenin gjorde utan den tyske kejsarens – alltså borgerskapets. Den verkliga proletära revolutionen har ännu inte prövats! Avskaffar vi Lenin så kan man upprätta Marx. Vi får väl se hur det går!

Del 3 Babelstornet rasar

13

Slumpen

I biljardbordets värld tänkte man sig att hela tillvaron kunde beskrivas och förutsägas om man visste alla atomers läge och rörelse vid en viss tidpunkt. Som vi sett i ett tidigare kapitel, så slog kvantfysiken sönder detta tänkande. Man fann nämligen att det inte går att samtidigt känna till både läge och rörelse för någon enda atom. Ju noggrannare man bestämmer läget, desto mindre kan man veta något om rörelsen – och tvärtom.

Långt före kvantfysikens dagar kunde man ha förstått att man gjorde ett allvarligt felslut genom att likna tillvaron vid ett biljardbord. För det första måste i så fall människans vilja bli en total illusion. Vår känsla av att kunna välja och bestämma måste då vara ett enda stort självbedrägeri. Och om den är det kan man undra ifall vi ens är kompetenta till att utforska naturlagarna. Förutsätter inte forskning att man är så fri i sitt tänkande och handlande att man kan bestämma sig för vad som är sant? Kan det finnas några insikter om man inte har ett fritt val?

Men det finns ännu en faktor som alla kände till redan på den tiden och som också blir totalt omöjlig – nämligen tanken på att slumpen skulle existera. Om alla atomers rörelse och läge i ett visst ögonblick skulle definiera hela historien både framåt och bakåt, så skulle ingenting kunna ske av en tillfällighet. När vi talar om slumpen, så menar vi ju att vi har sett en händelse som inte var förutbestämd.

I utvecklingsläran kom slumpen med tiden att spela en så viktig roll att man än i dag inte kan tänka sig ett darwinistiskt system om hela historien fanns inlagd i atomernas rörelser på förhand. Man måste i stället dra slutsatsen att om det vore så som man tänkte sig under biljardbordets glansdagar, så skulle allting i universum vara förutbestämt i det ögonblick materien kom till.

Begreppen slump och naturlagar fanns ändå sida vid sida under det 1800-tal som gav oss den materialistiska världsbilden. Man kunde ha börjat undra hur slumpen kunde finnas annat än som skenbar företeelse ifall allt redan var inprogrammerat i atomernas rörelser. Men många såg inte ens frågan. I stället kombinerade man de två begreppen på ett sådant sätt att Gud blev både onödig och omöjlig.

Tron på slumpen har därför blivit något av en hörnsten i modernt tänkande. När en forskare skall ge en ”naturlig förklaring” till hur universum, livet och vi själva

kommit till så talar han gång på gång om slumpens betydelse. *Tron på Gud hade aldrig kunnat raseras om inte tron på slumpen hade kunnat träda i dess ställe.*

Kasta tärning

Man kan räkna ut hur slumpen fungerar med hjälp av så kallad sannolikhetskalkyl. Du kan nästan inte läsa en nybörjarbok i detta ämne utan att tvingas kasta tärning – åtminstone i tanken. Och det slipper du inte helt och hållet nu heller.

Vad är det som utgör själva ”slumpen” när man kastar tärning? Svaret är inte att magiska och gåtfulla krafter skulle driva sitt hemska spel och att dessa mystiskt okända faktorer tillsammans skulle bilda något slags slump.

I stället är det så att när du kastar tärning så startar du en rörelse som är väl definierad redan i det ögonblick som tärningen lämnar din hand. Visste man exakt alla dina muskelkontraktioners styrka och riktning så skulle man kunna räkna ut om det skulle bli en sexa eller en fyra till sist.

Slumpen ligger i att du som kastar inte har den formen av kontroll över din rörelse att du kan få det värde du vill ha. Kan du det, så kommer dina medspelare säga att du fuskar. Rörelsen är så entydig att resultatet är givet i den stund du släpper tärningen. Slumpen ligger i att du inte har sådan kontroll över din rörelse att du kan välja siffra.

Vart vill jag komma med detta banala påstående? Jo, jag vill konstatera att slumpen i detta fall inte ”bryter” mot naturlagarna. Men jag sade ju nyss att man var ologisk när man under biljardbordets tid trodde både på slumpen och naturlagarna? Då var väl det fel? Nej, bristen på logik låg i att om man hade kunnat räkna ut hela universums historia från alla atomers rörelse, så skulle både tärningen och kastet ha varit förutbestämda – liksom allt annat.

Om hela världen vore ett biljardbord, så kunde du köra bil hur drulligt som helst, för att ta ett annat exempel. Du skulle ändå inte köra ihjäl dig förrän det var dags. Och den olyckan skulle du å andra sidan inte heller ha kunnat förebygga med aldrig så stor försiktighet bakom ratten.

Om det fanns en förutbestämmelse i atomernas rörelser, så skulle det redan vara avgjort vad du kommer att ta för pålägg på nästa smörgås. Det pålägget skulle faktiskt ha varit förutbestämt sedan universums uppkomst. Varken slumpen eller din fria vilja skulle ha kunnat finnas just för att allt redan var förutbestämt.

När du kastar tärningen ligger slumpen däremot i det faktum att din rörelse inte är given på förhand. Rörelsen bestämmer vilken siffra som skall komma upp. Och du bestämmer helt och hållet hur rörelsen skall utföras. Osäkerheten ligger – som jag nyss sade – i att du inte vet hur du skall göra din rörelse för att få den siffra du kanske önskar dig. Det faktum att allting inte är naturlagar och förutbestämmelser gör att du kan utforma din rörelse personligt. Därmed finns också den slump som gör att tärningen ständigt överraskar dig med sina prickar.

Kaosforskning

Sedan cirka trettio år har en helt ny vetenskapsgren sett dagens ljus. Man brukar kalla den för kaosforskning. Ett mycket typiskt objekt för sådan vetenskap utgörs av virvlarna i en fors. De finns där alltid men växlar hela tiden. Det är först nu som man börjat förstå hur virvlarna uppkommer och hur de skall uttryckas i formler och siffror.

Ett annat lika kärt objekt för kaosforskning är de virvlar i lufthavet som vi kallar för lågtryck och som bestämmer vårt väder. Inom meteorologin har man länge försökt göra långtidsprognoser som sträcker sig över månader och år. Men man har haft dålig framgång. Kaosforskningen kan nu förklara varför. Vill du läsa en bra sammanfattning av denna vetenskap så rekommenderar jag James Gleick: ”Kaos” (Bonniers, 1987).

I ett kaotiskt system bildas det strukturer när energi flödar in och ut. Låt oss ta vädret som ett gott exempel. Solens värmestrålning går in i atmosfären och strömmar vidare till havets vatten. Den förs sedan till den kallare luften vid polerna, går ut igen i rymden under nätterna, kommer tillbaka från havet under vintern och så vidare. Där energin rör sig, där ordnas materien lätt till strukturer. Virvlar uppstår, vatten avdunstar och bildar moln. Dessa förflyttas kanske långa sträckor utan att tömma sitt innehåll. Sedan kan de släppa ifrån sig sitt regn.

Det typiska för ett kaotiskt system är att flödet av energi skapar struktur och organisation – moln, virvlar, ”väder”. Men lika utmärkande är det faktum att denna process är ytterst känslig redan för minimal påverkan om denna sker vid ”rätt” tidpunkt.

Om du sticker ner en pinne i övre delen av en fors kan det mycket väl hända att detta lilla hinder förändrar alla virvlarna nedströms. På samma sätt har det sagts att en fjäril som klappar med vingarna på ”rätt” plats och vid ”rätt” tidpunkt kan förändra vädret på andra sidan jordklotet. Detta anses nu vara orsaken till att långtidsprognoser blir så osäkra eller värdelösa.

Trots att skiftningarna i väderleken ser ut att uppstå på måfå så kan dessa trots allt förstås i termer av orsak och verkan. Inte heller här förutsätter slumpen några okända krafters inverkan.

Vår insikt i hur slumpen verkar i kaotiska system kan säkert växa enormt. Men troligen kommer det inte att tvinga oss till att göra nya paradigmer. Det mesta kan antagligen förstås genom de tolkningsmodeller som redan finns. På ett helt annat vis förhåller det sig dock när vi studerar slumpens effekter i kvantfysiken.

Slumpen och kvantfysiken

Så länge vi stannar kvar i de stora tingens värld kan vi alltså tänka oss att vi vet allt om slumpen – vad den är och hur den fungerar. Men när vi kommer in i kvantfysikens värld av atomer och partiklar så är det inte bara naturlagarna som sätter myror i huvudet på forskarna. Slumpen gör det i ännu högre grad.

Naturlagarna upphör att vara ”lagar” i den mikrovärld som kvantfysiken beskriver. En process som enligt lagarna för stora föremål skulle gett ett och samma resultat från gång till gång ger i stället ett knippe olika effekter när vi studerar partiklar. Man kan beräkna sannolikheten för varje alternativ. Men man kan inte förutsäga vilket det skall bli i det enskilda fallet, ty det avgör ”slumpen”.

Alltså verkar det som om naturlagarna till en del skulle ha suddats ut när vi kommer till kvantvärlden. Slumpen däremot tycks ha klarat sig bättre. Men detta är delvis en synvilla. För även om slumpen tycks ha överlevt och kanske till och med ”förstärkts”, så har den också förändrats. Vi skall försöka se det med två exempel – hämtade från radioaktiva ämnens sönderfall och från ljusfotoners passage genom smala spalter.

Radioaktiv slump

En av de mest slumpmässiga funktioner man känner är radioaktiva ämnens sönderfall. Om man mäter med en Geiger-räknare, så kan man höra ett knäpp när enskilda atomer faller sönder. Tiden mellan två sådana knäpp varierar fullständigt slumpmässigt runt ett givet medelvärde. Ändå är sönderfallet så regelbundet att man med god exakthet kan säga hur lång tid det tar innan hälften av atomerna fallit sönder.

Frågan är nu: hur kan den enskilda atomen veta när det är dags just för den atomen att falla sönder? Att döma av tiden mellan två knäpp är det slumpen som avgör. Men hur kan det då komma sig att det totala sönderfallet är så noga reglerat? Varför händer det aldrig att alla atomerna får ett ryck och faller sönder på en gång? Är det slump eller ordning som gäller – eller är slumpen mer ordnad än man kunde tro?

Fotoner som ”vet”

Frågan om vad slumpen har blivit inom kvantfysiken kan också belysas genom att man tar upp det som ofta utmålas som kvantfysikens stora mysterium.

Vi antar att du har ett rum med två fönster. Dessa ser inte riktigt ut som vanliga fönster. De är två smala och tätt belägna springor som är parallella med varandra. Rummet i övrigt har inga fönster och ingen ljuskälla. Den vägg som ligger längst bort från de två fönstren är vit och slät.

När ljus strömmar in genom fönstren uppstår ett lustigt mönster av ränder på den vita väggen. Om du drar ner rullgardinen för det ena fönstret – likgiltigt vilket – så försvinner mönstret och solljuset ger bara upphov till en enda rand. När båda fönstren släpper in ljus kommer mönstret tillbaka.

Nu antar vi att du har en enormt god syn. Du stannar i rummet tills solen har gått ner och det har blivit mörkt. Det enda som lyser upp himlen är en ensam stjärna och dess ljus är så svagt att det bara kommer en ljusfoton åt gången in i rummet. Detta gör dock inget för du har som sagt en fabulöst god syn.

Du står vid den vita väggen och ser hur den lyser upp varje gång det kommer en

ljusfoton in i rummet. Då märker du något egendomligt. Trots att det bara kommer en foton åt gången, så bildas ändå samma sorts mönster på väggen som du såg under dagen när ljuset gick genom båda fönstren. *Du drar den obegripliga slutsatsen att varje foton som kommer in i rummet har gått genom bägge fönstren samtidigt.*

Du rusar förstås bort till fönstren. Du vill ju se hur fotonen bär sig åt för att klara detta omöjliga trick. Men då är det som om fotonerna "visste" att du står där och lurpassar. Då sköter de sig och går antingen genom det ena fönstret eller det andra. Arg och besviken rusar du tillbaka till väggen. Då "vet" fotonerna att kusten är klar och passerar på nytt genom båda fönstren in i ditt rum.

Den enda något så när vettiga "förklaring" man har kunnat prestera till detta noga undersökta fenomen kallas för kvantfysikens "köpenhamnstolkning" efter den danske fysikern Niels Bohr. Den säger att eftersom sannolikheten (= slumpen) är lika stor för att fotonen skall gå genom höger fönster som genom vänster så går den i själva verket genom båda fönstren. (Som ytterligare lektyr i detta ämne rekommenderas John Gribbins bok *"Jakten på Schrödingers katt"*, Ingenjörsläroverket, 1985).

Fråga inte hur det går till och försök framför allt inte att begripa det – om du inte är ett geni, förstås. Även de största förmågor har gått bet. Under fältropet "Gud spelar inte tärning" satsade Einstein hela sitt skarpsinne på att bevisa att Bohr hade fel. Men också han misslyckades. Man kommer inte längre än till att konstatera att det är för slumpens skull som varje enskild foton går genom båda fönstren – när ingen ser på. Och den slumpen upphör att verka om man försöker se efter hur den bär sig åt.

Vem sköter tärningen?

Nu ligger det ganska mycket i Einsteins kommentar att Gud inte spelar tärning. Ty så länge som vi talar om vattenfall och lågtryck eller om vanliga tärningar, så finns det någon eller något som ger upphov till den variation som vi kallar slumpen. Det är vi som kastar tärningen och det är fjärilen som klappar med vingarna.

Men när vi kommer till kvantfysikens slumpfenomen finns det inte längre någon sådan orsak att peka på. Alltsammans har förvandlats till ett enda stort tärningsspel, men vi hittar ingen som kastar tärningen. Vi förstår inte hur själva slumpfaktorn uppstår. Detta hindrar inte att vi kan förstå det längre fram. Jag vill inte ett ögonblick påstå att vi nu skulle stå inför det fenomen som bevisar att Gud måste finnas.

Vad jag är ute efter är att peka på att vi framöver måste förvänta oss stora förändringar i den vetenskapliga världsbilden. Dessa förändringar är redan på gång. Det som kallas kvantfysikens köpenhamnstolkning är en del av det paradigmskifte som nu blir oundvikligt.

Och det viktiga med detta skifte är att det nya paradigmet inte längre är begripligt för vårt förnuft. Om vi skall ta med kvantfysikens observationer i vår

syn på världen, så växer det fram en bild som vi inte förstår oss på. Fortsatt forskning kanske kan komplettera den bilden så att den på nytt går att förstå. Men under nästan hela 1900-talet har man arbetat energiskt på att skapa detta begripliga paradigm som skall kunna inrymma kvantfysikens alla iakttagelser. Man har kommit långt men de delar som är verkligt svåra att förstå har motstått alla våra ansträngningar. Många menar att de kanske kommer att göra det med samma bravur även i framtiden.

Paradigmets funktion

Att tala om ett oberipltigt paradigm låter som rena snurren. Den stora nyttan med ett paradigm är ju att det gör tillvaron begriplig. Världsbilden och tankarna om helheten skall ju fungera som bilden på locket till ett pussel på femtusen bitar. När man sitter där med en bit i handen, kan man titta på helhetsbilden på locket för att se var den lilla biten hör hemma. Den stora bilden är lättare att förstå än den lilla och förklarar därmed den lillas plats.

Men så kommer man till sist fram till en helhetsbild som inte längre går att begripa. Hur skall den då kunna förklara de enskilda pusselbitarnas betydelse? Hur skall vi kunna fortsätta att lägga vårt pussel om vi inte längre förstår bilden på lådans lock?

Det seglivade biljardbordet

Många skribenter har tagit upp frågan om hur den moderna världsbilden vuxit fram. De har i regel uttryckt sin förundran över att 1800-talets mekanistiska bild – som jag kallar biljardbordet – ännu har så stor plats i många människors medvetande. Hela 1900-talets fysik har ju gjort denna världsbild totalt omöjlig. Fysiker talar i dag om fotoner och partiklar som inte bara styrs av orsak och verkan utan också av en slump vars uppkomst vi inte förstår. Dessutom ”vet” dessa partiklar att man observerar dem, och redan detta är ju nästan så långt bort man kunde komma från biljardbordets syn på tingen och verkligheten.

Det finns, så långt jag kan förstå, en mycket enkel förklaring till att vi inte kommer loss ur 1800-talets syn på världen och oss själva. Den världsbild som förra seklet gav oss hade den oemotståndliga charmen att vara begriplig. Det som har kommit senare förstår vi oss inte på. Och i valet mellan ett falskt men begripligt paradigm och ett mera korrekt men obegripligt, så väljer vi gärna det först nämnda. Och vi gör det av den enkla anledningen att vi behöver paradigm just för att kunna göra tillvaron begriplig.

Flera världsbilder

Fysikerna som gjort det nya paradigm kan naturligtvis inte bygga sin forskning på det gamla. De är tvungna att utgå från den nya världsbild som i all sin svårbegriplighet vuxit fram inför deras ögon. Men alla forskare är inte lika tvingade att förnya sitt paradigm. Märkligt nog har de som studerar människans kropp och själ allra ivrigast hängt kvar i det gamla. De har utvecklingsläran till

sin utgångspunkt och den utgör det yppersta av vad den mekanistiska världsbilden kunde avla fram.

Hela utvecklingsteorin bygger på vad slumpen kan uträtta bland atomer och molekyler. Och märkligt nog rullar denna 1800-talets evolutionsteori vidare till synes obekymrad om att slumpen i denna dess egen mikroverld totalt bytt ansikte under vårt eget århundrade.

I sin bok *"Gud och den nya fysiken"* (Prisma Magnum, 1988) har Paul Davies tagit med ett citat från en psykolog som heter Harold Morowitz. Denne skriver:

"Vad som hänt är att biologerna, som en gång räknade med att det mänskliga medvetandet hade en privilegierad ställning i naturens hierarki, stadigt och obönhörligt närmat sig den hårdnackade materialism som kännetecknade 1800-talets fysik. Samtidigt har fysikerna, ställda inför ovedersägliga experimentella bevis, rört sig bort från strikt mekaniska modeller av universum i riktning mot ett synsätt där medvetandet antas spela en väsentlig roll i alla fysikaliska förlopp. Det är som om båda disciplinerna färdas på snabbgående tåg som rusar fram i motsatta riktningar och inte märker vad som pågår på det andra spåret."

I praktiken rör sig alltså olika delar av vetenskapen med olika paradigmer. Det finns inte längre ett enda vetenskapligt sätt att se på världen och oss själva. 1800-talet var en lycklig tid i den meningen att man hade en enda världsbild vid sidan av den kristna. Den bilden var naiv och det var i kraft av den som man avskaffade tron på Gud. Men den var enhetlig och lätt att förstå. Den skapade därför den säkerhet som gjorde att man utan större tvekan kunde dödförklara Gud och göra människan till "inget annat än" en kemisk maskin.

Den världsbild som ersatte Gud med "naturliga förklaringar" har sedan dess splittrats upp. Den enkelhet som gudstron gav åt människorna är borta. Lika försvunnen är den enkelhet som det mekanistiska paradigmet gav åt sina anhängare. Skall vi vara vetenskapliga i dag så måste vi begripa världen och oss själva med hjälp av ett paradigm som vi inte längre begriper.

Otrygghet

Det är kanske inte så konstigt att snart sagt alla måste gå i terapi. För när paradigmet fungerar som bäst ger det oss trygghet och handlingskraft genom att göra tillvaron begriplig. Därför bör man vänta sig att många får kämpa mot otrygghet, ångest och missmod när paradigmen faller sönder. Om ens självklarheter blir så dåliga att de egentligen inte längre ger svar på de viktigaste frågorna i livet – inte ens felaktiga svar – då är man illa ute.

Nu menar jag naturligtvis inte att folk i allmänhet skulle gå med ångest för att de inte kan förstå hur en ljusfoton kan gå genom två parallella fönster på en gång. Ångesten ligger mera i det faktum att vi inte bara tappade bort begreppet "Gud" genom det synsätt som 1800-talet gav oss. Vi förlorade på samma gång också den djupaste känslan för vad det är som gör människan mänsklig. Och vi förlorade vår mänsklighet på ett sådant sätt att ingen vet hur vi skall få den tillbaka om vi

inte samtidigt får ett innehåll i ordet "Gud".

När nu människan inte längre orkar se på sig själv som en kemisk maskin, så kommer hinduismen in och säger att hon "är gud". Det ena är naturligtvis lika tokigt som det andra. Människan är varken en maskin eller en gud. Hon är människa, men hon vet inte längre vad det betyder. Hon finns egentligen inte med i sitt eget paradig.

1800-talets synsätt skapade den mekanistiska fysiken som fysikerna har lämnat bakom sig och det gav oss den marxistiska planhushållning som de flesta i dag ser som en ren katastrof. Till sist gav det oss evolutionsteorin som format en människovård som är tekniskt avancerad så länge människan kan liknas vid en maskin. Men när hon vill ha hjälp med att bli den människa som hon är född till att vara, så står alla handfallna.

Går du till en psykolog för att ditt liv känns så meningslöst, så har han troligen evolutionens sätt att se på dig och ditt liv. Du är inget annat än en kemisk och biologisk jättebingo. Slumpen har skapat dig, och ditt liv har därför ingen annan mening än "ät, drick och var glad ty i morgon skall du dö". Om du då säger att du provat allt det där och funnit att det är just den livsstilen som har visat sig meningslös, så kan han kanske inte hjälpa dig.

Om vi drev bilverkstäder efter samma ambition som vi driver terapi, så skulle många färdiglagade bilar inte gå att starta. Detta vet nu de flesta, och redan det skapar ångest. Vi har gott om auktoriteter som yttrar sig med stor pondus om konsten att leva. Men de är sällan överens och deras verksamhet leder ofta ingen vart. Man kan möta samlevnadsexperter som har flera skilsmässor bakom sig.

Felet ligger inte i att vi har för få tjocka böcker att sätta i händerna på blivande läkare och psykologer. Tragedin är tyvärr mycket djupare än så. Det som står i alla dessa böcker vilar på en uppfattning om fysiken som den moderna fysiken har förkastat. Det är inte en takpanna som fattas högst upp på huset. Hela grunden är skev – så illa är det. Och det behöver man inte vara religiös för att förstå. Det fattar de flesta i dag – utom expertisens sista entusiaster.

Materialismen

När Napoleon frågade Laplace var Gud fanns i hans system så svarade han: ”Jag behövde inte den hypotesen.” Det kan kanske låta som om han var ganska stöddig när han svarade så, och det är möjligt att han var. Men hans svar kan tolkas på ett mera välvilligt sätt. Vi kan tänka oss att det Laplace önskade vinna var en kunskap som var fri från förutfattade meningar. Det är ju denna önskan som gett upphov till allt sökande efter ”naturliga förklaringar”.

Det man avsåg, var att börja från noll i något hörn av verkligheten. Sedan skulle man studera denna bit för bit och samla kunskapen på hög. Man skulle gå förutsättningslöst till väga. Man ville inte ha någon världsbild att utgå ifrån, utan man tänkte sig att denna skulle växa fram alltefter som man arbetade.

Vid det här laget kan vi säga att detta var en vacker tanke – men den var och är en önskedröm. Så fort man skall tolka sina iakttagelser, så bakar man in sin världsbild vare sig man vet om det eller ej. Och utan tolkningar kommer man inte långt. Vi klarar alltså inte av att tänka utan att ha en massa självklarheter att utgå ifrån. En person som skall tänka utan varje förutsättning har liknats vid en människa som står mitt inne i en ballong och försöker blåsa upp den inifrån.

När man ville vara helt förutsättningslös blev det i praktiken så att man började med att kasta ut det som var den stora förutsättningen för det dåtida tänkandet, nämligen tron på Gud. Men då fick man automatiskt en annan utgångspunkt i stället – nämligen den att Gud inte finns. Att det var en obevisad och godtycklig förutsättning – en tro, ett paradigm – det märkte man inte. Det finns de som ännu inte har märkt det.

När man började att söka efter det förutsättningslösa tänkandet, så uppkom en alldeles onödig fiendskap mellan vetenskap och religiös tro i västerlandet. Det är ingen överdrift att säga att så gott som alla kom att överskatta vår förmåga att tolka iakttagelser, utan att ha en förutfattad helhetsbild att utgå ifrån. När man ville sluta att utgå från att Gud skulle finnas, så kom man därför att utgå från att han inte finns.

Vems vetenskap?

I dag är vi på ett vis medvetna om att den ”rena” vetenskapen inte existerar. Vi antar att du är motståndare till kärnkraft. På en fest möter du en professor i

reaktorfysik och ni börjar samtala. Det första du kommer att ta reda på är om han är för eller emot kärnkraft. Om han är för den, så kommer du antagligen att möta både honom och hans vetenskap med stor misstro.

Eller vi tar ett annat exempel som faktiskt har inträffat. Man inrättade i Sverige en första professur i kvinnohistoria. De sakkunniga ville som professor föreslå en man. Detta uppfattades av många kvinnor som något av en provokation, ty de hävdade att kvinnohistoria inte bara är historien *om* kvinnornas öden genom seklerna. Den måste också vara skriven *av* kvinnor för att duga.

I alla de sammanhang där våra åsikter bryter sig mot varandra märker vi att vetenskapen kan vinklas och användas för personliga syften. Konkurrensen gör visserligen att man inte kan komma hur snett som helst, men en hel grupp av forskare kan ju ha såväl gemensamma fördomar som gemensamma intressen att bevaka. Detta såg man tydligt i Hitlers Tyskland och i Stalins Sovjet.

Det är ju tänkbart att en manlig professor i kvinnohistoria skulle ägna sig åt att forska fram allt som var bra i kvinnornas livsvillkor under gångna tider. En kvinna på samma lärostol kanske hellre skulle ta fram dokument som belyste att kvinnan alltid haft mulliga mansgrisar över sig. Båda resultaten kanske skulle vara sanna. Men en halv sanning blir ju lätt en halv lögn.

Det förutsättningslösa vetandet måste i vart fall anses vara en illusion.

Tre steg

Detta såg man dock inte från början. Därför tjusades man länge av tanken på ett vetande utan förutfattade meningar. När man så försökte samla denna kunskap hamnade man till sist i materialism. Detta hände genom en process i tre steg.

Det första steget låg helt enkelt i att materien var det hörn av verkligheten där man råkade börja. Den erbjöd enorma möjligheter till enkla och säkra iakttagelser. Att den tilldrog sig det dominerande intresset är därför inte så konstigt. Vetenskapen växte ju också delvis fram som en reaktion mot medeltidens ”andliga” spekulationer och detta bidrog till att man hade goda skäl att bli fixerad vid materien.

Det andra steget in i materialismen hänger ihop med det faktum att tanken behöver ett språk för att kunna bli en tanke och ett vetande. Det som inte kan uttryckas kan inte vetas. Ordet har en makt över tanken och vi kan inte tänka fler tankar än vi har ord. Omvänt gäller förstås att nya ord ofta öppnar nya tänkesätt.

Ett enkelt exempel kan illustrera detta senare. Under en period på 1980-talet när alla aktier bara steg och steg i värde begåvades vi med ett nytt svenskt ord, nämligen ”finansvalpar”. Det var ett skällsord, förstås. Det hjälpte oss att se med nya ögon på dem som handlade eller spekulerade med aktier. När man sedan kom med en ny skatt på deras verksamhet – ”valpskatten” – så hade vi redan lärt oss att se på ”valparna” som på en sorts avskum. Orden är tankens byggstenar och utan ord blir det ingen tanke.

Tankens språk

Vad kräver vi då av detta tankens språk för att det skall bli användbart inom vetenskapen? För det första måste det vara entydigt. Alla måste mena samma sak med ett givet begrepp och det skall inte vara möjligt att byta innehåll i begreppen. Den andra egenskapen hänger ihop med den första. Alla termer måste vara exakta.

Låt oss här gå lite praktiskt till väga och beskåda ordet ”demokrati”. Detta är ett begrepp som skall fånga ett stycke av den politiska verkligheten. I regel förknippar vi det med ett folkstyre där överheten tillsätts – och avsätts – genom allmänna val. Om vi nu skall bygga upp en politisk vetenskap så blir detta begrepp säkert ett nyckelord. Frågan blir då om det är entydigt och om det är exakt.

Alla minns vi ”Tyska Demokratiska Republiken” där det var förenat med livsfara att uttrycka egna politiska åsikter. Hur kunde någon kalla detta för demokrati? Jo, nu hade ”folket” tagit makten från ”kapitalisterna” och infört det klasslösa samhället. Därför behövdes inga partier. ”Folket” ägde produktionsmedlen och därför var detta en mycket finare demokrati än det gamla skådespelet med allmänna val.

Alltså måste vi konstatera att det var hur lätt som helst att byta innehåll i ordet demokrati. Ordet är rakt inte entydigt och det vetande som kan uttryckas med detta ord riskerar alltid att bli suddigt bara av den orsaken.

Men även om vi definierar ordet och slår fast att demokrati förutsätter allmänna val så kanske ordet har blivit entydigt, men det behöver ändå inte vara exakt. Frågan kan i stället bli hur ofta valen skall hållas, hur de skall gå till eller om en president kan väljas om hur många gånger som helst. I USA kostar en valkampanj så kopiöst mycket pengar att bara ett fåtal har råd att ställa upp i ett presidentval. Var går den ekonomiska gränsen för att vi fortfarande skall tala om demokrati?

Newton's insats

Med rätta intar Isaac Newton en hedersplats i vetenskapens historia. Många hänför detta till att han upptäckte gravitation, acceleration och andra begrepp som är centrala i mekaniken. Men hans stora insats bestod inte i att han upptäckte dessa begrepp utan i att han *siffersatte* dem. Han kunde uttrycka dem i matematiska formler. Det var det som var hans verkligt banbrytande insats. Han gav fysiken ett språk som var både entydigt och exakt – nämligen matematiken.

Det första steget emot materialismen bestod i att materien erbjöd många lättköpta iakttagelser. Steg nummer två tog man alltså när man lärde sig att uttrycka dessa matematiskt. Man fick då ett tankens språk som var så nära idealet som man kan komma. Men för den skull blev Newton inte materialist i den meningen att han började hävda att verkligheten bara skulle vara fysik och materia. Det behövdes ett steg till för att vi verkligen skulle hamna i denna fälla.

Materialismen förkunnar ju att verkligheten är inget annat än materia. Varför tog man det steget? Fysiken fungerade ju bra ändå. Jag vågar påstå att när människan började samla kunskap om sig själv – inbegripet sin egen tillkomst – så blev hon mer eller mindre tvingad att reducera verkligheten till enbart materia. Annars skulle hon inte kunna hävda att kunskapen om henne själv var ett vetande. Låt oss studera detta påstående genom att ta ett praktiskt exempel.

En ny medicin

Vi tänker oss att du arbetar som farmakolog. Du har till yrke att hitta på nya mediciner och du har just gjort ett nytt läkemedel mot depression. Du har kommit så långt att det är dags för så kallad klinisk prövning. Denna lägger du upp efter konstens regler. Du skaffar dig en stor grupp av deprimerade patienter och går igenom allas bakgrund så långt det är möjligt. Tanken med denna analys är att alla skall ha samma sorts depression och samma chans att tillfriskna spontant för att få vara med i gruppen.

Sedan delar du slumpmässigt upp gruppen i två undergrupper. Den ena får din medicin och den andra får sockerpiller som ser exakt likadana ut. Varken du själv eller patienterna vet vem som får det ena eller det andra. Efter en lagom lång behandlingstid registerar du vilka som blivit bättre. Därpå bryter du koden och tittar efter om din medicin var bättre än sockerpillren.

När du gör det visar det sig att 75% av alla som hade tillfrisknat hade fått din medicin. Saken verkar därför vara avgjord. Din karriär som forskare tycks nu vara solklar. Men så kommer mer än halva skaran av dem som nu mår bra och säger att de varit på ett kristet väckelsemöte under behandlingstiden. Där hade de lämnat sig till Gud och fått sina synder förlättna. När de sedan gick hem på kvällen kunde de bara konstatera att depressionen var över.

Med detta vill jag inte säga att all depression går över genom att man får Guds förlåtelse för sin synd – även om jag sett det ske många gånger. Det jag är ute efter är att visa att det vi kallar vetenskap blir en omöjlighet om vi skall räkna med en andlig verklighet. När du nu sitter där som farmakolog och hör de nyomvändas vittnesbörd måste du besluta dig för om du skall ta dem på allvar eller ej.

Risken är stor att du rycker på axlarna åt dem. Gud finns ”ju” inte, säger du. I stället hävdar du att den suggestion som varit i omlopp under väckelsemötet räcker till för att förklara att de kände sig piggare just då. Dock skulle den effekten ha gått över mycket snart om inte din medicin hade botat dem, enligt din mening. Därför var det din medicin och inget annat som gjorde dem friska. Det är din slutsats. Varken du eller någon annan vet visserligen vad suggestion är för något, men i sådana här situationer är den ändå förträfflig att luta sig emot. Annars kan du faktiskt inte dra några slutsatser alls av din undersökning – och det vill du ju gärna kunna göra.

Om du i stället lyssnar till dem så får undersökningen göras om. Men hur skall det gå till? Du kan förbjuda dina patienter att gå på väckelsemöten, men du kan

inte kontrollera hur många som har en moster som ber till Gud för dem. Du kan ju hoppas att de bedjande mostrarna fördelar sig lika på de två grupperna. Men ju mer du misstänker att förbön kan betyda lika mycket som dina mediciner, desto mer angeläget blir det att visa att det inte finns fler bedjande mostrar i den grupp som blev frisk. Och eftersom detta inte går att kontrollera så blir resultatet att du till sist frejdigt måste förklara att det bara är de materiella faktorerna som betyder något.

Materialism

Om verkligheten inte bara är materia utan också "något annat" så är det inte orimligt att människans utforskande av henne själv rör sig i gränsområdet till "detta andra". Paradoxalt nog har medvetandet om denna möjlighet gjort att man just här som ivrigast kommit att förneka tanken på att verkligheten skulle kunna vara något mer än bara materia. Om man inte gjorde det så skulle man få kännas vid en extra stor osäkerhet i sina slutsatser just inom dessa vetenskaper. När man nu önskar slippa det, så har utvecklingsläran i stället desto hårdare fått legitimera den biologiska materialismen.

Materien blev i alla händelser det hörn av verkligheten där man började leta för att finna en kunskap utan förutfattad mening. Men just därför blev materialismen med tiden något vida mer – en lika oumbärlig som obevisad utgångspunkt för all vetenskap.

Allt som skulle ha vetenskaplig status tog därför till sist materialismen som sin självklara förutsättning. Marx ansåg till exempel att kampen för de materiella villkoren var den enda viktiga kraft som formar historien. Den tyske filosofen Hegel hade före honom talat högstämt om idéernas inflytande. Idéerna var i själva verket "Ande". Alla sådana tankar förkastade Marx. Idéerna var inte lika verkliga som brödfödan. De kunde på sin höjd ha en viss betydelse sedan magsäcken blivit full, menade Marx – och förändrade sedan historien med sina idéer.

Darwin var också materialist. Liksom Marx hävdade han att kampen för födan skulle vara den viktigaste formande kraften för alla biologiska varelser. Allt liv antogs dessutom ha uppkommit genom att materien råkat organisera sig till levande organismer. Freud bidrog med sin syn på saken – att all psykisk energi egentligen skulle vara "libido", alltså sexualdrift. Denna uppfattning kan lätt få stöd av utvecklingsläran. Enligt denna lever varje art bara för att sätta så stor avkomma till världen att den segrar i kampen för tillvaron.

En oskarp gräns

På senare tid har materialismen blivit lite suddig i kanterna. Einstein visade med sina relativitetsteorier att materia och energi kan övergå i varandra. Materia kan omvandlas i strålning, och energi kan tas upp av materia så att denna ökar i tyngd. Den moderna materialismen räknar alltså med energiformer som en del av verkligheten.

Det är därför inte så märkvärdigt att moderna materialister kan tro på yin och yang. De kan också acceptera påståendet att man kan tänka på rikedom så att det sänds ut någon sorts "kraft" som skapar rikedom. Det som kallas för "nyandlighet" är därför inte mer andligt än att det utan svårighet ryms i den moderna materialismen. Därför måste vi avgränsa begreppet materialism för att se vad som verkligen hamnar utanför. Om begreppet blir allomfattande, så mister det ju sin mening.

Det som för materialisten är likvärdigt med den döda materien är de osynliga, men döda krafterna och energierna. Dem kan han tro på och ändå vara materialist. Skall vi gå över gränsen för materialismen skall vi säga att det kan finnas något osynligt som är levande på samma sätt som vi är det – vi som är synliga.

Det enda som verkligen hamnar utanför alla nutida gränser för verkligheten är Gud. Man kan tala om "gud" som någon sorts allmän kraft eller dimension som man kan hitta i allt inklusive sig själv. Men den guden är inte en självständigt levande Gud. Han är i regel inte en Gud som kan handla eller ha en åsikt. Han ställer oss inte till svars. Oftast går det hela ut på att man skall "upptäcka" att man själv är gud.

Vetenskapen som religion

Materialismen är grunden för vår tids tro, och den har därför också blivit vår tids religion. Den kristna religionen gav människan en Gud att älska och en tro på honom som gav henne handlingskraft. Den nya tron lär oss att älska rikedom och allt som kan köpas och ägas. Handlingskraften får vi samtidigt ur tron på att utveckling skulle vara ett mönster som är inbyggt i hela tillvaron. Om man tror på allvar att allt bara blir bättre och bättre kan man ha stor tillförsikt.

Tanken på en utveckling kom in med darwinismen. Den dök senare upp i astronomin där många anser att hela kosmos uppkommit ur en stor explosion vars rester utvecklats till stjärnor och galaxer. Men detta var bara början. Nu finns tanken lite varstans.

Ekonomerna har gett oss ett heligt tal som kallas för BNP – bruttonationalprodukt. Det tas nästan för självklart att varken länders eller individers ekonomi går ihop om inte den ekonomiska tillväxten – uttryckt i BNP – ligger på ett betryggande plus. Stegringen av BNP uttrycks i procent av förra årets BNP. Ett mycket önskvärt värde ligger på ungefär tre procent.

Varje år måste alltså omsättningen av varor och tjänster öka med tre procent, vilket betyder att ökningen mätt i absoluta tal växer från år till år eftersom BNP hela tiden ökar. Stegringen över en följd av år beräknas därför på samma sätt som när man räknar ränta på ränta. Med tre procents årlig stegring har BNP fördubblats efter 24 år. Det innebär att om hela vår elförsörjning i dag kunde klaras med 20 kärnkraftverk (vi räknar inte med vattenkraft) så måste vi om 24 år ha 40 kärnkraftverk – om vi lyckats nå upp till vårt tre-procent-mål.

Det anses vara absolut otänkbart att man ligger kvar på samma nivå. Men det är

lika otänkbart med en tillväxt som varje år vore lika stor räknat i absoluta tal – till exempel tre procent av det första årets BNP. I så fall skulle alla tala om en stagnerande ekonomi.

Vi måste alltså ständigt uträtta mer, förtjäna mer och köpa mer. Annars går vi under, sägs det. Är detta en ekonomisk eller psykologisk nödvändighet? Faktum är att det bästa exempel som man kan hitta i naturen på sådan hämningslös tillväxt utgörs av cancercellerna.

Handlingskraft

Vi påminner oss nu att varje människa behöver en tro för att få handlingskraft. Om vi tappar tron på framtiden, så avstannar alla initiativ – och då blir framtiden mycket riktigt så mörk som vi befarade. Därför gäller det att till varje pris hålla liv i tron på framtiden.

Man ser ganska mycket av självuppfyllande profetior när man studerar trons funktioner. Vi har tidigare sett att den som möter sina medmänniskor med misstro ganska snart brukar få anledning till fortsatt besvikelse. På samma vis är det med framtiden. Tror man inte på den så är ofta slaget förlorat innan det ens har börjat.

Materialismen ger i och för sig ingen handlingskraft till människan. Men den är underlaget för vetenskapen – i synnerhet för de delar därav som har med oss själva att göra. Och vetenskapen vill vi gärna tro på, eftersom vi då kan behålla en förväntan om att allt skall utvecklas och bli bättre och bättre. Tror vi på att vetenskapen kan göra framtiden ljus, kan vi få en nästan gränslös handlingskraft.

Ständig förändring

Vi önskar dock inte bara en ekonomi som växer så cancerartat att hela naturen dör. Vi har också svårt att orka med oss själva om vi inte ständigt utvecklas i våra egna ögon. Våra äktenskap måste livet igenom bli bättre och bättre annars börjar vi gärna se oss om efter någon ny partner. Kan vi inte göra ständiga framsteg i vårt arbete så drabbas vi av leda. Allt måste bli mer, större och bättre.

Snart sagt vad skräp som helst kan marknadsföras om det bara kan betecknas som en nyhet. Då blir vi intresserade och måste i alla fall undersöka vad det är. Å andra sidan har vi fått svårt att gå tillbaka till något som vi lämnade med orätt. Alla sorters religioner är gångbara i Sverige. Kristendomen som gav impulser till rättvisa och barmhärtighet i vår kultur är däremot ointressant i de flestas ögon. Att återgå till den ses som ett steg tillbaka.

Högra hjärnhalvan

När vår kultur greps av tanken att allt kunde byggas på vetande utan tro så drevs vi därför in i matematiken och materialismen på gott och ont. Vi greps av en så stark dyrkan av förnuftet att vi till sist blev oförnuftiga. *Vi ville neutralisera den mänskliga utgångspunkten för vårt sätt att se på verkligheten. Och vi lyckades så till den grad att människan har fått allt svårare att förstå vad som skiljer henne från*

maskinerna – eller maskarna.

Det tycks vara helt logiskt att materialismen skapat denna sorts främlingskap. Vi hade inte haft något behov av att reducera tillvaron till ”inget annat än” materia om det inte hade varit för att vi därmed ansåg att vi lättare kunde utforska oss själva. Vi gjorde oss till fysik och kemi för att kunna studera oss själva. Hade vi inte gjort det skulle våra slutsatser alltid ha innehållit en massa frågetecken. Nu fick vi ”säkra fakta”, men kom att känna oss främmande för den bild som målades upp av dessa ”säkra fakta”. Vi vet inte längre vad det är som gör människan mänsklig.

I detta läge börjar många tala om att vi skulle ha använt den vänstra hjärnhalvan för mycket. Vi måste aktivera den högra hjärnhalvan. Personligen tror jag att också allt tal om de båda hjärnhalvorna är en del av vår materialism. Problemet sitter inte i hjärnan. Den fungerar nog som den skall. Det kanske inte ens räcker med att vi börjar lära oss att tänka i bilder, aktivera vår intuition och mumla på mantra.

Flykten till ”högra hjärnhalvan” ter sig mest som ett hopplöst försök att rymma ur materialismens fängelse. Alltför ofta ser man att människor i stället hamnar i flummighet och osund mysticism. Det vi lider av är kanske inte att vi använder den vänstra hjärnhalvan för lite. Det som plågar oss är att vi förminskat hela verkligheten över gränsen för det uthärdliga.

Undrets återkomst

Vi har redan konstaterat att kvantfysiken fick 1800-talets mekanistiska världsbild att falla sönder. För fysikerna stod denna konsekvens klar redan på 1920-talet men för vanliga lekmän tog det naturligtvis en viss tid innan de nya fynden färgade det allmänna medvetandet.

Jag minns min egen läkarutbildning i början av 60-talet. Det sades aldrig rent ut att människan bara skulle vara summan av sina molekyler. Men detta budskap fanns mellan raderna i allt som yttrades och vi som lyssnade tog emot det som en självklarhet.

Redan då fanns det enstaka tecken på en annalkande alternativmedicin. Den bevärdigades knappast ens med en fnysning från professorernas sida. Det fanns ju ingen vetenskaplig (= materialistisk) förklaring till dess eventuella effekter. Därför klassades den som humbug fastän man inte hade testat den. Det behövdes inga tester för den rymdes inte i den materialistiska människosynen.

Att jag nu nämner detta betyder inte alls att jag drar en lans för den sortens läkekonst. Jag bara refererar hur man utan att pröva ansåg sig kunna fälla ett omdöme. Människan var inget annat än molekyler och processer som inte kunde förklaras i materiella termer var ointressanta.

Ändå hade professorerna rätt på en viktig punkt. De hävdade envist att om de alternativa metoderna hade någon effekt, så var den faktiskt inte bevisad av deras utövare. Man fick alltså i regel inte veta hur många som blev bättre av en viss behandling. Detta gäller i stort sett än i dag.

En omsvängning

I slutet på 1980-talet sedan blev jag inbjuden att tala till en grupp läkare, psykologer och kuratorer vid ett stort sjukhus. Jag valde ämnet: "Är verkligheten bara materia?" Vi fick ett mycket intressant samtal och jag tänkte när jag for hem att på 30 år har det skett en enorm förändring. Det ämnet hade varit totalt omöjligt under min utbildningstid. Nu väckte det stort engagemang.

Vad hade hänt under mellantiden? Vad var det som fick kvantfysikernas nya världsbild att tränga igenom bland "vanligt folk"? De flesta är ju varken intresserade av kvantfysik eller ens särskilt kunniga i detta svåra ämne.

Jag tror att det främst var så att människan till sist inte kände igen sig själv i den

materialistiska människosynen när den kom att tillämpas på allvar inom medicin, psykologi, pedagogik och sociologi. Sjuka människor på sjukhus kom allt mer att känna sig som om de var bilar på en verkstad. Psykologi och pedagogik tenderade i värsta fall att reducera människan till ett knippe av drifter och reflexer som skulle manipuleras.

Många protesterade mot att depression och ångest främst behandlades med mediciner och inte med terapi – en metod som kritikerna menade vara ”mänskligare”. Somliga läkare anlade moteld genom att presentera siffror på att åtminstone vissa mediciner var effektivare – bland annat vid schizofreni, där man inte haft några bra former för terapi. Men det minskade inte klagomålen.

Främlingskänsla

När människan såg sig själv som materia fick hon svårt att leva för andra värden än de materiella. Ägodelar och sex tilldrog sig ett intresse som gjorde att de för många blev näst intill ”livets mening”. Detta alstrade en tomhet och ensamhet som gjorde människan sjuk till kropp och själ. Och då kom hon in i en vårdapparat som förstärkte den tomheten genom att behandla henne som om hon bara var materia. Då slöts den onda cirkeln och desperationen växte.

Den så kallade alternativa medicinen blev en första yttring av att man sökte sig något annat. Hälsokoströrelsen fanns redan på 1950-talet. I övrigt har den alternativa medicinen vuxit sig stark sedan slutet av 1960-talet.

I början kämpade Socialstyrelsen (eller dess föregångare Medicinalstyrelsen) emot denna utveckling med näbbar och klor. Det talades ofta om kvacksalveri och man betonade risken för att någon kunde komma att få en tidig cancer behandlad med sockerpiller tills den inte längre kunde opereras. Nu har dessa röster tonats ner. Intresset för akupunktur och andra metoder börjar växa också bland läkare.

Alternativ pedagogik

På samma gång som vi fick den alternativa medicinen dök det upp nya eller nygamla former för skolpedagogik. Waldorfpedagogiken, som är en del av antroposofin, utformades av Rudolf Steiner i början av 1900-talet. Den är en utpräglat ”andlig” skolform, som med skärpa vänder sig mot mot den materialistiska synen på människan.

I Sverige är intresset numera stort för denna pedagogik liksom för andra alternativ som Montessori. Men det vaknade inte till liv förrän på 1970-talet, ty det var först då som vi på allvar började må dåligt av att se på oss själva som ”inget annat än” kemi och fysik. Vid det laget hade Steiners skolform legat i malpåse i mer än 50 år.

Österländsk religion

Bakom de nya rörelserna på hälsans och skolans områden fanns det ett nytt paradigm – förstås. De som stod för de nya tankarna låg länge lågt med den

bakomliggande världsbilden. Men när man fick vind i seglen blev man mera frimodig och gick ut med öppet visir. I det västerland där allt som luktar ”utveckling” har ett egenvärde, valde man att kalla det nya tänkesättet för ”new age” (= ny tidsålder).

I själva verket var tankarna så lagom nya. De bestod av en genial blandning mellan gammal, östlig hinduism och modern, västlig utvecklingstro. Detta ser man bäst i den lära om reinkarnation som nu blommar i varenda veckotidning. För österlänningen är återfödelsen en trist karusell som gång på gång låter honom leva i den misär som hinduismen har skapat i det rika Indien. När en hindu ägnar sig åt yoga, så hoppas han att därmed uppnå det utslocknande – nirvana – som skall hjälpa honom att inte födas en gång till.

Steiner, madame Blavatsky och många med dem vände nu ut och in på detta synsätt. De menade att för varje återfödelse har människan utan att veta det med sig erfarenheterna från tidigare liv och hon utvecklas därför ständigt. Undra på att man sedan talade om en ny tidsålder. Man menade att vi nu hade utvecklats till fred, hälsa, miljövard och kärlek.

När man ändå var i färd med att blanda väst och öst, så var det också många som likt Steiner tog med något som såg ut som kristendom. I Steiners böcker möter man begreppet ”Kristus” gång på gång. Hans tankar om Kristus ryms dock inte inom Bibelns pärmar, det är han den förste att hålla med om. I stället får man veta att Steiner ”skådat” sig till en förborgad kunskap. Också här ligger det en tro på utveckling i luften. Steiners ”kristendom” sägs rent ut vara mycket bättre än apostlarnas.

Tolkningar prövas inte

Den klassiska vetenskapen sätter en ära i att man prövar sina tolkningar för att minska subjektiviteten så långt det är möjligt. Av denna inställning ser man ganska lite i den alternativa medicinen och pedagogiken.

Akupunktören ritar upp sina meridianer på kroppen för att ”förklara” varför han sticker sina nålar som han gör. Somliga talar om ett flöde av yin eller yang. Men ingen vet om dessa ”krafter” finns eller vad de i så fall skulle bestå av. Meridianer och krafter är inget som skall prövas utan de är något som man tror på utan prövning. Om någon blir undrande får man veta att detta är ”urgammal visdom”.

En hörnsten i waldorfpedagogiken är en sorts rörelser som kallas för eurytmi. Dessa anses ha goda effekter på personligheten. Om man frågar hur de kan ha det så får man veta att detta var något som Steiner ”skådade”. Detta betyder i praktiken att vi andra förväntas tro att han skådade rätt. Ingen annan kan göra om hans skådande och kontrollera att han inte fantiserade.

Cassius Clay

Tron började alltså komma till heders igen – inte bara som en sämre form av vetande utan som en självständig och respektabel enhet. När den gjorde det, så

var den dock inte alltid religiös eller tyngd av österländsk hinduism. De som ville ha en annan grund för den nya tron hittade den ofta inom psykologin med dess lära om självförtroende – konsten att tro på sig själv. Psykologerna fick ju ofta ta över de uppgifter som prästerna inte längre fick lov att sköta.

En lite udda pionjär på det området var världsmästare i professionell tungviktsboxning. Han gick länge under artistnamnet Cassius Clay. Senare blev han muslim och kallade sig då för Muhammad Ali.

Han chockade sin samtid genom att förklara före sina matcher att han var ”störst, bäst och vackrast”. Det var givetvis han som skulle vinna. Så säger nästan alla i dag. Vi kanske därför inte tycker att detta låter så märkvärdigt. Men på hans tid var man van vid blygsamhet – falsk eller äkta. Det var inte fint att yttra sig på ett så skrytsamt sätt.

Länge vann han också sina matcher, men till sist gick det med honom som med många av hans företrädare. Han blev ett ringvrak som för pengars skull var tvungen att ställa upp som slagpåse när andra och yngre förmågor skulle bevisa att det var deras tur att vara störst, bäst och vackrast.

Varför blev han stilbildande? Jo, han hade återupptäckt sambandet mellan tro och handlingskraft. Om man själv tvivlar på att man skall lyckas i en boxningsmatch, så kanske man inte blir så speciellt offensiv. Precis som Hitler fick fart på tyskarna genom att få dem att tro på det tyska folket, så fick han fart på sina egna nävar med samma teknik.

Numera finns det speciella idrottspsykologer som sköter den mentala förberedelse som anses vara nödvändig före varje tävling. På samma vis har det vuxit upp en flora av konsulter inom näringslivet. Många av dessa ser som sin främsta uppgift att utlösa handlingskraft hos chefer och personal. Vägen dit består i att man odlar tron på framgång och tron på värdet av det man gör.

Trons come-back

Så sent som på 50-talet ville Hedenius och många med honom befria oss från all sorts tro. Men det gick inte riktigt som de hade tänkt sig. Tron blommade upp i stället för att dö.

På ett sätt kan man dock säga att Hedenius och hans medkämpar gick segrande ur striden. Tron på Gud kom nämligen inte tillbaka. Den nya tron riktar sig överhuvud taget inte till någon gud. Den handlar om ”andliga lagar” eller om ”krafter” typ yin och yang. Eller också handlar den rätt och slätt om att man tror på sig själv.

De religioner som nu fick sin chans blev därför de österländska. De hade nyhetens behag. De associerades inte med förstelnade kyrkor och inte heller med moral eller förbud. De var också mera ”opersonliga” än kristendomen eftersom de inte talade om en Gud utan om mängder av gudar. Ingen tänkte på vilken misär de skapat i de länder där de funnits i årtusenden. Begreppet nirvana, som från början står som ett slags andligt självmord, bjöd man ut som en väg till

avslappning för jäktade. Fiffigt, eller hur?

Om gudarna är många – vilket de är inom hinduismen – så behöver man knappast ta någon av dem på allvar. Om synen på ”gud” dessutom är panteistisk så för den med sig att ”gud” finns i allting och att jag själv är en del av ”gud”. Då blir det enklare att göra om den religiösa tron till en sorts abstrakt ”andevetenskap”, för att nu åter citera en tanke från Rudolf Steiner.

Det blir på det sättet lättare att skilja allt vad tro heter från tanken på en personlig Gud. De flesta längtar ju inte efter att få någon över sig. Det man vill ha är snarast ”något mer” än den krassa materialismen, kanske med lite anstrykning av ”andlig förmåga” och nycklar till framgång.

Trons skamstämpel har alltså bleknat på många områden, men knappast när det gäller tron på den ende Guden som gör anspråk på att ha skapat allt och stå över allt och alla. Den tro som vann terräng bestod snarast i att man gav upp ett av vetenskapens tidigare bålverk – att man inte ville anse något för bevisat förrän man förstod hur det fungerade. Den nya tron accepterar att man inte kan förklara allt. Det enda den frågar efter är om ”det fungerar” – inte hur.

Positivt tänkande

Konsten att tro på sig själv kom snart att utvecklas dramatiskt. Somliga gav sig scientologin i våld – en rörelse som kommer att nämnas lite senare i denna bok. Andra propagerade för så kallat ”positivt tänkande”.

Detta låter som allmän optimism men var i själva verket något helt annat. Många började nämligen säga att själva tänkandet skulle vara en sorts ”kraft”. En av upphovsmännen var en amerikan vid namn Napoleon Hill som skrev en bok som i svensk översättning kom att heta ”*Tänk rätt, bli framgångsrik!*” (Inst för Personlig Utveckling, Lund 1981/88). Den amerikanska titeln – ”*Think and grow rich*” – säger mera rakt på sak att det egentligen inte gäller att bli så duktig att man kan hjälpa andra. Man skall bli rik för egen räkning. Detta är hela budskapet.

Principen är att man skall tänka på rikedom och tala om rikedom tills tron att man håller på att bli rik ”tränger ned i ens undermedvetna”. Detta märker man genom att man börjar drömma på nätterna om sin kommande rikedom. När nu det undermedvetna har genomsyrats av tron på rikedom, så sägs det att man kommer att sända ut någon sorts kraft. Denna kommer i sin tur att betvinga verkligheten så till den grad att man med tiden blir rik.

Den här sortens tro anses inte vara något att skämmas för. Den uppfattas tvärtom som en intressant möjlighet som måste prövas. De tankar som togföres har inte utsatts för någon historiskt kritisk forskning på samma sätt som Bibeln. Det har inte Bhagavad-Gita gjort heller. Runt Bibeln ligger för de flesta i västerlandet en slöja av förakt som ställer den i en strykclass när andligheten kommer tillbaka. Allt tycks vara värt att pröva utom just den.

Glömda är agnostikerns alla argument mot andlighet av typen ”Gud kan varken

bevisas eller motbevisas”. För nu är det ju inte heller fråga om någon Gud utan om ”krafter” vars effekt man åtminstone kan hoppas att få se resultatet av. Tänker man på rikedom och blir rik så är ju saken klar. Då fungerar det ju och det anses onödigt att man funderar över vad ”det” är som i så fall fungerar. Om Gud kan man kanske inget veta med vetenskaplig teknik. Men blir man rik så blir man.

I samma stund som man tänker på detta sätt har man också accepterat att under är möjliga. Ty varför skulle tanken vara en kraft som förändrar ekonomiska processer? Är detta ett naturligt eller ett övernaturligt synsätt? Om ekonomin får ett annat förlopp genom att man tänker på pengar – har det då inte blivit ett ”brott mot naturlagarna”?

Det knepiga med den nya, gudlösa tron är att det övernaturliga har blivit naturligt – åtminstone skenbart – genom att Gud som är det enda i sann mening övernaturliga togs bort. Ty nu har man gått runt hela frågan om under är möjliga eller inte genom att tala om ”andliga naturlagar”. Dessa är lika opersonliga som de fysiska och blir därigenom naturliga för den som lär sig att utnyttja dem.

Fysikens Tao

Vi hittar alltså en ny tro på under som dyker upp inom olika alternativa rörelser för medicin, pedagogik, jordbruk, hälsokost, meditation, psykoterapi och företagsledning. Alla ryms de under samlingsnamnet ”New Age”. De välde in över västerlandet därför att så många kände sig främmande för den materialistiska synen på människan.

Från början hade de nya tankarna inget att göra med kvantfysiken och dess upptäckter. Men det råder ingen tvekan om att när den nya fysiken blev känd i lite vidare kretsar så vaknade ett stort intresse för dess upptäckter just bland dem som räknar sig till New Age. Inte minst det faktum att forskaren genom sin avsikt kan påverka naturen hos de partiklar han studerar kom väl till pass.

Ty här öppnade sig en möjlighet att ge den nya tron på under en hedervärd förankring i vetenskapens senaste rön. Man ville ju ha en lära som legitimerade ”tankekrafter” hos människan själv. Man önskade inte hitta någon allsmäktig Gud att be böner till för att underverk skulle inträffa.

En del försök gjordes därför att koppla samman kvantfysiken med österländsk religion och mystik. Ett gott exempel är boken *”De dansande Wu Li-mästarna”* (Askild och Kärnekull, 1979) av Gary Zukav. Läsaren skulle ledas till tanken att det som kvantfysikerna nu äntligen upptäckte var sådant som ”fortidens vise” för länge sedan hade ”skådat”.

Men detta är en klar övertolkning av kvantfysiken. Den kan inte användas för att bevisa varken hinduism, buddhism eller kristendom. När det gäller ”det övernaturliga” kan den bara visa oss att 1800-talets världsbild var för liten och för mekanisk. Detta är i och för sig stort nog. Ännu har vi långt kvar innan vi blivit så fria från det inskränkt mekaniska tänkandet att människor på nytt kan pröva frågan om Gud finns.

Ty mänsklighetens ödesfråga är ju inte om vi har tillräckligt många ”krafter” i rörelse eller ej. Frågan är i stället vems vilja det är som skall råda över både människor och krafter. Det är inte bristande resurser som hotar vår framtid utan brist på rättfärdighet. Finns det något vi behöver mera desperat än inflytandet från en god och rättfärdig Gud?

Forskningslavinen

Långt mer än hälften av alla forskare som varit verksamma under historien lever nu. Detta beror på att forskningen närmast exploderat under vårt eget århundrade. Vår tro på vetenskap hör ihop med tron på utveckling och som vi sett tidigare kan dessa båda leda till en cancerartad tillväxt när de släpps lösa.

En cancertumör infiltrerar sin omgivning och leder på sikt till dess förfall. Men tumörens oreglerade tillväxt leder också till att dess eget centrum dör. Mekanismen liknar den som man ser vid stora städers tillväxt. Omgivningarna till stora städer får finna sig i att bli uppslukade. Det är också där som soptippen hamnar.

Men städerna själva dör samtidigt inifrån. Överhettningen i centrum av staden blir till sist så enorm att verksamheten upphör – kanske med undantag av några bankpalats och andra sterila inrättningar. Centrala delar av en cancer dör på samma sätt genom en så stor överaktivitet att blodförsörjningen till sist inte räcker.

Detta behöver inte alls vara en modell för hur det går med kunskapen när forskningen exploderar. Men det kan alltid ha sitt intresse att titta efter. Låt oss försöka!

DiklorDifenylTrikloretan

Kort tid efter andra världskriget kom det nya medlet mot insekter. Det hade ett så krångligt kemiskt namn att man gjorde en förkortning – och så blev det DDT. Jag var då en ung pojke, men jag minns ännu vilka lyriska reportage man kunde läsa i *Det Bästa* och liknande tidskrifter. Malarian skulle utrotas och skogsbruket skulle bli bättre – för att inte tala om jordbruket. Välståndet skulle öka. Kort sagt: allt skulle bli bättre. Tänk ändå så fint att vi hade vetenskapen!

Nu så här efteråt kan vi ju tycka att detta låter naivt. Vi, som ständigt hukar oss under alla de hotbilder som upprörda miljövänner öser över oss, suckar kanske och säger att det är konstigt vad tiderna förändras. I de dåtida reportagen lät det ju som om insekter bara var pest. Ju mer de dog desto bättre skulle det bli. Ordet ”ekologi” var inte uppfunnet – åtminstone fanns det inte i var mans mun på samma sätt som i dag.

”Tyst Vår”

Chocken kom på 1960-talet med Rachel Carsons bok ”Tyst vår”. Hon sade något som varje förnuftig person kunde tänkt ut själv – att om vi skulle sprida DDT med flygplan över allt och alla så fick vi nog tänka oss en framtid utan fågelsång. Fåglarna lever ju på insekter, och om vi giftmördar insekterna, så dödar vi fåglarna på köpet.

Slag i slag kom sedan andra ”larmrapporter”. Forskare visade att DDT är fettlösligt. Det betyder att om vi får i oss DDT så lagras det upp i kroppens fettdepåer. Vidare går det ut i modersmjölken, som ju innehåller en hel del fett. Spädbarnen blir alltså särskilt utsatta när vi har mycket DDT i omlopp.

Det är inte så lätt att säga om det är farligt eller ej att gå omkring med en massa DDT i underhudsfettet. Man vet inte heller om det är en bra start i livet att insupa DDT med modersmjölken. Med tiden blev det dock många som oroades av dessa fynd, ty flugorna dör ju trots allt av detta medel. Man började därför propagera emot användningen av DDT. I dag har vinden vänt. I Sverige är det numera förbjudet att sprida det medel som för fyrtio år sedan skulle göra hela vår tillvaro så angenäm.

Alltså: upp som en sol och ned som en pannkaka.

Det vi inte vet

Sagan om DDT är ett typexempel på relationen mellan vetande och tro. Det man från början visste om DDT var ganska blygsamt. Man kände till hur det skulle tillverkas och man visste att det dödar insekter.

Däremot visste man inte om det totalt sett var bra att det kom till användning. I början trodde man att ju fler användningsområden man kom på desto bättre borde det bli. Drygt trettio år senare hade man samlat mer vetande. Det gamla vetandet var inte fel, men den växande kunskapen gjorde att man trodde att preparatet bör användas så lite som möjligt.

Det enda som hade hänt var att vårt vetande växte en smula. Den positiva bedömningen – tron – byttes då i negativism.

Ett vanligt mönster

Denna process har upprepats så ofta att vi kommit att betrakta den nästan som standard. Jag minns ett kåseri jag läste för en del år sedan. Den påhittade handlingen utspelades i förra seklets slut. Far i huset hade sett en bil på gatan. Sedan beskrev han den för familjen och talade hänfört om hur renlig bilen var. Hästarna gjorde ju både ett och annat på gatan. Men om vi bara fick byta ut alla hästar mot bilar, så skulle vi slippa all smuts i städerna.

I slutet av 1950-talet kom det många böcker som utmålade kärnkraften som framtidens gränslösa energikälla. Tekniken var svår, men ingenjörerna var duktiga i dessa böcker. Ingen kunde då ana vilken bitter debatt denna kraftkälla

skulle alstra cirka tjugo år senare, när kunskaperna hade vuxit.

Överlevnadstiden

Mönstret är alltså detta: En ny uppfinning introduceras. Sedan man tagit den i allmänt bruk så växer kunskapen om den. Vi ser saker som vi inte visste från början. Då kommer larmrapporterna. Dessa är ibland överdrivna, men de är ofta befogade och har resulterat i att vi har sett många tekniker och uppfinningar både komma och gå.

Vad gör många i den situationen? Jo, de kräver mer forskning. De har noterat att ett växande vetande gav upphov till en ändrad ståndpunkt. Därför vill de ha detta vetande så tidigt som möjligt.

Frågan är bara om en ökad forskning kommer att lösa problemet. Man kan lika gärna vänta sig att det enda som sker är att tiden mellan introduktion och larmrapport minskar. Detta är en utveckling som kan skapa trygghet, men den kan lika gärna bidra till att öka vår känsla av otrygghet.

Tryggheten har ju inte med vårt vetande att göra. Den är en funktion av tron och inte av vetandet. Vad händer med tron när avståndet mellan nyhet och larm blir allt kortare?

Jag tror att ju mer vi forskar, desto kortare tid kommer varje ny kunskap att få innan den kanske måste omvärderas. Om den genomsnittliga överlevnadstiden för ett vetenskapligt påstående på det sättet blir allt kortare så kommer vi till sist in i ett tillstånd av kaos på kunskapens område. Och notera att detta kaos bara beror på en enda sak – att vi har ökat takten i forskningen för att skapa trygghet. Detta är en paradox, men så långt jag kan förstå har vi under mindre än en mansålder fått se den börja växa fram.

Neurosedyn

Hela samspelet mellan forskning, larm och trygghet kan man lätt se inom hanteringen av läkemedel. Vi kan påminna oss katastrofen med neurosedyn i början av 1960-talet.

Neurosedynet var ett utmärkt sömnmedel men efter en tid kom larmrapporten. Det började födas onormalt många barn med missbildade armar och ben. Dittills hade man inte ägnat en tanke åt att läkemedel kan ge fosterskador. Rena cellgifter gav man inte till gravida, men annars var det tämligen fritt fram.

Nu blev det ett smärtsamt uppvaknande som ledde till att det kom att kosta mer än tio gånger så mycket att skapa ett nytt läkemedel mot vad det kostat tidigare. Det är nämligen inte så lätt att utesluta en fosterskadande effekt. Det som skadar foster på råttan behöver inte skada foster på kanin, och man är alltid osäker om vad som gäller för människa.

Vi kan ta ett annat exempel. Det finns en substans som sänker kolesterolvärdet i blod. Man kan förebygga åderförkalkning med detta medel och ett tag konsumerades stora mängder. Så uppkom misstanken att det efter lång tid

kunde ge upphov till cancer. Nu är det i praktiken borta ur bilden. Men det efterlämnade en osäkerhet som inte går att ta bort med aldrig så mycket forskning.

De som tillverkar läkemedel fick därför bygga ut sina kontroller enormt. Alla de nya kontrollerna gallrar bort en hel del mediciner som kanske är farliga. Och det borde skapa större trygghet. Men gemene man märker inte att många medel gallras bort innan de ens hunnit lanseras. Som lekman kan man bara notera att larmrapporterna också ökar i antal, och det skapar otrygghet i stället för den trygghet som var avsedd.

Man kan säga att vanliga människors tilltro till de farmakologiska läkemedlen fick en knäck och den tilltron är kanske svår att få tillbaka. Mer forskning räcker inte, ty de läkemedel som nu produceras är allmänt sett mycket effektivare än de som gjordes för fyrtio år sedan. Detta betyder att de griper in på ett djupare sätt och i fler mekanismer i kroppen. Även om man satsar en förmögenhet på att utesluta cancer eller fosterskador, så undrar många vilken typ av skada som skall komma i stället när larmet går.

Amalgam

Skadeverkningarna tycks kunna dyka upp inom ständigt nya och oväntade områden. Ofta kan det dessutom vara svårt att påvisa om de är verkliga eller ej. Amalgamet är ett bra exempel på detta. Det innehåller kvicksilver som kan börja att läcka ut ur plomberna och om så sker blir hela kroppen förgiftad. Symptomen kommer dock mest av allt från hjärnan. Man blir trött och får ändå svårt att sova. Man känner oro och orkar inte koncentrera sig. Man mår illa men ingen hittar något fel i magen. Tecknen liknar alltså dem som man kan se vid massor av andra sjukdomar, inte minst psykiska sådana.

Detta betyder att människor med psykiska problem kan hänvisa till tanderna för att slippa ta ställning till sina liv. Men det kan också betyda att människor med kvicksilverförgiftning av misstag kan klassas som psykiskt sjuka. I sammanhanget uppstår den frågan att om alla människors samtliga plomber skulle bytas ut, så blir kostnaden kopiös. Hur stark skall misstanken vara för att man skall besluta sig för en sådan kostnad?

Här kan vi dessutom se, att ju mer vi forskar desto tätare kommer larmrapporterna. Detta skapar mer en känsla av otrygghet än tillförsikt. Debatten om amalgamet kryddas nämligen just nu av att den första larmrapporten redan har hunnit komma beträffande den fyllning som ersätter amalgamet. Plastfyllningar har nämligen visat sig läcka bland annat polyakrylsyra som är det viktigaste råmaterialet. Detta ämne lagras upp i njurar, lever och hjärna, och det kan även gå över till fostret hos gravida kvinnor. Om det är mindre farligt att ha polyakrylsyra i hjärnan än att ha kvicksilver återstår att se.

Specialisering

Växande kunskap för med sig ett annat problem – nämligen att det inte rymms

hur mycket som helst i en enda persons hjärna. Vi har förvisso inte nått taket för hur mycket en människa kan minnas. Men om man skall hålla sina kunskaper aktuella inom ett stort område så måste man anslå allt mer tid till att kontrollera om gamla kunskaper blivit förlegade. Till sist kan det hända att man inte hinner så mycket mer än detta. Därför är vi hastigt på väg mot den punkt där en enskild person inte längre kan hålla sin kunskap aktuell i takt med utvecklingen.

För en forskare är detta inget acceptabelt tillstånd. Han vill ju inte bara följa med i svängarna. Han vill ju också forska själv och göra nya upptäckter, så att han bidrar till utvecklingen.

Den enda utväg som finns ligger i att man specialiserar sig. Man väljer då att hålla sig orienterad inom ett så litet fält att man själv kan föra utvecklingen vidare. Men den lösningen har ett mycket högt pris. Man brukar säga att en specialist är en person som vet mer och mer om allt mindre och mindre tills han till slut vet allt om ingenting. Visst är detta en karikatyr, men också en sådan har viktiga saker att säga om verkligheten.

Helheten

Vi har förut konstaterat att människan behöver en bild av helheten – ett paradigm, en tro – för att få trygghet och handlingskraft. Men nu står vi inför det perspektivet att ju mer kunskap vi samlar desto mer kommer vår bild av helheten att växa oss över huvudet. Från början drömde man om att en helhetsbild skulle lysa fram om vi bara slängde all gammal tro överbord och började att utforska naturen utan förutfattade meningar. Den drömmen är det dock inte så många som tror på i dag.

Det är lätt gjort att man frågar sig hur man någonsin kunnat vänta sig ett sådant slutresultat. Svaret är att man inte hade tänkt sig att man bara skulle finna en alltmer överväldigande mängd fakta och påståenden. Man trodde att man skulle hitta ett antal naturlagar med vars hjälp man bokstavligen skulle förstå allt.

Och visst hittade man naturlagar, men det tänkta paradigmet som bara skulle bestå av naturlagar eller ännu hellre en enda naturlag som sammanfattade dem alla – det hittade man inte. I dag verkar det som sagt inte så troligt att vi skulle få tag i en sådan gyllene nyckel till verkligheten.

Se skogen

Man hade alltså hoppats att få en bild av skogen om man noggrant studerade alla träden. Men i stället blev det som det brukar – man fick allt svårare att se skogen för trädens skull. Och egentligen har man inte längre kvar hoppet om att få se skogen. Den verkar ibland nästan vara bortglömd.

Specialiseringen gör att vi knappast ser ens ett helt träd åt gången. Somliga är specialister på blad, andra på kottar, andra åter på korta barr och några på långa barr. Det finns experter på bark, hängen, blommor, frömjöl, ved, årsringar, rötter, pinnar, kvistar, grenar och fjäll.

Varje expert sätter nu upp databaser inom sitt område i den fåfänga förhoppningen att en samkörning av alla databaser skall ge oss en helhet och en överblick över själva skogen. Det gör den inte av den enkla anledningen att den helheten måste äga rum i en människas tanke för att vara till någon glädje. Det är ointressant om datorerna kan innehålla all samlad information. Det gör redan världens alla böcker, och vi blir inte klokare som människor för det.

En enda människa måste läsa alltsammans och smälta det för att den önskade helheten skall träda fram – och det är ju det vi inte klarar längre. Datorerna kan inte vikariera för oss på denna punkt. Och skulle de komma att göra det i framtiden, så må man nog säga: ”Gud bevara oss för resultatet!”

Tvärvetenskap

Till sist återstår inget annat än att samla alla experter till en tvärvetenskaplig grupp och låta dem jobba ihop för att någon sorts helhet skall bli synlig. Möjligen kan det ge en provisorisk bild av vad ett träd är för något – fastän många kockar riskerar att göra en dålig soppa. Skogen är dock fortfarande utom räckhåll.

Nå, detta är ju bara en liknelse. Vad är det i praktiken för en skog vi talar om? Bilden kan tillämpas på många områden men främst på oss själva. Ingen gång i historien har vi haft så mycken lärdom om människans kropp och själ. Det finns experter för varenda vrå och varje funktion. Ändå tycks det ha blivit allt svårare att vara människa.

Man kunde väntat att när psykologin och terapin växte fram så skulle varje ny generation bli mer harmonisk och mer kreativ än den föregående. Det är kanske hårt att säga att det ser ut att gå åt motsatt håll. Långt fler än jag undrar dock varför resultatet står i så klen proportion till insatsen.

Experternas kunskap är säkert nyttig och bra, men den moderna människans desperation tycks inte kunna lösas av mer forskning eller fler experter. Det som fattas ligger inte på det vetenskapliga kunnandets nivå utan ligger inom trons domäner. Helheten är borta och verkligheten inklusive människan själv är kluven i småflisor.

Snuttifiering

I en tunn men innehållsrik bok (*”Snuttifiering – helhetssyn – förståelse”*, Studentlitteratur, 1988) har Lars Ingelstam analyserat det moderna flödet av information. Han påpekar att allt mer information kommer som ”snuttar” – lösbrutna informationspaket ofta utan referens till någon sorts helhet och utan inbördes sammanhang. I en skämtteckning ser man ett barn som tittar på TV och ropar till sin mamma: ”Djurgården har gjort två mål och ett kärnkraftverk har exploderat.”

Redan ett ökat flöde av sådana snuttar gör att helheten undanskymms. De flesta blir specialister på ett litet område och utanför det området finns den mesta kunskapen i form av snuttar. Vi vänjer oss naturligtvis, men mår ändå illa av att

tillvaron blir flytande.

”Holism”

Lionardo da Vinci har sedan sin egen livstid betraktats som ett universalgeni. Själv lär han ha sagt: ”Inget mänskligt är mig främmande.” I dag skulle det enbart uppfattas som storhetsvansinne om någon sade något liknande. Kunskapsmassan har blivit för stor och förändringen är nu så snabb att ingen längre har samma överblick som tidigare.

Vi kan uttrycka detta förhållande i en allmän tes genom att säga att ju snabbare forskningen avancerar desto mer kommer förändringen av våra paradigmer att släpa efter. Vi kommer naturligtvis ändå att begåvas med nya världsbilder. I själva verket finns det redan en trendmarknad också för sådana. Frågan är bara hur mycket av all vetenskap som ryms i de skilda paradigmerna respektive hur mycket som är blott och bart reduktionism.

Modeordet för dagen är ”holism” vilket betyder helhetssyn. Många har genomskådat att all vetenskap bygger på att man plockar isär verkligheten i småbitar och försöker sätta ihop den igen. Småbitarna utgörs av vetenskapens allt mer snuttifierade resultat. Hopsättningen blir mer och mer komplicerad och svår att överblicka.

Alla vet ju att en halv kropp inte fungerar hälften så bra som en hel kropp. Därför är hopsättningen inte bara känslig utan också viktig. Strejkar den så är mycket av vår strävan förgäves. Vi har redan sett att vi löper en risk att helhetsbilderna på en gång blir för snäva, för obegripliga och för detaljrika. Självklarheter för gemene man blir de minst av allt om de verkligen skall bygga på allt man menar sig veta.

Man kan aldrig veta vad det är man inte vet. Växande kunskap har liknats vid ett snöklot som några barn håller på att rulla. Klotets massa motsvarar kunskapens mängd och det är självklart att ett stort klot betyder en stor kunskap. Men klotets yta motsvarar kunskapens gräns mot det obekanta. När klotet växer så ökar också den ytan. Växande kunskap leder lätt till osäkerhet, därför att frågetecknen också blir fler.

Tänk på forna tiders husläkare – vilken pondus de hade. Vad var grunden för deras auktoritet? Inte deras stora kunskap, ty sedda med vårt mått var de närmast allmänfarliga. Skulle du som läkare behandla sjuka efter deras principer i dag skulle du ganska snart mista din legitimation. Men de hade överblick över hela det dåvarande medicinska panoramat och därför var de trygga.

I dag klagas det mycket på att patienter bollas hit och dit på de stora sjukhusen. Varför blir det så? Vill ingen ta ett övergripande ansvar? Snarare är det så att ingen längre har tillräcklig kunskap – området är alltför stort – och därför vågar ingen ta ett ansvar. Snuttifieringen har gjort sitt intåg och den har kommit för att stanna.

Holism i verklig mening är en utopi – åtminstone om den skall bygga på

vetenskap. Det är meningslöst att tro att vi skulle kunna spurta med vår forskning så till den grad att vi nådde fram till en verklig helhet. Vi kommer i stället att få lära oss att leva med växande fragmentering av våra kunskaper. Det betyder i sin tur att forskningslavinen kommer att beröva oss den tro som ger oss handlingskraft. Vi håller på att få växande detaljkunskaper och ändå ökande osäkerhet.

Gud eller gudlöshet

En sak är säker. Om Gud finns så är han också helheten. Den blir då åtkomlig för oss – inte som vår egendom som vi förfogar över. Men i gemenskapen med honom – om sådan är möjlig – kan denna helhet ändå ge oss en ram för våra liv. Gud kan då leda våra liv rätt utifrån den helhet som han har och är, även om vi inte i detta livet kan få den helheten på ett papper.

Om Gud å andra sidan inte finns, så kan människan aldrig själv nå fram till den helhetssyn som hon med ökande detaljkunskaper har ett allt större behov av. Finns inte Gud, så finns det ingen fast punkt – inte ens på kunskapens och vetandets område. I så fall kommer växande forskning inte bara att skapa en ökande kunskap utan lika mycket en tilltagande förvirring.

Babels torn

Det berättas i Bibeln att människorna fick för sig att bygga ett torn som skulle räcka upp i himlen. Detta projekt för självförgudning gick under och människorna blev fiender med varandra. Därför skingrades de från Babel ut över jordens yta.

Det är inte särskilt viktigt att du tror på att detta faktiskt har inträffat – även om jag själv gör det. Men nog har denna episod stora likheter med vetenskapens uppgång som religion – och dess fall. Främlingsskapet för oss själva och varandra fick vi på köpet även denna gång.

Del 4 Den sökande människan

Manipulation

Ju mer vår kunskap växer desto mer uppsplittrade blir våra helhetsbilder av tillvaron. Ingen har längre full överblick och ingen kan längre säga sig begripa allt. Inom somliga vetenskaper kan inte ens experterna i ”mänsklig mening” säga sig begripa sina egna resultat. Dessa kan uttryckas i siffror och formler, men det räcker inte alltid.

När de gamla helhetsbilderna – paradigmen – faller sönder så ersätts de därför inte längre automatiskt av några nya. Vi kan ställa frågan på sin spets genom att undra vem som skall ge oss det nya paradigmet när det gamla är slut. Forskarna är så specialiserade, filosoferna är så abstrakta och verkligheten så komplicerad att man kan befara att det snart bara är charlatanerna som vågar ge sig i kast med uppgiften att ge oss nya paradigmer.

Ett växande behov

Den situation som därmed uppstår är absurd. En sak är säker. Den människa som inte längre har en tro på framtiden, sig själv, sin omgivning och sin uppgift, hon orkar inte leva. Och även om hon fortsätter att andas, så har hon i vilket fall förlorat sin handlingskraft. Vi måste räkna med att när självklarheterna i en kultur inte längre är så självklara, blir allt fler människor förvirrade. För att få ordning på tillvaron börjar de se på sig själva som ”sökare”.

I det läget blir det nästan oundvikligt att den som träder fram med ett nytt paradigm får många anhängare. Att det finns en kommersiell aspekt i detta kan man inte bortse från. Ge oss den nya tron och du blir ganska säkert rik – om du inte bär dig alltför fumligt åt. Så visst finns det i detta en frestelse för olika sorters ”falska profeter” att träda fram och tjäna en hacka.

Nu måste man kanske också påpeka att ett splitter nytt paradigm har en mycket större tjuskraft än återgången till ett gammalt. Skall du torgföra en gammal tro, så måste den åtminstone kläs i nya kläder – allt under förutsättning att du vill få stor genomslagskraft. Ty en tro som en gång avskaffades genom ”utvecklingens gång” är ju inte lika trovärdig som en som kan utges för att vara en slutprodukt av samma utveckling.

Hur skall du göra?

Vi antar nu att du vill falla för frestelsen att bli den som lanserar det nya paradigmet för att därmed göra dig ett namn och en förmögenhet. Låt mig då ge några tips på hur du skall gå till väga.

Om du skall ha framgång, måste du satsa på enkelhet. Du bör försöka hitta på en princip som ger människan tillförsikt och handlingskraft i alla tänkbara situationer. Den gamla pålitliga reduktionismen är väl värd att dammas av och användas på nytt. Livet och verkligheten som oroar många med sin förvirrande mångfald skall alltså minskas ner till att bli ”inget annat än” det där som nu blir din specialitet.

Du är smartast av alla om det som är din enkla lösning bara är enkel för dig men inte för andra. Vi tänker oss att du hittar på en form för ”psykoterapi” som lovar allt inklusive befrielse från mjäll och förmåga att förutsäga framtiden. För gemene man blir då svaret på tillvarons alla gåtor att din ”terapi” är lösningen. Det svaret är lätt att lära in och ger därför det enkla paradigmets hela trovärdighet. Eftersom bara du och dina hantlangare kan meddela denna fina behandling i praktiken, är din framgång given som i en liten ask.

Falsk vetenskaplighet

Det andra du bör lägga på minnet är att det är en fördel att låta vetenskaplig, medan det samtidigt är en lika klar nackdel att vara det. Vetenskapen har fram till i dag gett oss alla våra miljöproblem och den står också för växande obegriplighet. Detta bör du inte försumma att påpeka. Samtidigt bör du utge dig för att ha sysslat med ”vetenskapernas vetenskap” – den enda som verkligen är värd namnet. Den är på något mystiskt sätt ”annorlunda”. Den öppnar de fördolda hemligheterna bakom den förvirrande bild av verkligheten som de flesta brottas med.

Vi tar ett exempel. Transcendental meditation är i all enkelhet ett urplock av klassisk hinduism där ”eleven” får lära sig att anropa det ”hemliga” namnet på någon av hinduismens otaliga gudar. Maharishi som är upphovsman till detta urplock har valt att marknadsföra sin religion under vetenskaplig täckmantel. Den senaste termen i branschen är ”medvetandeforskning”. Den skall legitimera den så kallade ”maharishieffekten”. Det påstås nämligen att om en procent av ett folk mediterar så kommer hela folket att få fred, hälsa, framgång och allt annat som vi i vår girighet kan önska oss.

I detta läge anspelar man helt framt och utan bevis på kvantfysikens fynd att forskarens avsikter tycks kunna påverka mätbarheten av partiklars egenskaper. Med några enkla argument – som kan ge en kvantfysiker gåshud av förfäran – gör man en allomfattande lära av en vetenskap som få har tillträde till och som ännu färre begriper i dess fullhet.

Svara inte på frågor

Om någon kommer och vill sätta sig in i det vetenskapliga underlaget till din nya tro, så rekommenderas att du behandlar honom lite nedlåtande. Ta reda på vilket fack han behärskar och ge honom forskningsresultat från någon annan bransch. Är han fysiker så ge honom medicinska data. Är han läkare så pröva med sociologi eller astronomi. Var beredd att snabbt byta vetenskap om din utfrågare visar sig vara mer informerad än du trodde. De forskare vars namn du åberopar skall helst vara totalt okända. Men nämn dem som så stora auktoriteter att alla tvivlare skäms över att inte känna till dessa världsberömda genier.

Se dessutom till att förebygga frågor med löje eller hotelser. Löje är bäst. Om du håller föredrag om din nya världsbild, så flicka efter någon halvtimme in en berättelse – gärna påhittad – om hur någon kom fram till dig och ställde en fråga. Sedan återger du ditt dräpande svar som får alla att frusta till av skratt och tycka att frågaren var löjlig. Om du på det sättet fått skrattarna på din sida innan dina åhörare blivit så informerade att de kan börja ställa frågor, har du förhoppningsvis tagit hem spelet.

Lova inte för lite

Det tredje du bör besinna är att dina löften absolut inte får bära blygsamhetens prägel. Orsaken till detta är att den sökande människan letar efter något som kan ge henne tron tillbaka på att hon själv kan ha helheten i sin hand. Så länge vi trodde på vetenskapen – före bombens och miljöproblemens tid – så fanns det inget som inte ansågs lösbart med mer vetenskap. Den var svaret på allt. Den skulle ge oss rikedom, frihet från ångest, hälsa och goda relationer. Därför bör du se till att inte lova mindre åt dem som söker ett nytt paradigm hos dig.

Vad du än gör så säg inte att din metod ”hjälper ibland”. Om du säger det, så har du också sagt att du inte har hittat helheten. Dina eventuella kunder kommer då att hoppa över dig och gå direkt till nästa förkunnare. Om ditt paradigm inte är lika bra som Gud bör du byta sysselsättning direkt.

Sanningen

Men nu säger du kanske att om du skall göra så här så måste du ju ljuga. Javisst, det tror jag det. Konkurrensen är så stenhård att det är omöjligt att hålla sig till sanningen i alla stycken. Då bör du hellre dra dig ur leken innan du gått i konkurs med dunder och brak. Du löper å andra sidan ganska liten risk att bli ertappad om du skulle ljuga.

Kommer någon och klagar så svara bara att dina principer alltid fungerar för dig. Då inser den klagande snabbt att hans svårigheter beror på att han inte tagit in ditt budskap tillräckligt. Om du sedan lite försiktigt antyder att hans tro är för svag, har du vänt ut och in på problemet för honom. Han trodde att han tvivlade för att det fungerade så dåligt, men nu inser han att det fungerar dåligt för att han tvivlar. Han kommer att gå många nya kurser och köpa många nya böcker

av dig. Om du sköter dina kort väl, kommer därför de som ser minst resultat av dina principer att bli dina trognaste kunder och vapendragare.

När du säger att dina principer fungerar för dig så beror det kanske helt enkelt på att så många betalar dig så bra. När du blir sjuk har du råd att lägga in dig i smyg på en privatklinik i San Fransisco. Det har ju inte andra med att göra, eller hur? Det måste ju anses vara din privatsak. Du kan ju ändå ställa dig upp och påstå att du tack vare dina principer lever i god hälsa. Alldeles fel är det ju inte. Hade du inte principerna så hade du ju inte råd med privatkliniken heller.

Dessutom kommer du snart att finna att överraskande få av dina ”kunder” kommer att fråga så mycket efter om det du säger är sant. De kommer i stället att vara mycket mer intresserade av frågan om det du säger fungerar eller ej. Detta kan ju tyckas vara samma sak. Men om du skall ha en framgång som verkligen är värd namnet så måste du ha upptäckt att detta inte alls är likvärda begrepp. För att du skall förstå detta från grunden skall vi göra ett litet uppehåll i min instruktion om hur du blir rik genom att sälja paradigmer. Vi återvänder i stället till frågan om tro och vetande ett litet tag.

Trons naturlag

Grunden för klassisk vetenskap var att man ville studera verkligheten och göra upp en karta över den. Verkligheten var den fasta utgångspunkt som ansågs vara oföränderlig och kartan fick därför rätta sig efter verkligheten. Så länge man trodde att den vetenskapliga metoden kunde garantera en sorts absolut objektivitet var det också naturligt att resonera på detta sätt.

Nu håller pendeln på att svänga över. Det hänger ihop med att alla är medvetna om att våra självklara paradigmer alltid blandas in i slutresultatet. I sin tur betyder detta att vi oftast riskerar att till en viss och därtill okänd grad komma fram till det som vi utgick ifrån.

Vi börjar därför få allt fler ideologier om att verkligheten inte alls är så fast och oföränderlig som vi tidigare menade. De bilder av verkligheten som vi kommer fram till är ofta bara en återspeglning av vad vi väntade oss. Därför börjar man nu allt oftare säga att verkligheten faktiskt ändrar sig efter vad vi väntar oss. På samma sätt som man tidigare överbetonade vetandet på trons bekostnad så börjar man nu på ett omotiverat sätt att framhäva tron på vetandets bekostnad.

Den absoluta sanningen var ledstjärnan för vetenskapen i dess klassiska tid. När nu tanken på en absolut objektivitet gått i graven, frågar vi oss allt mindre om ett påstående är sant eller ej. När i stället forskare med vitt skilda utgångspunkter ibland kan få sina högst olika teorier att fungera – som om de var sanna – drar många slutsatsen att det inte främst gäller att få kartan att rätta sig efter verkligheten. Snarare tycks det vara så att verkligheten har en större förmåga än vi förut trodde att rätta sig efter våra kartor.

Många börjar nu tala om en trons naturlag för att ge substans åt tanken att verkligheten kan fås att rätta sig efter våra tankar om verkligheten. Eller snarare – att våra tankar är det enda verkliga och att naturen till betydande grad bara

skulle vara en reflex av tankarna.

Naturligtvis är detta en överdrift, men när en pendel svänger från ett extremläge så hamnar man nästan alltid i ett annat. Ett litet exempel kan vara på plats. Jag hörde nyligen en engelsk läkare bli intervjuad i radio. Hon hade studerat de besvär som kvinnor genomgår i klimakteriet. Hon hade inte bara undersökt brittiska kvinnor utan hon hade dessutom jämfört dem med kvinnor från Indien.

De engelska kvinnorna klagade över svettbyar och blodvällningar så som vi är vana att höra det. De indiska kvinnorna sades i stort sett vara besvärsfria. Hur tolkade nu vår läkare dessa fynd? Jo, hon förklarade att de indiska kvinnorna var besvärsfria eftersom de inte väntade sig några besvär. Detta skulle i sin tur hänga ihop med att den efterklimakteriska kvinnan i Indien har en hög status medan hon i västerlandet anses vara överårig och förbrukad.

Det är ju mycket möjligt att hon har rätt. Men hon är samtidigt ett typiskt barn av sin tid. För tjugo år sedan skulle hon antagligen ha börjat leta efter undernäring hos de indiska kvinnorna för att förklara varför dessa inte fick besvär. Nu var det naturligtast att tänka att deras förväntan var orsaken. Förut skulle man tänkt att det var klart att de inte väntade sig besvär, när undernäring – eller vad det kunde vara – gjorde att de inte fick besvär. Orsak och verkan har kommit att byta plats.

Konsten att sälja paradigmer

Låt oss nu ta upp den tråd vi släppte för en stund sedan. Vi skulle ju göra dig till en framgångsrik försäljare av hemlagade paradigmer. Vi hade därvid kommit fram till att du inte får vara alltför kär i sanningen om du skall lyckas. Och jag nämnde också att de flesta av dina kunder kommer inte heller att fråga efter sanningen utan de undrar mest om dina principer fungerar.

Denna skillnad betyder alltså att man inte längre rör sig med objektiva begrepp utan med subjektiva. Många ser nämligen inte längre på sanningen som om den skulle vara absolut eller objektiv. Tidigare ansåg man att sanningen skulle vara verklig och ”fast” utanför oss själva men lite svår att få tag i. Så länge man trodde det, så ansträngde man sig till det yttersta för att fånga in den i sina nät.

Många ser naturligtvis ännu på sanningen på det klassiska sättet. Men somliga har börjat att skrota detta synsätt och menar att det inte i första hand är verkligheten ”där ute” som skall forma våra tankar. Tvärtom skall tankarna forma omgivningen och de anses också kunna göra det.

När man tar upp den synen på sanningen, så blir följderna att tanken om verkligheten skulle vara mera verklig än de ting den beskriver och de sinnesintryck den bygger på. Skall man förändra verkligheten så bör det i så fall ske genom ett nytt tänkande – och kanske bara genom det.

I praktiken leder detta till att du frimodigt kan förklara att när du mediterat dig fram till tanken att gräset är blått så är det blått – åtminstone för dig. Så om dina

adepter vill ha blått gräs så får de gå kurser hos dig i din teknik för invärtes uppbyggnad.

Så blanda därför inte in sanningen vad du än gör. Den trasslar bara till det hela. Och för många betyder den inte längre så mycket. Min hustru såg det vid ett tillfälle när en arbetskamrat var på glid in i transcendental meditation. Hon försökte varna genom att beskriva de lögner som man använder i sin marknadsföring. Väninnan trodde nog att min hustru talade sanning men ryckte ändå på axlarna och sade: "Vad spelar det för roll om det bara funkar?"

Några exempel

Låt oss då höra efter hur det kan låta när man marknadsför nya gudlösa religioner. När vi ändå tänker på TM så kan vi ju se litet på ett blad som gavs ut före den stora meditationsdagen i Globen den 2 november 1990. Lägg märke till hur vetenskapligt det låter!

"När man utsätter ett stycke järn för ett magnetfält händer först ingenting. Efterhand börjar atomerna vibrera i samklang med magnetfältet. De pekar i magnetfältets riktning.

När ungefär en procent av atomerna samordnats sker något fantastiskt. Som på en given signal börjar också de resterande 99 procenten vibrera i samklang med magnetfältet och hela järnstycket blir på ett ögonblick magnetiskt.

I Globen den 2 nov kommer några av världens främsta medvetandeforskare att visa varför samma sak händer med människor när man mediterar."

Magneter och järnatomer är fysik – alltså det område av tillvaron där vetenskapen rör sig med säkrast möjliga slutsatser. Målet med liknelsen är att underbygga den så kallade "maharishieffekten" så att den låter så vetenskaplig som möjligt. Den sägs inträda just när en procent av befolkningen mediterar enligt TM:s metod. Då händer det "något" med alla oss andra. Vad det är som händer blir man aldrig riktigt klok på. För vi är ju lite mer komplicerade i vår funktion än järnatomer. Men det som sker skall i alla fall leda till att det blir fred på jorden. Vi skall dessutom få hälsa och välbefinnande.

I prospektet uttrycks detta med följande ord:

"Fredagen den 2 november kommer 15.000 människor att påverka världens framtid.

Många av dem som kommer är vana meditatörer. Andra kommer för att få kunskap. Om hur hälsa och välbefinnande kan utvecklas. Om vad världens främsta vetenskapsmän kan berätta om forskning och utveckling inom medvetandeutvecklingen."

Detta är ett typiskt exempel både på falsk vetenskap och på min tes att blygsamhet bara är ett hinder. Nu gäller det inget mindre än att förändra

världens framtid på en kväll. Och det låter sig naturligtvis sägas. Hur skall man kunna påvisa att detta inte är sant? Eller, för den delen – hur skall man bära sig åt för att visa att det är sant, om det nu skulle vara det?

Några få månader efter den fredskapande kvällen i Globen fick vi i alla händelser storkrig i Mellanöstern och krigshandlingar i Baltikum. Skulle vi fått ännu fler krig om inte meditatörerna offrat en kväll för allas vår gemensamma välfärd?

Vidare lovas det att världens främsta vetenskapsmän skall komma till Globen. För sin inre syn ser man idel nobelpristagare och berömdheter. Tre namn presenteras i en lista. Första namn är Dr Deepak Chopra som sägs vara ”skapare av Quantum Healing” – ordet antyder ett kvantfysikaliskt helande av sjukdom. Man kan lugnt säga att detta område är okänt både för kvantfysiker och för läkare. Är den okände Dr Chopra den främste i denna bransch så kan det bero på att han kanske är den absolut ende som sysslar med detta ”forskningsfält”. Men nu lovade man inte att världens främsta forskare på Quantum Healing skulle medverka. Det låter faktiskt som om de främsta forskarna oavsett inriktning skulle dyka upp.

I övrigt nämns också Dr Robert Wallace, som påstås vara ”världens främsta medvetandeforskare” och David Orme-Johnsson som är ”forskare på kollektivt medvetande”. Vid vilket universitet bedrivs dessa udda former av forskning? Vid vilka institutioner?

Verklig vetenskap bygger på att enskilda forskare testar sin egna tolkningar. Men detta räcker inte. Man måste begära att samma fält bearbetas av av många konkurrerande grupper, så att det verkligen blir en tillräckligt skoningslös kontroll. Det räcker inte att enstaka personer inom ramen för en sekt utför något som de själva kallar forskning på ett område som inte studeras av några andra. I så fall bör man vänta med att tala om vetenskap tills konkurrenter utan anknytning till sekten fått börja nagelfara tekniker och resultat.

Liknelsen med järnatomerna föder dessutom många frågor. Om den skall tas på allvar är den mediterande procenten likvärdig med den första procenten järnatomer som gensvarar på det yttre magnetfältet. Menar man att den mediterande procenten också reagerar *på ett yttre fält* genom att börja meditera? Och om det är så – vad är det då för ett fält? Var kommer det ifrån och vart för det oss? Eller slutar liknelsen på denna punkt? Kommer fältet bara från oss själva i form av ”tankekrafter”? Och om liknelsen inte gäller på den här punkten, har den då alls något intresse?

Bli ”kreativ”

Inom TM påstår man att man skapar ”kreativ intelligens”. Eftersom hela läran är tagen från Indien skulle man vänta att just det landet skulle överflöda av denna dyrbara form av begåvning. Fred och välstånd skulle man också hitta lite överallt.

Nu finns det fler än Maharishi som erbjuder kreativitet. Låt oss lyssna till en annan profet – Shakti Gawain. Citatet är från en annons i nr 6, 1990 av SJ:s

tidning ”*Tur och retur*” där läsarens ögon fångas av orden ”Kreativ visualisering”.

”Vill du få mer tid över, bli mer kreativ, förbättra dina relationer, sluta röka eller gå ner i vikt, bli bättre i tennis, golf, squash, skytte etc? Använd då den mentala träning som våra främsta idrottsmän gör...

Genom att använda dina tankar på ett strukturerat och logiskt sätt kan du programmera din hjärna att tro på det som du förut ansåg var omöjligt att uppnå. Lär dig att ”se” och uppnå dina mål i livet med hjälp av övningar i målplanering, affirmationer och drömmar.”

Här är det heller inga gränser för vad man lovar. Och du märker säkert att denna annons lockar alla som just börjar känna den allmänna villrådighet som blir följderna när det självklara inte längre är självklart och inte heller har fått någon ersättning. Nu skall man lära sig att få styr på de tankar som flyger hit och dit när alla våra bilder av helheten har fallit i stycken.

Vetenskapligheten antyds också fint genom att man hänvisar till träningen av idrottsmän. Givetvis är det inte division 4 som åsyftas utan eliten. Du vill väl vara med i eliten?

Från samma tidning kunde jag ha citerat ytterligare två annonser, men risken är att du skulle tycka att det blev tjatigt. Argumenten är i stort sett de samma i alla tre. Alla vänder sig till ett folk som tappat sin förra tro – på vetenskapen – och som nu skall lockas att tro på läror som låter som en utveckling av vetenskapen, men snarast är motsatsen – en avveckling.

Sekter

Eftersom dessa nya former av tro verkar vara framtidens melodi, bör vi inte bara lära oss att känna igen de drag i läran som de har gemensamt. Vi bör också förstå den sociala miljö som ofta används för att tron i dessa former skall förstärkas. Därför skall vi nu övergå till att begrunda vad en sekt är och hur den fungerar.

Vad är en sekt?

Alla vet vad som menas med begreppet ”tid” tills man skall förklara ordet för någon annan. Så är det med många av de ord och symboler vi rör oss med. De har inget klart innehåll för oss, utan vi tar dem ”lite på känn”. När vi kommer in på trons område möter vi åtskilliga sådana ord. Låt oss försöka analysera vad som skiljer en sekt från andra grupper och organisationer.

Om vi inte tänkt igenom vad vi menar med ordet ”sekt”, så föreställer man sig lätt en liten och exklusiv grupp av människor. De förväntas ha en udda, lite egendomlig ideologi, till exempel att jorden är platt. Eftersom gruppens idéer är djupt verklighetsfrämmande, så måste sekten dra sig undan från kontakt med verkligheten och från människor och deras synpunkter för att kunna överleva. Sektens idéer tål nämligen inte att jämföras med verkligheten. De ger inga synliga resultat utan är bara en följd av att man velat opponera sig och skapa en snäv grupp för inbördes beundran, där man odlar verklighetsflykt.

Tagen på sängen

Denna definition ”på känn” innehåller många korn av sanning men är ändå ödesdigert ofullständig. Många har haft den i bakhuvudet, när de närmade sig sekter som scientologin, moonrörelsen, Guds barn eller antroposofin. När man kom in i dessa typiska sekter, såg man inte till så mycket av bisarra idéer och konstiga strukturer. I stället såg man kanske sammanhållning, engagemang, vänlighet, ordning och reda. Visst hade gruppen sina idéer, men de verkade ju på många sätt vettiga eller åtminstone oförargliga. Och slutenheten var då inte påfallande. Gick man inte ständigt ut och sökte kontakt med omvärlden?

Så dras man in i ett sammanhang, utan att man kanske inser sin situation, förrän den är långt gången. Det typiska med en sekt är nämligen, att den bakom ett vackert ansikte har en inre verklighet som i det längsta hålls dold. Man ser den nog redan från början, men man förstår inte att tolka signalerna rätt. Efter ett tag har man vant sig vid dem, och märker dem kusligt nog inte längre. Om man inte tidigt förstår vad dessa varningssignaler betyder, blir man mycket lätt tagen på sängen. Sovande förs man in i en verklighet, som man egentligen inte har valt.

Särskilt viktigt är det att beakta, att sektens särart kan ge upphov till synliga resultat, som åtminstone skenbart är positiva. Många som förs in i sektsammanhang kommer med morrhåren utfällda: ”Här skall ingen lura på mig

några dumheter.” I stället överraskas man av det vackra ansiktet, och vänder lätt sin misstänksamhet i självanklagelse. ”Så typiskt av mig att alltid vara kritisk, dömande och misstänksam. Titta bara så vänliga och självuppoftande människorna är i denna gruppen. Och här har jag gått och tänkt illa om dem...”

Självanklagelsen, i sin tur, gör att man sedan påfallande lätt kan föras in i den fördolda verklighet, som sekten egentligen går ut på.

När en människa skall föras in i en sekt är det första sammanträffandet av avgörande betydelse. Många kan efteråt berätta, att man första gången hajade till för vissa händelser eller företeelser, men man påverkades till att bortse från sina spontana intryck. Sedan visade det sig långt senare, att detta var ett ödesdigert steg. Därför är graden av påverkan hög redan från början, och målet är att snabbt slå ut nykomlingens självständighet, kanske genom så kallad ”love bombing” – kärleksbombning.

Den gemensamma nämnaren

Det som mest av allt skiljer sekter från andra grupper är den auktoritära strukturen. Det finns alltid en ledargestalt eller, som i Jehovas vittnen, en liten ledargrupp. Ledaren kan leva eller vara död. Ledaren beskrivs som en unik människa. Han är på något sätt upphöjd över mängden och kan därför inte ha fel. Tanken är aldrig, att de som går in i sekten skall utvecklas till att komma i jämnhöjd med ledaren. I stället skall man underordna sig ledaren och lära sig tänka hans tankar, se världen med hans ögon och göra som han säger.

Visst talas det om utveckling och personlighetsförändring och visst låter det som om man skulle kunna nå upp till ledarens nivå. I praktiken visar det sig dock alltid, att ledarens försprång är konstant.

Vi kan ta scientologin som exempel. Den lanseras som en sorts övernaturlig psykoterapi. Man påstås kunna bli ”clear”, ”thetan” och allt vad det heter i en sorts oändlig himlastege. Till sist påstås man bli så förvandlad, att man skall kunna överleva ett modernt atomkrig. Ändå kommer man inte i jämnhöjd med L Ron Hubbard, rörelsens grundare och mystiske ledare. I scientologins fall beror detta delvis på att det kostar så otroligt mycket pengar att genomgå så kallad ”dianetik”, att man har hamnat på fattighuset innan man kommit halvvägs. Hur och var klagar man förresten, när det visat sig att man inte överlevde atomkriget?

Ledarens särart är i praktiken inte kvantitativ utan kvalitativ. Han är så annorlunda, att det ofta behövs ett speciellt ord för att markera hans särställning. Ett sådant ord kan vara ”profet”. Några andra är ”vishetslärare”, ”upplysta mästare”, ”andevetenskaplig forskare”, ”guru” etc. Kärt barn har många namn.

Ibland åberopas gudomlig utkorelse som grund för ledarens särart. Andra gånger sägs det vara en berömd person (kanske Buddha) som reinkarnerats och därför måste vara i särklass. Somliga ledare påstås ha en så unik begåvning, att vi vanliga dödliga aldrig kan bli jämförbara. Så är det till exempel med antroposofins grundare, Rudolf Steiner.

Sätten att lansera sig som profet är också många. Man kan göra som ledaren för Summit Lighthouse. Hon har införlivat profettiteln med sitt efternamn – Elisabeth Clare Prophet.

En lurig variant på samma tema möter vi i ordnar och hemliga sällskap. Frimurarorden och Tempelriddarorden har ett ledarskap som aldrig träder fram – i alla fall inte med sina avsikter, om än namnen skulle vara kända. Själva orden är organiserad i många nivåer. För varje nivå genomgår man en invigning och får del i ”hemligheter”. Självklart blir strukturen totalt auktoritär i en sådan grupp. Allt sker på ledarnas villkor. Förvånansvärt många kristna som i dag går till storms mot sektbildningar är själva med i hemliga ordenssällskap.

Det vackra ansiktet

Den nya förmåga som ledaren sägs besitta svetsar samman gruppen. Den skapar också hopp och förtröstan i en ond värld. Med den mörknande framtid, som nu vilar över miljökatastrofernas värld, behövs det ju nya insikter och förmågor, om vi alls skall kunna överleva eller ens bemästra dagens ångest för morgondagen. Man söker inte bara efter mer forskning av det gamla vanliga slaget. Det man längtar efter är en ny sorts kunskap med en annorlunda kvalitet.

Sekten lider inte av handlingsförlamning. Den blinda tron på ledaren får i stället precis den effekt som all tro skapar – nämligen beslutsamhet. Ledarens ord gäller, vare sig han är närvarande och säger hur det skall vara, eller han är frånvarande och verkar genom att alla får försöka förstå hans vilja. Tryggheten vid tanken att ledarens förmåga skall lösa framtidens problem så att vi slipper lida, skapar också entusiasm och hänförelse.

Demokrati kan lätt urarta till polsk riksdag, så att envisa viljor drar åt alla håll. När hälften av ens tid äts upp av själva beslutsprocessen, längtar man efter att få ta itu med riktigt arbete och inte spilla kraft på en massa fruktlösa diskussioner. Det är väl att det finns ”riktiga” ledare som kan ”ta ett ansvar”! Missmod och trötthet förbyts i glädje och energi.

På ett farligt sätt kan det också kittla ens fåfänga att man får en ”speciell”, kanske till och med ”hemlig” kunskap. Vem minns inte hur tidskriften ”Det Bästa” för en del år sedan gjorde stora databaserade utskick? Med namn och allt fick man veta att man var ”utvald” till att delta i ett lotteri, prenumerera på tidningen eller köpa något nytt och ”särskilt” bokverk. Vem vill inte vara ”utvald” i en värld av förkastelse?

Visst är det en väldigt fin känsla att bli bjuden med i den lilla skara som ensam i svekets värld kämpar för den stora och kompromisslösa sanningen. Får man dessutom höra många profetior om hur utvald man är, kan den känslan bli så stark att man upphör att pröva vad det är man sysslar med.

På samma sätt kan det vara oemotståndligt att få en personlig inbjudan till att bli frimurare. ”Detta är en speciell verksamhet, och därför kan den bara bjuda in speciella personligheter...” Det är en viktig del av det vackra ansiktet, att man ofta blir utnämnd till att vara speciell. Att alla människor är vanliga människor –

eller om du så vill: att alla är speciella – är ingen bärande tanke i sekter. Antingen går sekten ut på att du förklaras vara speciell från början, eller också skall du åtminstone bli det genom att gå med. I alla händelser är ledaren speciellt speciell.

Som du märker handlar allt egentligen om att gudsdyrkan i större eller mindre grad byts ut mot människodyrkan. Adepten är speciell och ledaren är superspeciell. Här finns många mekanismer som kan fylla människans religiösa vakuum.

Att det skenbart är svårt att komma med i många sekter och att det kan vara hisnande dyrt är inget hinder för medlemsvärvning. Rätt utnyttjat visar ju priset hur speciell hela verksamheten är – och du själv. När man väl är inne i sekten är hot om uteslutning ett av de bästa medel som finns för att skapa underkastelse. Man kunde tycka att det hotet bara skulle uppfattas som ett erbjudande. Men dess budskap är i stället: ”Du är ingenting om du inte är med i de speciellas skara.” Inför det föraktet löper man risken att förlora det fina man ville vinna, och då bekänner man sin synd och underordnar sig på nytt.

Den mörka verkligheten

När man väl är inne i en sekt börjar i små, omärkliga steg en process, där ens egen erfarenhet och bedömningsförmåga skall bytas ut mot ledarens lära. Två gränser dras då ofta upp: gränsen mellan ”oss” och ”de andra” samt gränsen mellan ”förr” och ”nu” i adeptens liv. Innan man kom in i ledarens ljuskrets tillhörde man ”förr” och ”de andra”, ”de oupplysta”. Därför är det oundvikligt, att allt man själv förde med sig i boet är ett hinder, som skall undanröjas så snart som möjligt. En människas livserfarenhet och bedömningsförmåga kan snabbt sättas ur spel på detta sätt.

I många sekter är man expert på att peka ut olika misslyckanden eller besvikelser i adeptens tidigare liv som typiska konsekvenser av en ”oupplyst” livsföring. På det sättet kan scientologerna snabbt göra en människa till ett kroniskt vårdfall för sin dianetik.

Nu måste vi samtidigt inse att detta handlings sätt inte behöver vara fel. Det finns många sammanhang, där man gör klokt i att göra precis så här. Låt oss anta att du är psykolog och skall hjälpa en missbrukare till ett drogfritt liv. All erfarenhet säger, att din klient måste fatta ett beslut om drogfrihet för att komma någon vart. Men då infinner sig automatiskt ett ”förr” och ett ”nu” som du som vårdare måste hjälpa honom att hålla fast vid.

Frågan är därför inte bara hur man går till väga. Det allra viktigaste är i stället vart vägen leder. I en sekt leder den alltid till ett växande beroende av ledaren. Det kan den göra i vanlig psykoterapi också. Det är en kuslig frestelse för varje psykolog att knyta sina patienter till sig. De blir då inte mer och mer mogna och oberoende utan tvärtom alltmer beroende av hans vilja, åsikter och bedömningar.

Många som söker hjälp i terapi är obeslutsamma och önskar på olika sätt att få fly från ett självständigt ansvar för sina liv. De kan rent av bli aggressiva om

psykologen försöker hjälpa dem till större självständighet. En psykolog kan många gånger få använda all sin kraft för att inte bli utnämnd till guru av sina egna patienter.

Gränsen mellan sekterism och verklig människohjälp är därför alltid härfin. Också det mest renhjärtade sammanhang kan lätt göras om till en sekt. För att det skall bli en sekt av det hela räcker det med en nästan omärklig justering av ledarskapets ställning och uppgift.

Ett spel med skuld känslor

Som jag förut nämnde kommer många in i sekter med morrhåren före. Man är på sin vakt och väntar sig kanske ofta att bli överlägset bemött. I stället blir man oerhört välkomnad och får kanske på ett fint sätt veta hur ”speciell” man är. Då faller man för smickret, tar det för att vara kärlek och anklagar sig själv för att man tänkte illa om dessa som visar så mycket värme och offrar så mycket.

För deras offer är verkligt, och man ser det direkt, men man misstolkar innebörden. Man tror att det är kärlek, när det i själva verket är slaveri.

I vilket fall vänds nu misstänksamheten i självanklagelse. Detta betyder, att varje gång man sedan ser något som borde fått en att dra öronen åt sig, så väljer man lätt att låta den varningssignalen glida förbi. Så småningom förs man själv in i samma slaveri. Men det sker med så små steg och med så många tillbakahållna varningssignaler att man intalar sig själv, att det är just så här man vill ha det. Man kallar sitt eget slaveri kärlek, när man nu misstog sig på de andras kärlek.

Och ledaren har ju en så ovanlig kunskap och han är så säker på sin sak! I ren beundran väljer man att anpassa sig. Ofta inser man inte ens vad som håller på att ske.

Märkligt nog sätter många sekter sin ära i att predika frigörelse från skuld. Just därför drabbas många av skuld känslor när det som påstås vara kärlek ändå upplevs som kärlekslöshet. Följden blir då lätt, att man hamnar i ett växande inre kaos. Läran framstår då alltmer som himmelsk, men tyvärr är man själv otillräcklig eller kanske till och med ”rebellisk”, eftersom det inte fungerar så bra i ens inre. Man får sätta av allt mera tid till att läsa ledarens skrifter, memorera hans budskap, meditera, späka sig, offra sig, eller skära av kontakten med människor, som kan binda en kvar i det ”gamla” livet.

Virveffekten

Många sekter utnyttjar också ”virveffekten”. Man kan koppla ur en människas bedömning genom att öka hastigheten. Snabb förkunnelse med högt gruppträck där det hela tiden händer så mycket att man inte hinner tänka efter, är en pålitlig teknik.

Snabba, oförmodade löften och överlåtelse är också förträffliga. Första invigningen i frimureriet är ett bra exempel. Man får klä ut sig och med en bindel för ögonen förs man högtidligt in i ett rum av ”speciella” personer. Där

tas bindeln lika högtidligt bort, och man står inför utklädda människor och en likkista. Man föreläggs nu utan föregående varning att under edsvuren förpliktelse överlåta sitt liv åt det ledarskap, som man aldrig har träffat och vars avsikt man inte känner. Lite dödskallar lär tjäna som uppmuntrande blickfång under ceremonin.

Man skall ha mycket is i magen, om man efter alla smickrande inviter och under trycket av denna märkliga ceremoni skulle begära ens 60 sekunders extra betänketid. De flesta lägger sig snällt i kistan och svär eden. Då tänds ljuset. Maskerna tas bort och en ”broder” välkomnas så varmt i sällskapet, att han så snart som möjligt skall ha glömt bort vad han egentligen lät sig luras till att göra.

Visst hade man en kort stund lust att backa ur. Men då skulle ju alla dessa människor ha ordnat denna ceremoni förgäves, och det skulle ju också visa sig att de haft fel, när de menade, att man var ”speciell”. Inför det skuldtrycket, som ändå inte är särskilt starkt, kapitulerar de allra flesta. Så småningom får man genomgå fler överlåtelser av samma slag, men då har man vant sig vid dem och märker ännu mindre vad som håller på att ske.

Invigningen till TM följer samma mönster. Först kommer några föredrag, som i nyktert neonljus beskriver meditationen som en ren vetenskap. Sedan skall man få sitt mantra. Till mångas överraskning sker detta vid en dunkel, rökelsefylld och klart religiös ceremoni. TM-läraren mässar på sanskrit, och utan att man förstår ett ord leds man till att offra till den avlidne guru Devs ande. Också här skall det till kurage för att man skall dra i nödbromsen. Mycket få gör det i praktiken. Virveffekten är pålitlig.

Övernaturliga händelser kan också utnyttjas för att skapa en säker virveffekt. Många har låtit sig förbluffas, när de av nyfikenhet dragits med på spiritistiska seanser. Man kan bli så vidöppen för påverkan, att man kan ta emot uppenbart felaktiga budskap om en själv utan att komma på tanken att pröva. ”Säkert visste mediet mer om mig än jag själv gör”, tänker förvånansvärt många.

Kristendom och sekterism

Är kristendomen till sitt väsen sekteristisk? Den bygger ju på att man överlåter sitt liv till en osynlig ledare, i detta fall Jesus. Det finns ett ”före” och ett ”nu”. Det finns ett ”gammalt liv” och ett ”nytt”.

Man kan se saken så här: kristendomen kan oerhört lätt användas för sekteristiska syften. Detta sker varje gång man förändrar det kristna budskapet, så att människor får en maktposition över andra människor i den kristna trons namn.

Ur kristen synvinkel kan vi därför säga, att det djupaste kännetecknet på sekterism är att det kristna ledarskapet får makt. Hur läran än ser ut i andra avseenden, så är det typiskt, att den ger ledarskapet makt över dem som skall ledas. Det kan handla om apostolisk succession som motiv för den makten. Det kan lika gärna hända, att en karismatisk person utropar sig själv till apostel eller profet. Han påstår sig då så mycket bättre kunna höra vad Gud säger, att andra

personer inte vågar pröva profetens budskap av rädsla för att ”gå emot en Herrens tjänare”. I praktiken får man därför bara göra som ledaren säger. Han talar ”ju” från Gud.

Observera att jag inte diskuterar om det finns något som kan kallas för apostolisk succession eller apostlatjänst. Felet ligger i att man använder sådana begrepp för att skaffa sig makt.

Därför är det så, att varhelst du ser en maktstruktur i kristna sammanhang, så är det sekterism på gång. Den kan vara oförarglig eller blygsam till sin omfattning. Så är det ofta med maktstrukturer som sett sina bästa dagar i fråga om makt.

Många gånger uppkommer sektbildningar i bakvattnet efter en väckelse. Så länge väckelsen är äkta, är ledarna av typen ”de som i världen intet var” (1 Kor 1:28), men sedan kommer oftast maktmänniskorna och vill ta över.

Om de lyckas så inför de nya lärosatser som skall visa att de gick Guds ärende, när de föste undan dem som verkligen var väckelsens budbärare. Om de misslyckas, har de i alla händelser tvingat dem som från början verkade i ödmjukhet att börja använda makt för att ”försvara väckelsen”. Så småningom dör därför denna och en förstelnad maktpyramid blir kvar som en ruin. När maktmänniskorna tagit över och ännu har vind i seglen gör de som mest skada, eftersom deras makt då är som störst.

Den auktoritära skadan

Somliga former av sekterism är mer skadliga än andra. De största skadorna ser man hos personer som utsatts för ständig påverkan genom skuldmanipulation och virveffekter. Hos dem kan den inre förvirringen nå sådana nivåer, att personen från att ha varit psykiskt frisk blir djupt deprimerad eller får en akut psykos. Personen hjärntvättas och får lära sig att hjärntvätta sig själv. Ångesten växer tills den kan utlösa självmordshandlingar.

Naturligtvis är detta inte avsikten hos dem som leder sekten. Det bara blir så, eftersom man pressar människor över deras förmåga. Självt kanske man klarar trycket, men andra gör det inte.

Tidiga och sena effekter

Sekter med högt grupptryck har alla en tendens att på olika vägar skapa tillstånd av inre förvirring. Man kan bli förvånad, när man ser att folk som kommit ut ur kristna sekter, moonrörelsen, scientologin eller hare krishna alla kan lida av samma slags psykiska sjukdom. Budskapen är ju ändå så olika. Ja, men det man tar skada av är inte bara budskapet utan främst det auktoritära systemet.

Den auktoritära skadan uppkommer först efter en tid, när man förgäves försökt att *genom underkastelse* få en ideologi att fungera trots att denna helt enkelt inte är sann. I det misslyckande som blir oundvikligt bryts adeptens självständighet ner så att han inte längre kan lita på sina egna bedömningar. Detta upplever han som en växande förvirring och den söker han att lösa på det sätt han blivit van –

genom mer underkastelse. Alla dessa ansträngningar leder i värsta fall till en kollaps där hela personligheten kan rasa samman.

Men den första effekten är inte alls så negativ som den slutliga kan vara. Många blir glada och handlingskraftiga när de förs in i en värld där det inte finns några ”om” eller ”men” och framför allt inga ”kanske”. Varje sekt kan därför peka på fina resultat. Och de som sedan har sans eller lättja nog att varken ta läran eller ledaren på alltför blodigt allvar kan också fortsätta att leva i den nya handlingskraften. I praktiken är dessa dock inte så många.

I vilket fall är de fina tidiga resultaten något som gör att det är få som märker hur många som mår allt sämre på lång sikt. Det vågar man ju inte säga till någon för då blir man en sorts avfälling. Hyckleriet får i stället fylla ut luckan mellan beaktelse och verklighet.

Och det typiska är att när man talar med ledaren för en sekt om hur många som mår dåligt, så svarar han alltid med siffror på hur många som mår bra. Att samma personer ofta lite senare börjar att må dåligt, intresserar honom inte.

Det vi skall lära oss av denna dystra betraktelse är att vi för att hitta en sann tro måste undersöka såväl budskapet som den miljö i vilken det förs vidare. Även det bästa budskap kan användas i sekteristiskt syfte. I kyrkans historia har det skett många gånger. Trots att det då blivit många problem, kan budskapet ändå vara sant.

Den mänskliga sidan

Tro och vetande skiljer sig inte åt i fråga om objektivitet på det sätt som människor i allmänhet antar. Tvärtom är de inflätade i varandra genom att tron alltid behövs för tolkningen av iakttagelsen.

Man kunde då tycka att det skulle vara vettigast att slopa bägge begreppen och bara tala om ”insikter” eller möjligen om ”åsikter”. Trots detta har jag behållit de båda uttrycken och vi skall nu se vad den stora skillnaden består i.

Vetandet är medvetet och kan oftast uttryckas och motiveras med ord och siffror. Paradigmet som är tänkandets förutsättning kan för det första sällan uttryckas eftersom det är mycket mer omedvetet. Dessutom har vi oftast svårt för att motivera det självklara. Vi tycker i regel inte ens att det behövs och ibland går det inte.

Detta medför att vetandet och tron förmedlas från människa till människa på ganska olika vägar. Vetandet, som vi har lagrat i hjärnan i form av ord och siffror, ger vi vidare på mer eller mindre intellektuell väg. Många självklarheter kan visserligen finnas mellan raderna i olika intellektuella budskap. Men den viktigaste vägen för överförandet av en tro tycks vara något som vi kan kalla identifikation eller ”personlig smitta”.

Identifikation

När vi studerar hur en sekt fungerar, ser vi tydligt att tron är en insikt som bara ofullständigt kan förmedlas genom en bok. Tron överföres mycket bättre genom personlig påverkan än genom trycksvärta på papper.

Det är ganska viktigt att den som skall smitta sin omgivning med tro åtnjuter respekt från dem som skall påverkas för att det hela skall gå bra. Finns det däremot bara en gnutta förakt för den som skall smitta, så kommer hela processen av sig. Detta gäller även om personen i fråga skulle ha ett sant budskap.

Vi kan därför säga att vetandet främst överförs genom information medan tron mest av allt sprids genom identifikation. För barnets del handlar det om att leken blir en sorts härmning där många självklarheter grundläggs.

Detta förklarar delvis varför du inte behöver vara så noga med sanningen ifall du skall bli förmögen på att starta en ny sekt med ett nytt paradig. Eftersom tron

inte har särskilt mycket med analys att göra, räcker det ganska långt om du bara strålar av entusiasm. Då får du många anhängare.

Om det sedan råkar vara så att ditt paradigm inte är sant, kommer många anhängare att bli förvirrade och må dåligt med tiden. De försökte ju leva det liv som de trodde att du levde och ändå krockade de med verkligheten. Men när de ser att du fortfarande strålar, kommer de flesta redan därigenom att drabbas av ännu mer förvirring och självanklagelse. Märkligt nog kommer många av dem inte ens på tanken att ditt paradigm skulle vara fel. Det som inte överfördes via förståndet provas inte så ofta av förståndet. Med detta vill jag inte ha sagt att man inte kan pröva sin tro. Jag säger bara att det är mindre vanligt att det blir gjort förrän mycket av ens värld rasat samman.

Efter principen för smittsamhet fungerar inte bara religiösa eller ”andliga” sekter. Ett modernt politiskt parti som inte har en TV-personlighet som ledare betraktas av många som dödsdömt. Ibland talar olika debattörer med förakt om ”karismatiska ledare”. De brukar dock sällan tala mer väl om en hederlig träkmåns – även om han skulle vara skicklig.

Paradigmets pedagogik

Vi är alla barn av vår tid med dess sätt att tänka, känna och handla. Det vi kallar paradigm, kultur, ”folksjäl” eller tidsanda har vi ofta insupit mera mellan raderna än på raderna framför allt i det vi lärde oss som barn. Ingen håller lektioner för småbarn om ”det västerländska paradigmet”. Orsaken ligger mest i att man inte behöver undervisa om det självklara. Det snarare förstörs som självklarhet om man gör det.

Om man i stället alltid talar och handlar som om vissa saker var självklara, blir de det också för nästa generation på ett mycket djupare sätt än om man ständigt säger: ”Så här skall du tänka.” Det senare sättet att förmedla självklarheter kan så lätt leda till revolt och inte till övertygelse.

I sekter är man ofta ute efter att få stora grupper människor att snabbt byta hela sin syn på tillvaron. Identifikation tar i regel lång tid och kräver tät kontakt. Därför litar man mest till ett regelrätt budskap om vad människorna skall tro. Med gruppsytryck och indoktrinering vill man sedan skapa det slags process som normalt bara kan mogna fram i en personlig relation. Redan av denna anledning upplever man ofta att effekten på personligheten känns konstgjord.

Grunden för mognad

En människas självklarheter formas ur hennes samspel med andra människor. Som exempel kan nämnas att ingen ens tycks kunna förstå sin egen identitet utan att få den genom ett samspel med andra människor, helst nära anhöriga. Redan om detta samspel ger otydliga eller dubbla signaler, så kan spelet vara förlorat.

Det samma gäller när en människa behöver förändra sitt paradigm – i synnerhet om detta är dåligt. Då behövs det en annan människa – eller ibland flera. Och då

duger det inte med personer som sitter i samma båt. Man längtar efter en människa, eller några, som åtminstone ser ut att ha det man själv saknar.

Den förändrande kraft som relationerna kan innehålla ligger till en del i att det uppstår en identifikation. Den som behöver hjälp måste kunna respektera och identifiera sig med den som skall ge hjälpen. Det räcker inte bara med intellektuell information.

Det är detta förhållande som så lätt frestar båda parter i såväl terapi som religion till den sortens falska relation som kan sluta med att det uppstår bindningar eller sekter. Man har inom vissa skolor i psykoterapi försökt att gå runt den här risken genom att i praktiken förbjuda terapeuten att vara sig själv. Han skall inte ge sina egna, spontana synpunkter utan alltid möta klientens frågor och tankar med professionella motfrågor.

Detta låter vettigt, men det fungerar inte så speciellt bra. Det hela misslyckas kanske främst genom att en människa inte tycks kunna förändra sina självklarheter på egen hand – inte ens genom sympatiska men allmänt hållna motfrågor. Detta klarar vi lika lite som vi kan lyfta oss i håret. Personligheten formas mer av personligheter än av intellektuella idéer.

Kultur

Om det typiska för våra självklarheter är att de inte kan bevisas, så kan och bör de visserligen torgföras med argument som till en del är intellektuella. Men om det inte på samma gång finns en person som man kan identifiera sig med så blir sällan de nya tankarna så där riktigt oreflekterat självklara som de behöver vara för att skapa trygghet och handlingskraft. *Därför måste vi dra slutsatsen att paradigmet bygger på en eller flera levande relationer i minst lika hög grad som det är filosofi eller ideologi.*

När nu paradigmet väl så mycket tycks vara ett socialt och känslomässigt fenomen som ett rent logiskt och intellektuellt, så utgör det ändå den grund på vilken logiken vilar. Det är detta som gör att vi som västerlänningar kan tycka oss vara de enda som kan tänka ”rätt”. När människor från andra kulturer lyssnar till oss så tycker de inte sällan att vi tänker tokigt. Hur mycket förstår vi av muslimskt tänkesätt? Muslimerna tycker ju att de tänker ”rätt” och att vi är obegripliga. Hur mycket förstår vi varandra och hur mycket kan vi förstå ens om vi engagerar oss maximalt?

Hel personlighet

Ett paradigm blir genom detta synsätt inte bara en tankelivets bild av verklighetens summa. Det har också med personlighetens vilja och känsla att göra. Det skapas till stor del i ett mönster av relationer och består alltså inte enbart av sådan kunskap som kan lagras i en dator. Ett gott paradigm leder i bästa fall till att mottagarens personlighet blir hel och anpassad till verkligheten – ett tillstånd som vi kan kalla mognad.

Det vi med många olika termer kallar livssyn, världsåskådning, tro eller

paradigm omfattar alltså hela personligheten och är därför ingen lös åsikt som man utan risk kan manipulera. Tvärtom tycks tron vara den bärande stommen i människans själsliv. Fiffelar man med den, så löper man risken att hela personligheten rasar samman. Resultatet kan bli synligt i det tillstånd som man i psykiatrin kallar psykos och som vi ännu har mycket svårt att förstå.

Eftersom ett bra paradigm å andra sidan ger en stabil personlighet kommer kanske det mesta av den framtida psykiatrin att handla mer om att man tar reda på människans självklarheter än att man talar om hennes barndom. Målet blir då att man hjälper människan att byta paradigm från ett som inte fungerar till ett som gör det. Barndomen går ju inte att byta, men de självklarheter som härstammar från barndomen kanske går att förändra. Inom många sekter och udda terapiformer pågår experimenten redan för fullt – med mänskliga försöksdjur och utan medicinskt ansvar.

Ömsesidigt beroende

Vårt sätt att tänka och hantera kunskap formas alltså bara delvis ifrån kunskapen själv. Vi kan säga att vår kultur med dess sociala och religiösa mönster är minst lika viktiga. Men dessa mönster påverkas också i högsta grad av våra tänkesätt. Den vetenskapliga kulturen ledde till att tron på Gud avskaffades. Samtidigt förändrades en rad sociala mönster inte minst på samlevnadens område. Detta i sin tur påverkade vårt sätt att tänka.

Kunskapsexplosionen leder därför inte bara till att vi får allt tjockare läroböcker. Den för också med sig att de sociala mönstren kan komma att ändras i allt snabbare takt. Ju mer flödet av information ökar, desto fler begrepp kommer att omvärderas samtidigt. Som jag förut sagt är detta inte enbart av godo. Om alla självklarheter ständigt skall förändras, så blir ingenting längre självklart. Om nu paradigmet är personlighetens fasta stomme, så ser vi lätt att ju snabbare och oftare våra självklarheter skall ändras desto svagare blir den inre stommen. Detta beror på att en självklarhet har sin största styrka bara när den inte ständigt är ifrågasatt.

I praktiken kan den utveckling vi befinner oss i bädda för ett starkt come-back för religioner och tro. Man kommer allt mer att söka efter ”urgammal vishet” och framför allt efter ledare som kan ge oss en fast punkt i tillvaron. Faktum är att ju mer sekulariserad politiken blivit desto fler ”ledare” har dykt upp som både krävt och fått religiös dyrkan av sina undersåtar – åtminstone till en tid.

Idoldyrkan som religion

Vi kan nu säga att vi står inför en del av den ”religiösa dimensionen” i människans själsliv. Givetvis kallas inte detta för religion i vår kultur. Religionerna har ju avskaffats. Men när vi undviker att se likheten, så lurar vi oss själva.

Just vår egen tid och kultur är därför ett lysande uttryck för principen att om man så avskaffar alla gudar och religioner, så blir människan inte mindre religiös

för det. Hon klarar sig inte enbart med idéer. Hennes behov av att dessutom ha idoler är konstant, och det kan till och med växa med ökande föränderlighet. Stora delar av massmediavärlden och politiken bygger på dessa mekanismer.

Tänk bara så mycken religiös dyrkan vi sett i vår egen tid! Adolf Hitler, Elvis Presley, Beatles och Mao Zedong är några personer som tillbetts av stora skaror. Presley och ynglingarna i Beatles avgudades mest av tonårsflickor. Ordförande Mao tillbads allra mest av intellektuella – åtminstone i Sverige. Det faktum att man anser sig vara ”intellektuell” medför inte på något vis att man skulle vara fri från behovet av religiös identifikation.

Av den orsaken måste det då vara viktigt att man ger den identifikationen till en som kan motsvara förtroendet! Nästa ”Hitler” eller någon annan charlatan kommer annars att på nytt dra många i fördärvet.

Barnaskap

Att ha en tro innebär att man har en uppsättning självklarheter som bildar grunden för ens liv. Att byta tro blir då liktydigt med att man byter självklarheter. Orsaken till ett byte kan variera. Men ofta sker det i samband med någon sorts kris. I det längsta försvarar vi våra självklarheter ty det gör man utan att tänka sig för så länge det självklara faktiskt är självklart. Därför vill det ofta till en kris innan vi är beredda att gå på djupet.

Därför är det först när en stor mängd kunskap inte går att förstå eller när det uppstår en kris på det moraliska planet som man börjar ”tänka om”. Detta kan handla om en människas kunskap eller relationer, men det kan lika gärna vara fråga om en hel kultur. I det senare fallet talar vi om paradigmskifte.

Att man byter självklarheter behöver inte betyda att de nya blir bättre än de gamla. Men i regel sker det för att de gamla visade sig leda vilse. Så var det även när medeltidens kristet färgade paradigm byttes mot det som satte vetenskapen i högsätet. Det medeltida paradigmet hade på många punkter sparat ur. Det nya verkade dessutom leda längre när det gav oss nya tekniker och apparater. Att det inom andra områden skulle komma att skapa förvirring var inte lätt att inse från början.

Tänka om

När man skall byta måste själva bytet få lov att ta tid, även om beslutet att låta det ske kan komma med stor plötslighet. Det är viktigt att man får chansen att ”tänka om” snarare än bli ”omprogrammerad”. I det första fallet mognar man, medan det andra visserligen går fortare, men ganska ofta leder till kollaps. Hos den enskilde ser man detta hos offren för sekter, när de drabbas av sektpsykos. I större sammanhang kan man se det i den moraliska kollaps som Tyskland drabbades av under hitlertiden.

Som jag förut sagt behöver man ofta få hjälp från en eller flera levande personer när man skall byta självklarheter. Dessa människor bör inte bara ge undervisning utan också ge möjlighet till identifikation. Det senare tycks vara viktigast.

Jesus och lärjungarna

Allt detta tycker jag syns mycket väl i Jesu sätt att umgås med sina tolv lärjungar.

Om man betänker att han måste ha vetat vilken kort tid de hade på sig, häpnar man över att han inte var mer intensiv i sin undervisning. Skulle han ha följt moderna principer för ”lärjungaträning” så skulle han ha gnuggat de tolv både dag och natt med bibelord och handgrepp för hur man undervisar, botar sjuka, bildar församlingar, tillsätter ledare, förvaltar sakrament och mycket annat. Får man tro en del nutida kristna så borde han dessutom ha drivit ut en massa demoner ur dem.

Men det blev inte så mycket med något av allt detta. I stället gick de runt i tre år. Jesus predikade och botade sjuka. Ibland förklarade han sina predikningar, men dessemellan gjorde han tydligen inte det heller. Vid några tillfällen skickade Jesus ut lärjungarna för att de själva skulle predika och bota sjuka. Han tycks inte ha sagt så mycket om hur de skulle göra. Det viktiga var kanske att han själv hade sänt dem just då och just till det – inte att de hade övat in en massa teknik.

”Lär oss att be”

Lukas berättar att Jesus inte ens lärde dem att be förrän de själva uttryckte en önskan därom. Moderna kristna ledare skulle knappast ha lust att vänta så länge eller ens hysa någon förståelse för det kloka i att göra på det viset. Vi har en stor förmåga att hellre ge intellektuell undervisning än att vänta på att längtan och nyfikenhet skall vakna så att dessa får leda till upptäckter som i sin tur skapar en självklarhet.

Kort sagt betyder detta att Jesus använde den pedagogik som föräldrar använder för sina barn medan dessa ännu är ganska små. Detta betyder inte att Jesus nedvärderade lärjungarna. Han gjorde dem inte barnsliga. Han gav dem bara möjligheten att lägga sig till med nya självklarheter på det sätt som går lättast och skonsammast och som griper djupast. Där vi alltför ofta satsar på kvantitet och hög fart satsade Jesus i stället på kvalitet och djup.

Genom att Jesus inte bekymrade sig om hur man fort nog skulle nå stora resultat nådde lärjungarna dem i praktiken både fortare och bättre än om Jesus hade sprutmålat dem med ”andlig undervisning”. Låt oss ta just bönen som ett exempel på skillnaden.

Ett experiment

Vi antar att du är en ”andlig ledare” och på kort tid samlas en grupp på tolv personer runt dig. Du börjar omedelbart att förklara att all andlighet bygger på bön och att det är helt avgörande att man ber på rätt sätt. Gör man inte det händer ingenting. Vidare talar du länge och noga om hur många behov det finns i världen. Dina adepter bör helst be både dag och natt – naturligtvis med din teknik.

Vad kommer din undervisning att leda till? Två konsekvenser är ganska lätta att förutse. Den första har med gudsbilden att göra. Tänk vilken Gud du målar upp när du säger att bara den som lärt sig bönen svåra teknik kan räkna med att få något. Tydligen vill Gud inte ge något, utan det gäller att nästan prata omkull

honom med sina böner.

För det andra – och det är viktigast av allt – gör du bönen till en plikt i stället för att beskriva den som en ofattbar förmån. Detta i sin tur leder snabbt till att den också blir tråkig. Hur ofta har vi inte syndat på denna punkt! I de flesta församlingar kan man lugnt skriva att bönesamlingarna sker i ”Lilla salen”. I regel orkar inte många komma. Bönen har blivit en plikt och då är det som om alla bromsar låg på.

Huvud eller hjärta?

Poängen i det jag nu säger är att om allt skall bygga på föreläsningar så är risken stor att den kunskap man meddelar aldrig kommer längre än till huvudet. Det är långt ifrån säkert att den kommer till ”hjärtat”. Om så sker har den nya kunskapen dock inte blivit en verklig självklarhet. Den har mera blivit ett inlärt beteende och det är något helt annat.

Du har säkert hört berättelsen om tanten som skulle gå på vattnet. Hon sa: ”Jag tror, jag tror.” Sedan klev hon över relingen och plumsade i. När hon kom upp sa hon: ”Det var väl det jag trodde.”

Trodde hon eller trodde hon inte? Jo, nog trodde hon. Men hennes tro var ingen självklarhet. En självklar tro behöver inte vara sann, så hennes tro hade kunnat vara självklar fastän hon blev blöt. Och vattnet hade kanske inte burit bättre om hennes tro varit mer självklar. Men hon hade inte behövt värna om sin tro genom att peppa upp sig före promenaden på vattnet. Och hon hade inte sagt som hon gjorde till sist om hennes tro hade varit en verklig självklarhet.

Hennes tro var inlärd. Hon hade inte fått den genom en genuin upptäckt och inte heller genom en identifikation. Hon hade antagligen bara hört predikningar. Och det är inget fel på sådana, men de räcker inte och de bör inte stå i vägen för den gudsrelation som ensam kan skapa en levande och självklar tro.

Förträknigen

Allt detta kan tyckas vara mest en lek med ord, men så är det inte. Vi har i denna bok grundligt sökt efter orsakerna till västerlandets avkristning. Vi har också velat förstå varför alla slags religioner går att torgföra utom den som formade hela vår kultur. Ännu så länge har vi dock gått förbi det bidrag som kanske är både det största och det viktigaste – nämligen det som kommer från den kristna församlingen själv.

Det glada budskapet har en märklig förmåga att förvandlas till ett dystert budskap när vi kristna får ta hand om det. Här kan vi kristna inte skylla på några utomstående. Frågan är bara hur vi bär oss åt.

Jag tror att det jag nu skissat är en viktig mekanism. Vi glömmer så lätt att tron i praktiken är en relation med en levande Gud och att vi som människor formas om genom att leva i ett barnskap hos honom. När vi steg för steg kan ana oss till hur han tänker och handlar, så förvandlas vi. När vi får brottas med frågan hur

han kan vara god och allsmäktig utan att kunna hitta lättköpta formler så djupnar vi själva.

Vi får se upp till Gud på samma sätt som ett barn ser upp till sina föräldrar för att förvandlas och mogna på samma sätt som barnet. Och på samma sätt som jordiska barn får Guds barn slippa bördan av en massa ansvar. Just friheten att få blomma ut som människor i samvaron med en god Gud är själva livsnerven i det glada budskapets glädje.

Detta utesluter inte värdet av undervisning. Sådan kan ge oss mycken förståelse. Risker är dock att vi har långt mera bråttom än Gud. Då skaffar vi oss snabbt så mycket teoretisk kunskap att kristendomen blir något att ”leva upp till”. Ju mer den tanken slår rot inom oss, desto mer blir Gud för våra ögon den krävande och dömande Guden – fast han inte är det annat än mot dem som vänt honom ryggen. Då kommer ansvaret och bekymren tillbaka med en mycket större tyngd än de någonsin hade förut.

Till sist kanske allt i budskapet kan bli en självklarhet – åtminstone så där halvt om halvt som för tanten jag nämnde om nyss. Men glädje blir det avgjort inte. Det glada budskapet har i stället blivit deprimerande.

Sekularisering

Frågan blir då denna: varför gör vi ideligen om det glada budskapet till det dystra? Varför lär vi oss aldrig den ganska enkla läxan att låta bli?

Det bibliska svaret är rätt överraskande. Vi vill hellre ha det dystra budskapet än det glada. Själva mekanismen ligger i ett ord som inte används i Bibeln men som ändå säger det mesta, nämligen ordet ”sekularisering”. Ordet betyder inte bara att man avskaffar all sorts religion. Berättelsen om syndafallet ger oss i stället en ledtråd av annat slag. Människan ville bli som Gud genom att hellre äta av Kunskapens träd än av Livets träd.

Där rätt alternativ låg i att människan levde tillsammans med Gud och lät sig präglas som ett barn, så ville hon hellre ha abstrakt kunskap om Gud och kanske ännu mer om gott och ont. Ty ordagrant heter trädet i hebreiskan ”Kunskapens träd gott och ont”. Det är säkert mycket riktigare att tala om kunskapen *om* gott och ont än att tala om kunskapen *på* gott och ont.

Den teoretiska kunskapen om gott och ont sätter människan i stånd till att klara det hela utan Guds personliga närvaro. Vi har en obändig lust att få göra om det kristna livet till en fråga om teknik. Vi vill veta hur man ber, medan Jesus helst stryker under att det viktiga är att vi ber. Vi vill veta hur vi skall bära oss åt för att leva så rättfärdigt som möjligt. Bibeln stryker hellre under att Gud är rättfärdig och att vi kan låta oss präglas av honom. Det är detta som kallas för att bli *rättfärdig genom tro*.

I våra dagar håller kristenheten på att försöka ”lära sig” hur man helar de sjuka eller gör andra under och tecken. Processen är hela tiden densamma. Vi vill skilja Guds egenskaper och gåvor från Guds person. Vi vill ha hans kunskap men inte

honom själv. Vi sträcker oss efter hans kraft hellre än vi sträcker oss efter hans person.

Ett fromt citat som man ofta ser i kristna tidningar låter så här: ”Jag tror på bönenas makt.” Varje gång jag ser det tänker jag att det gör då inte jag för min del. Jag tror på Guds makt och jag tror att han hör mina böner. Men bönerna har ingen makt. Skulle Gud dö skulle bönerna bara bli ljudvågor. Men också detta är ett led i en strävan som vi ofta inte själva märker – att skilja Guds gärningar och gåvor från Gud.

I de flesta av våra gudstjänster säger vi att Jesus själv är osynligt närvarande, ty så har han lovat oss. Ändå har människor en konstig tendens att utropa sig själva till ”Kristi ställföreträdare”. Inte behövs det någon ställföreträdare om Jesus själv är i lokalen! För tydlighets skull vill jag påpeka att det inte bara är påvarna som säger så här. I väckelsekristna kretsar möter man personer som menar sig ha till uppdrag att ”höra från Gud” i de andras ställe. Det jag nu säger betyder inte att vi inte behöver ledare. Men de verkar inte ”i Jesu ställe”.

Vetenskap och humanism

Hela den nutida kunskapsexplosionen är en enda enorm sekularisering. Den började med att man sade att Gud är förnuftig och därför bör också hans skapelse vara det. Sedan gick man vidare genom att studera på vad sätt skapelsen fungerar förnuftigt. När man lyckades med det – eller tyckte att man gjorde det – så förklarade man att Gud inte finns. Det är först i vår tid som det börjat gå upp för många att man därmed sågat av pinnen som man själv satt på från början.

På samma vis är det med humanismen som moraliskt system. Den har tagit över alla sina värdebegrepp från kristendomen. Den skulle aldrig ha kunnat uppstå i en muslimsk kultur eller hinduisk. Men i det kristna sammanhanget kom frågan att ställas: hur skall vi nu lösgöra den kristna rättfärdigheten från tron på Gud?

Marx är ett gott exempel. Han lånade alla sina begrepp om rättfärdighet från den judiskt-kristna traditionen. Det var därför hans system kom att skilja sig från Darwins. I utvecklingsläran bekymrar man sig inte om vad som är rättfärdigt. Där är man bara ute efter att förklara hur vi har uppkommit när Gud ”ju” inte finns. Men samtidigt som Marx indirekt erkände att rättfärdigheten finns – vilket inte är så självklart om det inte finns någon Gud – så stred han energiskt för att avskaffa tanken på Gud.

När själva skilsmässan till sist var klar så gick både vetenskapen och humanismen på export till andra kulturer än den kristna. I dag talar alla om mänskliga rättigheter – ett begrepp som är en hörnsten inom humanismen. Vetenskapens väg till kunskap hyllas också inom kulturer där man inte i övrigt väntar sig att det skall finnas en förnuftig organisation i naturen.

Synden

Vi rör nu vid den egenskap hos människan som Bibeln kallar Synden – med stort S och i singularis. Den är något mer än summan av alla moraliska felsteg. Den

leder i sig till alla synderna men den är själv något annat. Vi kan säga att människan längtar efter alla Guds egenskaper och förmågor, men hon vill slippa Gud som person. När den ende Guden är avskaffad går det till och med att tro på gudar i pluralis – det kan vi se i vår egen tid. Ty människan kan gärna tänka sig många gudar. Sådana kan man ju spela ut mot varandra – åtminstone i tanken.

När människan inte tror på Gud driver hon sekulariseringen mot målet att avskaffa Gud. Troende kristna faller inte riktigt i samma grop – men nästan. Vi avskaffar honom inte, men vi har på många vis tendensen att förminska honom. Vi talar hellre om bödens makt än om Guds makt. När vi har svårt att förstå hans godhet och allmakt över en lidande värld så löser vi problemet genom att säga att han i praktiken inte har så mycket makt som han påstår. Alternativet är att vi inte till fullo kan förstå det han gör. Men det alternativet vill vi inte acceptera.

”Jag är sanningen”

Vid ett tillfälle sade Jesus till sina lärjungar: ”Jag är vägen, sanningen och livet.” Detta påstående är så radikalt att vi har svårt att förstå det. Sanningen är inte en princip utan en person.

Detta betyder att själva kunskapen är en av Guds egenskaper som vi har lyckats lösgöra från Guds person. Och här har vi kommit så långt att vi har svårt att förstå hur sanningen kan vara en person och inte bara en bevisad teori.

I detta sammanhang vill jag peka på att när vi gör sanningen till enbart en princip så blir vi omänskliga. Vi behövde materialismen som ett paradigm för att kunna utforska oss själva och i vanlig ordning kom vi delvis fram till det vi utgick ifrån. Vi blev maskiner eller möjligen apor och tappade bort vår egen identitet. Av detta började många må dåligt, men ganska få förstod varför.

Så började vi säga att ”man skall veta och inte tro”. Därmed tappade vi bort det enkla faktum att allt vetande bygger på en tro och är således en tro, djupast sett. Och vi tänkte inte ens på att grunden för vårt tänkande – det vi kallar paradigm – bygger på mänskliga kontakter och relationer mer än på böcker och datorer.

Jesu påstående att han är sanningen kan förstås så att om vi inte erkänner hans gudomlighet, kommer vi steg för steg in i en sanningens relativitet som till sist gör att allt flyter. Det är först när Gud får lov att vara Gud som vi kan få ett sanningsbegrepp som bygger upp i stället för att skapa oreda.

Sanningens två sidor

När vi söker oss ett begrepp om vad sanning är, så räcker det inte med att vi hittar ett som är abstrakt, teoretiskt eller filosofiskt. Om det skall vara realistiskt, så måste det säga något om oss själva, samtidigt som det säger något om verkligheten utanför oss.

Allt detta är lätt att illustrera. Du vet att man kan skada en människa genom att slänga hårda sanningar på henne. Men man kan också upprätta en människa

genom att säga henne barmhärtiga sanningar. Det kan faktiskt vara så att en och samma sanning kan ha olika effekter beroende på om den ges i kärlek eller i förakt.

I vår tid har vi sett att den obarmhärtiga sanningen kan ha förödande effekter. Därför har vi ofta dragit en lans för den barmhärtiga lögnen och kallat den för tolerans. Problemet är bara att ingen lögn kan hjälpa en människa att finna sig till rätta i verkligheten. Det kan bara sanningen göra. Men det är en himmelsvid skillnad mellan den barmhärtiga sanningen och den obarmhärtiga.

Tala till en människa i föraktfull ton om hennes krokiga näsa, så tar hon ju illa vid sig just för att näsan är krokig. Om den i själva verket är rak som en linjal så är ju påståendet inte sant och kan därmed inte heller skada näsans ägare.

Sanningen kan alltså inte frikopplas från människan och hennes avsikter. Så länge vi bara hade 1800-talets fysik, så kunde vi tro att detta skulle gå just i fysiken. Men så kom kvantfysiken och visade att inte ens här finns det något begrepp om sanningen som kan skiljas från avsikten hos den person som söker sanningen.

Poängen är att det inte räcker med den abstrakta kunskap som kan stå för sig själv utan Gud. Om sanningen inte innehåller en barmhärtig och ödmjuk person så blir den livsfarlig just för att den är sann.

Paulus uttrycker samma sak på sitt eget sätt:

"Ty bokstaven dödar, men Anden ger liv." (2 Kor 3:6)

Bokstaven är den dödande sanningen, medan Anden – som är Guds Ande – ger liv genom att vara sanningens barmhärtige Ande. På samma sätt säger aposteln Johannes om Jesus:

"Vi skådade hans härlighet, härligheten som den Enfödde fått av sin Fader, full av nåd och sanning." (Joh 1:14)

I dessa citat finns hela tiden budskapet att människans olycka började med hennes sökande efter en sanning som bara skulle vara abstrakt, opersonlig och matematisk. En sådan sanning fungerar inte i våra liv – och kvantfysiken låter oss ana att den kanske inte ens finns.

Låt oss åter lyssna till hur Paulus talar om människans sökande efter en kunskap som är frikopplad från Guds person.

"Fast de kände Gud, prisade och tackade de honom inte som Gud, utan förirrade sig i tomma spekulationer, så att mörkret sänkte sig över deras oförnuftiga hjärtan. När de påstod att de var visa blev de dårar." (Rom 1:21-22)

Den rena, teoretiska sanningen är omänsklig. Och om den blir den enda kunskap vi erkänner så gör den oss omänskliga – inte genom att vara osann utan genom att den går att bevisa. Sanningen är något mer än bevisade teorier. Den är en person – och inte vilken person som helst utan Gud själv. Den sanning som utesluter honom kan vara bevisbar, men gör oss samtidigt till främlingar för oss

själva och varandra.

Frågan blir därför med vem eller vilka som du delar ditt tänkande. Vilka har rätten att vara med och forma dina tankar? Är de värda det förtroendet? Kan du ana dig till vilket äventyr det kan vara att ”tänka ihop” med den Gud som har helheten och som är den?

När jag gifte mig fick jag en person att dela livet med. Det innebar att vi genom åren har växlat många tankar med varandra och detta har format oss båda. Hur skulle det ha slutat om jag i stället hade föresatt mig att på nolltid skaffa fram all sorts teoretisk kunskap om min hustru i stället för att leva med henne?

Kyrkans stora bidrag till sekulariseringen och till förtråkningen av det glada budskapet uppstod genom att vi gjorde teologin till en kunskap *om* Gud när den var tänkt att vara en kunskap *med* Gud.

”Omvänd er”

Lärjungarna hade ett mycket kärt samtalsämne. När de trodde att Jesus inte hörde på tvistade de om vem av dem som var den störste. Vid ett tillfälle sade Jesus till dem:

”Om ni inte omvänder er och blir som barn, kommer ni aldrig in i himmelriket.” (Matt 18:3)

Lägg märke till att detta sade Jesus till lärjungarna, inte till dem som var ute efter honom. Tänk om vi skulle omvända oss – både i kristenheten och utanför. Hur går det till i så fall?

Om du inte förut varit en övertygad kristen så behövs det att Gud själv ger sig till känna för dig på något vis. Din tro skall ju inte vara en åsikt utan den bör vara en konsekvens av sanningen. Som jag tidigare sagt, så kan du inte ta dig den sanning som tron bygger på, för då skulle Gud inte vara Gud. Men du kan be om den och få den som en gåva. Men då bör du vara beredd att låta Gud vara Gud ifall du får den kunskap du sträcker dig efter.

Därför kan du be ungefär så här:

”Gud, om du finns, du som är god och allsmäktig och har skapat mig, så ber jag att du ger dig till känna för mig så att jag kan tro. Då vill jag låta dig vara Gud i mitt liv. Om det dessutom är sant att din son, Jesus Kristus, tagit på sig konsekvensen av min synd, så hjälp mig att tro på även på det. Låt mig då också se vilka synder som jag behöver bekänna, så att jag kan börja leva tillsammans med dig.”

Du kan alltså säga ett ”om du finns” ty tron är en gåva och inte en prestation. Det som håller Gud fördold för oss är inte vår bristande övertygelse utan vår benägenhet att utnyttja honom och svika honom. Därför får vi lättast kunskapen om honom genom att vi beslutar oss för att låta honom vara Gud sedan han väl gett oss visshet.

Vi som redan tror har också anledning att be. Vi kanske mest av allt skall be att den Gud vi redan tror på gör det helt klart för oss hur beroende vi är av honom som person. Den vissheten kallas med Bibelns eget ordval för gudsfruktan. Det betyder inte att man är rädd för Gud som om han vore ond. Man har bara fått den respekt som man har alla skäl att hysa även inför den som är god – om han har all makt.

Börja med Bibeln

I alla stora religioner kan man hitta påståendet att just denna religion är den enda sanna. Det säger kristendomen, islam, hinduismen och många andra. Alla kan ju inte ha rätt i detta. Antingen har en av dem rätt eller också ingen. Denna tanke har gett upphov till två olika attityder.

Enligt somliga betyder detta att ingen enda religion är sann. Andra går den motsatta vägen och menar att alla religioner är uttryck för någon dold verklighet som människor anat sig till och uttryckt på lite olika sätt. Den första åsikten leder till att man rycker på axlarna åt all religion. Den andra tanken leder snarast till att man försöker göra en enhet av alla de olika religioner som finns. Eller också säger man att det inte spelar någon större roll vilken religion man testar.

Om vi nu har kommit fram till att vi inte bara kan avfärda den religiösa tron utan prövning, så är den första attityden därmed ute ur leken. Då återstår den andra. Jesus kanske är samma person som Brahman, Allah eller Tor? Det kanske inte spelar någon roll vilken religion man börjar med bara man börjar.

Meditationspsykos

Inom psykiatrin – alltså inom vetenskapen och inte bara i kristna kretsar – talar man i dag om en ny sjukdom som kallas meditationspsykos. Människor som praktiserat TM eller yoga insjuknar ibland – någon gång stormande akut – i en psykos då man ibland ser ormar överallt eller andra skrämmande visioner. Svår ångest, panik och splittring hör då ofta till bilden. Sjukdomen förlöper inte riktigt som andra former av psykos och går dåligt att behandla med de läkemedel som brukar ges till schizofrena. Sjukdomsbilden kan dock variera mycket. Jag vill ge tre exempel.

Nirvana

Den första personen jag tänker på satt helt överksam på ett kristet vårdhem. Han hade varit fullt frisk och drivit ett eget företag. Yttre svårigheter hade gjort att han fick svårt att koppla av och han började därför med TM. En dag när han mediterade upplevde han hur det ”exploderade i huvudet” på honom. Från den dagen levde han bokstavligen i en sorts nirvana. Han som förut hade skött sitt företag tappade hela sin handlingskraft.

Under sina bästa dagar kunde han nu hjälpa till att skala potatis på vårdhemmet. Många dagar kunde han inte ens göra det. Ibland skälvde han lite av ångest där han satt, men mestadels var han stilla. Jag frågade honom vad han tänkte på. Han svarade redigt och klart att han i ordets verkliga mening inte tänkte på någonting. Det var alldeles tomt inom honom. Han kunde tänka om någon kom och började tala med honom. Men om ingen gjorde det så rådde en fullständig tystnad i hans huvud.

Givetvis hade han fått all upptänklig behandling. Men varken samtal eller läkemedel hade haft någon effekt. Han satt där han satt.

Och lägg nu märke till att han inte hade varit med i en sådan sekt där man förslavas under ett auktoritärt ledarskap eller pressas till att trampa sönder sin tidigare livserfarenhet. Han hade bara i all stillhet mumlat namnet på en indisk gud sedan han lurats att i en ceremoni överlåta sitt liv till denna och till hinduismens övriga gudar. Han hade kallat på sin nya gud som han inte ens visste om. Han trodde att ordet bara var ”vibrationer” ty så hade han blivit undervisad. Guden som han kallade på hade tydligen kommit, och resultatet var precis det som man skattar så högt i Indien – nirvana.

Sockerkaka

Fall nummer två var en kristen flicka som led av en långvarig depression. Hon låg för det mesta på sin säng och grät. Hon orkade inget men det brukar man inte göra vid depression. Därför dröjde det ganska länge innan man förstod att detta inte var någon vanlig depression.

Till sist kom det dock fram att hon en tid utövat TM för att ”fördjupa” sin tro. Hon fick då veta att initieringen innebär en överlåtelse till andra gudar än Jesu Gud och Fader som hon trodde på. Hon bad då Gud om förlåtelse och befrielse och vi bad för henne. Dagen efter gick hon upp i ottan och väckte sina föräldrar med nybakad sockerkaka. Depressionen var slut.

Bärsärkagång

Den tredje personen var en man som jag träffade för första gången i en bönegrupp. Jag hade kommit som gäst till gruppen, och det hade han med. Gruppen leddes den kvällen av en pastor från USA – också han var på besök. När kvällen led mot sitt slut frågade denne pastor om någon ville ha personlig förbön. Den man jag syftar på nämnde då att han ibland hade svårt att vistas bland människor på grund av ångest.

Pastorn reste sig då och gick helt stilla fram, doppade ett finger i litet olja och smorde ett kors på mannens panna. Allt gick helt tyst och stilla till väga. Stämningen var närmast sömnig för det var ganska sent. Då hördes utan förvarning ett avgrundsvrål och mannen for upp som en raket ur fåtöljen, blårod i ansiktet. Vi befann oss i ett stort betonghus i en typisk sovstad. Jag kan än i dag inte förstå varför ingen av de många grannarna kallade på polis.

Mannen fortsatte nämligen att vråla för full hals och började välta möbler. Ett

våldsamt slagsmål tog vid när vi män i rummet tog fast honom för att stoppa ödeläggelsen. Efter en kort stund låg mannen på golvet och vi andra höll honom fast. Pastorn böjde knä bredvid honom och sade stilla: ”Kom ut ur honom, i Jesu namn.” Varje gång han sade så reste sig mannen som en sprättbåge och vrålade på nytt.

Pastorn tilltalade den främmande rösten som kom ur mannens mun. Han frågade: ”Säg mig i Jesu namn hur du kom in i honom.” Svaret blev: ”Transcendental meditation.” Efter en stund, när pastorn lugnt upprepade sin uppmaning till rösten: ”Kom ut i Jesu namn”, så for en hostning genom mannen och han blev alldeles mjuk. I normal röst sade han: ”Nu kan ni släppa mig. Nu är jag fri.”

När vi sedan talade med honom visade det sig mycket riktigt att han sysslat en hel del med TM.

Tre slutsatser

Ur dessa tre exempel kan man kanske våga dra tre slutsatser. Den första går ut på att det faktiskt tycks finnas något som med rätta kan kallas andlighet. Den ser ut att kunna skapa en själslig påverkan som inte till fullo kan förstås genom psykologiska förklaringar.

För det andra verkar det som om inte all andlighet vore likvärdig. En del former tycks kunna ge farliga effekter. Man kanske inte bara skall bedöma allt efter om ”det funkar” – som det brukar heta. Visst kan många vittna om att de lärt sig ”stressa av” med hjälp av TM, så nog ”funkar” det. Men det kanske är ett rätt farligt sätt att komma i balans.

Tänk dig som jämförelse att du vill ha en glad kväll. Du kan välja mellan att gå på en rolig revy eller att ta en spruta heroin. I båda fallen ”funkar det” i den meningen att du blir glad. Men det ena nöjet är mycket farligt och bör undvikas till varje pris trots att det ”funkar” – eller just för att det gör det.

Slutsats nummer tre är att två av de tre personerna blev hjälpta genom att man bad till Jesu Gud och Fader eller nämnde Jesu namn. För mig personligen som sett liknande saker hända även i andra sammanhang är detta ett gott skäl till att man läser Bibeln och inte Bhagavad-Gita. Sedan är det en annan sak att de flesta som väljer den senare boken inte nödvändigtvis drabbas av sjukdom eller svårigheter. Vill du läsa mer om det jag nu nämnt så rekommenderas *”En gurus död”* av Rabindranath R Maharaj (DKB, Dagenhuset 1977).

Historiens vittnesbörd

Nu kan ju det tecken jag rapporterat här låta lite exklusivt. Jag menar att du kanske inte direkt har något tillfälle att pröva om Jesu namn kan ha den effekt som jag nu berättat om. Och du avrådes också från att försöka om du inte redan är väl förankrad i Guds vilja. Som du förstår av den tredje berättelsen kan farliga krafter lösgöras.

Blir du då chanslös eller finns det något annat tecken som kan utvisa att just Bibeln är den bok du skall börja med om du vill läsa en helig bok? Ja, det finns ett mycket gott skäl. Redan Fredrik den store som var kung i Preussen på 1700-talet lär ha frågat sina hovmän om det fanns något bevis för att Gud finns. En av dem lär ha svarat: ”Ja, ers majestät – judarna.”

Om nu judarna är ett tecken för alla sökare, så kan man undra hur det tecknet fungerar. Svaret är att Bibeln inte bara är en bok som talar om osynliga, andliga ting. Den är i högsta grad en historiebok som talar om synliga jordiska förhållanden. I denna egenskap kan den naturligtvis testas.

Detta var ju också vad man gjorde på 1800-talet när man drev den historisk kritiska forskningen som mest. Men man provade då utifrån sin tids paradig. Så fort man hittade någon text som byggde på något övernaturligt, så underkändes den texten. Vidare utgick många forskare från att det tog lång tid mellan själva händelserna och deras nedtecknande. När väl detta antagande hade vunnit allmänt gillande började man gallra bort sådant som ansågs ha fogats till under den muntliga traditionens tid.

Som jag sagt förut är detta knappast vetenskap. Det är ungefär som om du försökte läsa en modern svensk skvallertidning för att gissa dig till vad som egentligen har ”hänt i veckan”. Det finns ingen garanti för att gissningarna blir bättre än krönikan. Men för Bibelns del ledde allt gissandet till att denna bok kom i strykclass jämfört med andra religioners urkunder. Dessa har ju sällan några historiska data som går att pröva.

Judarnas tecken

Det intressanta med Bibeln är dock att den förutsäger historien. Den blickar inte bara bakåt, utan den tecknar framtiden sedd från den period då texterna skrevs. Alla profetior som redan gått i fullbordan har man behändigt satt ur spel genom att helt frankt påstå att de skrevs ner efter att allt hade skett. Profetian sågs därmed som en konstruktion i efterhand.

Det intressanta med judarna är att deras historia har förutsagts långt före Jesu födelse i form av händelser som äger rum i vår tid. Texter som åtminstone var nedskrivna på Jesu tid – det vet man genom de så kallade döda-havsrullarna – talar om saker som sker med judarna i dag.

På många ställen i Gamla testamentet talas det om hur judarna skall komma att spridas ut över hela jordens yta och därmed bo bland alla andra folk och bli förföljda av dem. Detta hade inte gått i fullbordan på Jesu tid. Det fanns inga judar varken i Sydamerika eller i Australien. Inte ens inom hela den då kända världen fanns det judar. Tyskland var ett område som romarna kände till och delvis behärskade. Men judarna hade inte kommit dit på Jesu tid. De bodde runt Medelhavet och i nuvarande Irak om de inte levde i sitt eget land.

Det var först när kristendomen blev statsreligion i romarriket i början av 300-talet som judarna blev så förföljda att de tvangs flytta från land till land i hopp om att överleva. Detta har de gjort fram till vår egen tid och finns därför – eller

har funnits – i alla länder, men först under de sista århundradena.

Men judarna fick också löftet att de skulle återvända till det land de en gång hade. Och det står uttryckligen att landet skulle vara en ödemark under den tid då judarna inte bodde där. Vidare skulle deras återkomst innebära att landet återigen skulle grönska.

Så har det också blivit. Återvändandet började i liten skala i slutet av 1800-talet och tog fart efter andra världskriget. Innan judarna kom var landet i stort sett öken i bergsområdena och sumpmark vid Saronslätten, nära Medelhavet. Det står också helt klart utsagt att när judarna kommer tillbaka skall det bli krig i mellanöstern. Dessa kommer till sist att bli så omfattande att alla världens nationer skall bli fientliga mot Jerusalem.

Hittills kan man inte klaga på precisionen i Bibelns förutsägelser. Man kan ju tänka att judarna läst allt detta och gjort det hela till en självuppfyllande profetia. Men i så fall har man nog ganska höga tankar om deras kapacitet. Bara det faktum att folket inte miste sin nationella identitet under förskingringen är något unikt. Och hur skulle de kunnat se till att landet blev en ödemark under deras frånvaro bara för att grönska på nytt när de kom tillbaka?

Det hat som mött dem efter återkomsten och de många krigen med alla de storpolitiska aspekterna i släptåg är ju också märkliga. Det område som Israel behärskar i dag är stort som Småland. Västbanken och Gasa är bara delar av detta Småland. Hur kan det komma sig att konflikten om dessa små områden ger större internationella effekter än Kinas ockupation av Tibet eller Vietnams ockupation av Kambodja?

Bibeln togs ifrån oss genom att man angrep dess trovärdighet som historiebok. Sedan det hände har judarnas återkomst ironiskt nog visat oss att det just är den historiska aspekten som klarast ger Bibeln en positiv särställning bland heliga urkunder. I detta sammanhang har jag bara antytt en omfattande verklighet, och jag har gjort det utan bibelcitater. Vill du tränga in i frågan vill jag be dig fortsätta med min egen bok *”Judarna. Det nya förbundets folk”*.

Vad är sanning?

Låt oss nu försöka knyta ihop det hela och se om vi kan komma fram till en bättre förståelse för hur vi hittar sanningen inom vetandets område – och inom trons.

Vetenskapen uppstod inte genom att man upptäckte kunskapen utan genom att man lärde sig hantera tvivlet. Vid de medeltida universiteten försökte man systematisera all kunskap som man då hade. Men mycket av dåtidens vetande var felaktigt, ty man var inte inställd på att testa sin kunskap. Man samlade och systematiserade. Hade någon sagt något med lite auktoritet, så räckte det för att påståendet skulle gälla som sanning.

När tvivlet kom fick stora delar av den medeltida kunskapen kasseras. Den höll inte måttet. Reduktionen var sund på många sätt ty även om mängden kunskap avtog så ökade sanningshalten i stället i det som blev kvar. Och det måste anses vara bättre med en liten kunskap som är sann än en stor som innehåller många fel.

Det tvivel som skapade detta tillfrisknande var emellertid en ganska kraftig medicin och den visade sig snart ha en del biverkningar som fortfarande inte är övervunna.

En fråga om balans

Av erfarenhet kan vi nämligen säga i dag att tvivel och visshet måste stå i en sund balans i förhållande till varandra. Om de gör det så kan de tillsammans leda oss närmare sanningen, annars inte. Människor som har en bergfast visshet utan tvivel låter sig sällan korrigeras ens om det skulle behövas – eller kanske allra minst då. Ibland träffar man personer som grubblar på allt. I regel kommer de aldrig fram till något. De bara grubblar.

Kunskapen är alltid beroende av vårt omdöme. Och detta är inte absolut utan det påverkas i hög grad av vårt stämningsslag. När vi ser ljus på tingen blir världen en helt annan än när vi ser mörkt på den – fastän det är samma värld. För mycket visshet gör oss till farliga entusiaster och för mycket tvivel gör oss missmodiga och håglösa. Såväl optimisten som pessimisten har lätt att se världen genom starkt färgade glasögon.

Varken tvivel eller visshet får därför bli ensamma herrar på täppan ty i båda

fallen tappar vi förmågan att se sanningen eller att upptäcka mer av den. Grubblaren hittar inga sanningar hur han än grubblar – åtminstone hittar han inga som han själv kan se som sanna. Den tvärsäkre har en farlig förmåga att se sanningar även där det inte finns några.

När vetenskapen kom, så uppstod en rad av dess finaste segrar just genom att man hade hittat en sund balans mellan tvivel och visshet. Tvivlet åt inte upp hela vissheten, men kunskapen skyddades inte heller för tvivlets prövningar.

Två gungbrädor

Vi tänker oss nu balansen mellan visshet och tvivel som en gungbräda. I lyckligaste fall står denna någorlunda vågrätt och är då i balans. Vi har då troligen de bästa förutsättningarna att fungera med ett gott omdöme och urskilja vad som är sant.

Vi måste då genast konstatera att vi i vårt sökande efter sanningen inte rör oss bara med en gungbräda utan faktiskt med två. Den ena handlar om den verklighet vi studerar och den andra handlar om oss själva.

När en forskare gjort en serie iakttagelser måste han tolka dem för att komma till en slutsats. Som vi sett flera gånger förut så gör han klokt i att sedan testa om han tolkade rätt. Det han då gör är en akt av tvivel. Han accepterar inte sina egna slutsatser – och inte andras heller – förrän dessa genomgått tvivlets hela eklut och överlevt. Vår forskare har tvivlat på sitt eget eller andras påståenden för att se om de var sanna.

Men vi tänker oss nu att vår forskare blir mobbad i sitt arbete. Hans kollegor talar om för honom att hans arbete ”saknar originalitet” som det brukar heta i forskarvärlden när man vill klassa ut någon. Till sist blir han så fylld av tvivel *på sig själv* att han tappar förmågan att komma till några resultat alls. Då säger hans fiender ibland ett: ”Det var ju det vi sade.”

I det här sammanhanget talar vi inte längre om ett tvivel på påståenden. Vår forskare har börjat att tvivla på sig själv i så hög grad att han inte kan fortsätta. Vi kan i stället i tanken ge honom ett par tre nobelpris. Då kanske han spårar ur åt andra hållet och tycker sig vara helt överlägsen alla andra. Om det vill sig riktigt illa så börjar han sedan att med stor auktoritet yttra sig även om sådant som han egentligen inte begriper.

Framgång och motgång

När vetenskapen triumferade så berodde det alltså på att vi i västerlandet lärt oss att tvivla på påståenden. Men i takt med att framgångarna hopade sig, tappade vi kollektivt förmågan att på ett sunt sätt tvivla på oss själva. Vi hamnade som kultur i ett övermod rörande oss själva som inte balanserades av några tvivel alls. Det övermod jag nu syftar på har den egenskapen att man får speciellt lätt för att acceptera sina egna tankar utan prövning medan man får extremt lätt för att betvivla andras erfarenheter.

Tänk dig nu en kultur där man tappat alla sunda tvivel på sig själv genom att framgångsrikt tvivla på påståenden och traditioner. Försök då att tänka dig vad som kommer att hända med påståenden som är svåra att kontrollera. De löper en risk att hamna på soptippen – inte för att de var falska utan för att kulturen stämplade dem som falska.

Så långt jag kan förstå var det på dessa grunder som gudstron ställdes i strykclass i vår kultur. Vi tålde inte framgången utan tappade den balans som måste till för att vi skulle få behålla vår omdömesförmåga. Den som gripits av övermod behöver ju dessutom inte Gud. Så om några påståenden hamnar under tvivlets lupp så blir det givetvis alla tankar om att den övermodige skulle ha sin överman.

I dag har den vetenskap som gjorde oss övermodiga lett fram till oväntade besvikelser. Den dög inte till allt och den smutsade ner den enda värld som vi kan leva i. Den gav oss ett samhälle som vi inte orkar med och en stress som pressar oss över gränsen till vad vi klarar. Till sist blev vetenskapen själv så kolossal att den inte längre går att överblicka eller att till fullo begripa och hålla ihop.

När en gungbräda börjar tippa över stannar den sällan i medelläge. Övermodet byts nu mot missmod och det blir en jättemarknad för metoder som skall återge människan hennes självförtroende. För det vi längtar efter är inte en sund balans mellan tvivel och tro på oss själva – varken individuellt eller kollektivt. Vi kämpar med näbbar och klor för att ta oss tillbaka till den osunda övertro på vår egen förmåga som är grunden för vår sociala, moraliska och miljömässiga kollaps.

Vi är därför inte alls så intresserade som vi tror av att hitta sanningen. Vi vill helst att ”det funkar”. Vilken funktion som är den sannaste och därför den mest önskvärda är ingen stor fråga. Vi längtar mycket mer efter en stor tro än efter en som är sann.

Tron på Gud

Var står då den kristna tron i detta sammanhang? I Sverige tycks all sorts andlighet mötas av stort intresse. Bara kyrkorna fortsätter sin stilla kräftgång. En viktig orsak är att kristendomen med dess myckna tal om ödmjukhet och rättfärdighet inte erbjuder vad människor söker efter. Vi kunde få en sund balans mellan tro och tvivel i våra liv. Men vi har alltför ofta för oss att alla tvivel är av ondo och att det normala skulle vara en tro utan någon motvikt alls. De som redan är kristna kan till och med tänka att Gud själv skulle önska att vi blev fria från alla slags tvivel.

Låt mig då säga att vi inte talar om tvivel på honom eller på hans ord. Vi studerar i stället balansen mellan tron och tvivlet *på oss själva*. Vi påminner oss att när vi fick en alltför stor tro på att vi kunde klara sanningen själva så blev ”hypotesen Gud” totalt onödig. Alltså kan inte Gud få tillbaka en plats hos oss förrän vi erkänner och accepterar att han är sanningen trots alla våra vetenskapliga triumfer.

Bibeltro

Många undrar hur man skall ställa sig till Bibeln. Är den ofelbar eller ej? Och om den är det, varför tycks då lärostriderna bli som hårdast bland dem som menar att den är ofelbar? Varför kommer inte dessa i stället fram till samma uppfattning?

När man kommer in på detta ämne så brukar det hela sluta med att man diskuterar om lärjungarna hade bandspelare eller ej. Och eftersom svaret på den frågan är givet är också många färdiga med sin syn på Bibeln. Den är ett mänskligt dokument, säger de. Den utmålas då som full av brister och propaganda. Ofta håller man fram bibeltexter som man anser tala mot varandra för att ”bevisa” sin åsikt.

Frågan om Bibelns ofelbarhet kan vi diskutera i det oändliga. Låt mig förklara varför jag personligen inte letar efter ”fel” i Bibeln. Den första orsaken ligger i att den historisk kritiska forskningen ledde till ett totalt misslyckande. Den slutade med att det fanns nästan lika många synpunkter som det fanns forskare. Och av detta kan man bara dra en enda vettig slutsats, nämligen att vår förmåga att bedöma om någon enskild text skulle vara felaktig eller inte är närmast obefintlig.

För det andra är det en smula ologiskt att klassa ut texter genom att leta efter motsägelser. Hela livet är ju fullt av motsägelser – varför skulle då inte Bibeln vara det? Å andra sidan finner man med växande livserfarenhet att de motsägelser som finns i vardagslivet i regel är skenbara. Det ser ut som om olika händelser talade emot varandra. Men när man får tränga in i bakgrunden så ser man ofta att de inte gör det. Det bara verkade så.

På samma vis är det med Bibeln. Man kan behöva studera den grundligt för att finna att det som i förstone ser ut som motsägelser oftast inte är det. När jag tycker att Bibeln gör orimliga eller motsägelsefulla påståenden har jag därför lärt mig att inte automatiskt tvivla på texternas trovärdighet. Jag börjar hellre söka sanningen genom att *tvivla på att jag förstått texterna rätt*. Om Bibeln säger något helt annat än jag väntar mig, så tar jag det därför med en blandning av lugn och nyfikenhet. Jag är själv förvånad över hur ofta den attityden på längre sikt har gett mig förklaringar där jag först av allt ville börja med att stryka texter ur Bibeln.

Jag påminner nu om att vi alla i vår kultur har mycket lättare för att tvivla på andras påståenden än på vårt eget omdöme. Om du inte tror mig, så följ några debatter i dagspressen. Det händer inte varje dag att den ene debattören låter sig övertygas av den andres argument.

Om än bibelordet skulle ha sina ofullkomligheter – genom dålig översättning, om inte annat – så är den verkligt svaga länken i kedjan troligen inte det tryckta ordet utan den sitter hos oss som läser. Det är därför Bibeln säger att vi behöver hjälp av Hjälparen som är den helige Ande, Gud själv. Han var med när texten skrevs och han är med när den läses. Detta betyder inte att vi blir ofelbara i vårt

läsande. Det finns alltid stora frestelser till att vi läser in våra egna önsketankar eller att vi bara hittar det vi väntar oss. Men han ger oss en möjlighet att förstå, och det är stort nog.

”Fundamentalism”

Nu är det dags att vi granskar ett begrepp som ofta används som ett rent skällsord – ”fundamentalism”. Det dyker nästan ofelbart upp i debatten om du ställer dig upp och med hänvisning till bibelord säger att något är emot Guds vilja. Då tecknar ofta de som inte vill lyssna en bild av din person i stället för att bemöta dig i sak. Du beskrivs med detta enda ord som en fanatisk och kärlekslös galning, en som rabblar teser och slår folk i huvudet med sina doktriner.

I förbifarten kan vi notera att termen fundamentalism från början hade en helt annan betydelse. Läs gärna Per Landgrens bok ”*Fundamentalism*” (InterSkrift, 1989). Den beskriver hur ett ord som från början var positivt till sist blev helt negativt laddat.

Men nu är det som det är, och då får man i stället betänka att det bakom ett skällsord i regel bör finnas en kärna av sanning om detta skall bita bra. Och visst händer det att troende människor ibland blir så dogmatiska och dömande att de förlorar det som är viktigast av allt – kärleken. Vad är det då som har hänt? Svaret är att tron blivit ensam herre på täppan *genom att den praktiserades på fel sätt*.

Två vägar till tro

Lite grovt kan vi förklara saken om vi tänker oss att det finns två vägar till en tro. Den ena består i att man förbjuder alla tvivel och inhämtar ett budskap i form av ett ”paket”. Eftersom man då får en tro som inte tål några tvivel blir man lätt en person som tappar all inlevelse och blir dogmatisk. En tro av det här slaget har lätt för att bli stor och ger då en betydande handlingskraft. Men det finns inga garantier för att den blir sann – inte ens om budskapet från början skulle råka vara det.

Den andra vägen börjar också med att man tar emot ett budskap, men livet igenom håller man sedan på med att jämföra detta med verkligheten. Man utsätter alltså sin tro för ett visst mått av tvivel. Som jag förut antytt så gäller tvivlet inte främst budskapets äkthet utan mest av allt ens förmåga att förstå det på rätt sätt. Och tvivlet är inget man lägger sig till med eller söker upp. Vi kan lugnt förvänta att så länge vår tro behöver mogna, kommer livet självt att visa på vilka punkter det skall ske. Vi behöver alltså inte krampaktigt skydda vår tro för att behålla vår handlingskraft. Det är bara det saken gäller.

Något tillspetsat kan vi säga att de två vägarna till en tro förhåller sig olika till människans eget förstånd. I det första fallet tenderar man att gå en genväg genom att koppla ur förståndet. I det senare fallet kopplar man på förståndet men aktar sig likväl för att göra det till högsta instans. Så långt det är möjligt vill man pröva sanningshalten i sin tro i den trygga förvisningen att den skall tåla

det om den är sann.

Men samtidigt måste man minnas att det finns mycket i livet och i döden som vi inte omedelbart kan pröva. Någonstans måste vi alltid acceptera det som går utanför vårt förstånd. Om en kvantfysiker måste göra det inför sina fynd, så är man som kristen i gott sällskap när man når den punkt inom trons område där man varken kan eller bör försöka pröva. Det är stort nog om man accepterar att livet självt får lov att pröva ens tro inom de delar där en prövning är möjlig.

Låt oss också komma ihåg att vårt omdöme tycks fungera som bäst när varken tro eller tvivel är ensamma herrar på täppan. Det händer naturligtvis ibland att en människas tro skakas av svåra kriser så att tvivlet ser ut att dominera totalt. I sådana situationer kan vi behöva hjälpa varandra till en ny balans. Och det sker inte alltid med hjälp av teoretiska förklaringar. Vi behöver inte ha svar på alla lidandets frågor för att gå hem till den som drabbats av sorg. Bara detta att vi kommer och utsätter oss och vår tro för smärtan och risken för tvivel kan bringa tröst och balans. Är det inte vår uppgift att på det sättet gång på gång riskera vår tro? Den som vill behålla sitt liv mister det, säger Jesus.

Tro och vetande

Det har varit som en röd tråd i denna bok att allt vetande måste förvandlas till en tro för att bli användbart. Den som vill bygga sina beslut på hela sanningen blir alltid handlingsförlamad eftersom vi inte känner hela sanningen och aldrig kan veta hur mycket som fattas. Man måste först bestämma sig för att man vet tillräckligt för att besluta sig, först därefter kan man göra det och agera. Och det beslutet har man sällan något underlag för utan det är i regel en akt av ren tro.

Lustigt nog är det så inom vetenskapen att så länge denna är undersökande, så måste dess utövare hela tiden påminna sig själva att det finns kunskaper som vi inte äger och vars betydelse vi just nu inte förstår. Men i samma ögonblick som denna ofullständiga kunskap skall användas, så måste vi göra en reduktion och säga – för att vinna säkerhet och handlingskraft – att vi vet allt väsentligt. Verkligheten, säger vi då, *är inget annat än det vi redan känner till.*

Och det knepigaste är att *först sedan vi med tron som redskap gjort denna reduktion av verkligheten kan vi vinna den säkerhet som gör att vi menar oss "veta" något.* Om något i denna världen är tro så är det alltså vetandet. I regel sköts inte reduktionen av forskaren själv utan andra tar över hans försiktigt formulerade slutsatser och förvandlar dem från "sannolikheter" till "vetande".

Undra sedan på att det kan bli riktigt tokigt när någon – kanske en tredje aktör på scenen – därpå går ett steg längre och i debattens form börjar att spela ut tron och vetandet mot varandra under fältropet: "Man skall veta och inte tro."

Nödvändigt – och omöjligt

På ett sätt kommer vi alltså till den märkliga slutsatsen att vetandet är omöjligt och ändå nödvändigt. Vi kan aldrig äga det och vi kan ändå inte leva utan det.

Tänk dig en gift man som önskar att hans hustru skall vara honom trogen. Han kan aldrig veta det med mindre än han låser in henne och ständigt sitter på vakt utanför dörren. Men det fungerar inte. Han är tvungen att lita på hennes ord – att hon ger honom hela sanningen. Han får tro på henne och göra tron till ett ”vetande”.

Utan det ”vetandet” fungerar ingenting och försöker han skaffa sig ett bättre så fungerar inte det heller. Vetandet är på samma gång både nödvändigt och omöjligt. Därför kan vi säga att det riktiga vetandet är Guds egenskap. Utan allmakt är verkligt vetande en illusion. Gud – om han finns – kan veta. Vi kan däremot bara tro.

En framstående forskare är inte bara en person som sprutar ut nya påståenden eller tekniker. Hans kvalitet består också i att han har förmågan att behålla sin ödmjukhet och sin insikt om att vi håller på att lägga ett omöjligt pussel. Vi känner inte till vad bilden föreställer, inte heller vet vi hur många bitar pusslet består av. Vi har därför ingen aning om hur många bitar vi själva saknar.

Vi får en extra anledning till lågmäldhet när vi tänker på att vi själva är en del av det pussel vi håller på att lägga. Om människan är en bit i pusslet, så har hon kanske ingen chans att se vad pusslet som helhet går ut på. För om hennes bit ligger på sin plats så ser hon inte bilden. Och om hennes bit ligger utanför pusslet och därtill är viktig, så saknas ju den biten.

En person med den attityden till vetenskapen är sällan fientlig mot den religiösa tron – om bara denna utövas med samma mått av ödmjukhet och självbesinning.